COLECŢIA MARILOR GÂNDITORI ITALIENI
INGRIJITĂ DE: VINCENZO DE RUVO ŞI N. BAGDASAR

N. MACHIAVELLI

PRINCIPELE

TRADUCERE DIN LIMBA ITALIANĂ
CU O INTRODUCERE DE
SORIN IONESCU

ISTITUTO DI STUDI FILOSOFICI — ROMA
SOCIETATEA ROMÂNĂ DE FILOSOFIE — BUCUREŞTI

COLECȚIA MARILOR GÂNDITORI ITALIENI
ÎNGRIJITĂ DE: VINCENZO DE RUVO ŞI N. BAGDASAR

N. MACHIAVELLI

PRINCIPELE

Traducere din limba italiană
cu o introducere de
SORIN IONESCU[1]

INSTITUTUL ITALIAN DE FILOSOFIE
SOCIETATEA ROMÂNĂ DE FILOSOFIE

Bucureşti, 1943

[1] Sorin Ionescu este un pseudonim folosit de Nina Façon, traducătoare şi bună cunoscătoare a filozofiei italiene.

INTRODUCERE

Puţini sunt gânditorii a căror operă să fi avut o soartă atât de interesantă şi totodată atât de fecundă ca opera lui Machiavelli. Pentru că nu avem în faţa noastră scrierea unui filosof, ci a unui om de acţiune; cuvintele lui nu sunt destinate aşadar să alcătuiască o teorie politică ci să fie punctul de plecare al unei atitudini şi al unei treceri imediate la faptă. De gândirea lui Machiavelli s-au servit aşadar toţi aceia care au voit să caute o justificare a modului lor de acţiune. Soarta operei lui a urmat astfel linia schimbătoare a împrejurărilor istorice şi politice care impuneau sau făceau posibile alte moduri de guvernare decât cele propuse de el. S-a greşit aşadar atunci când gândirea politică a istoricului florentin a fost socotită drept o teorie a Statului concepută ca teorie a oricărui Stat posibil; nu s-a văzut că ea corespunde unui singur moment politic, acela al Florenţei la începutul secolului al XVI-lea, adică în acel moment în care se putea încerca o unitate a Italiei pe care evenimentele ulterioare aveau s-o împiedece încă multă vreme.

Căci opera lui Machiavelli nu vrea să constituie un sistem; nu putem vorbi de *Principe* ca fiind corolarul unei concepţii filosofice pe care autorul ar fi expus-o în alte scrieri spre a-i aduce aici această împlinire în linia politicului; Republica lui Platon, Politica lui Aristotel sau Contractul social al lui Rousseau aparţin unor sisteme de gândire metafizică şi reprezintă o consecinţă a lui; Machiavelli porneşte însă de la fapte, şi pe ele vrea să le reformeze; scrie *Principele* pentru că împrejurările politice îl solicită s-o facă, iar nu pentru a ilustra o teorie. Dacă totuşi, la finele analizei noastre, vom putea încerca să arătăm că această gândire politică se încadrează într-o concepţie filosofică şi că ea are la bază o anumită înţelegere a eticului, va trebui să precizăm că aceste cadre de gândire mai largi în care o introducem, nu mai sunt ale lui Machiavelli, ci ale gândirii filosofice a epocii lui. Concepţia politică a Renaşterii nu o găsim nici la Ficino, nici la Bruno; o găsim însă la Machiavelli, şi o putem considera prin urmare drept corolarul, pe acest plan al realului care este viaţa politică a popoarelor, al speculaţiei metafizice şi etice a gânditorilor aceleiaşi epoci.

Am indicat în felul acesta cele două planuri în care se constituie opera lui Machiavelli: ea apare sub impulsul faptelor politice ale vremii şi în vederea lămuririi lor printr-o acţiune politică nouă; dar apare cuprinzând în ea substanţa gândirii filosofice a timpului, a concepţiei lui despre existenţă şi despre om.

Născut la 3 mai 1469 la Florenţa, Machiavelli îşi începe cariera politică, hotărâtoare pentru opera lui, la vârsta de douăzeci şi nouă de ani. Împrejurările politice îl introduc atunci în miezul vieţii publice a Republicii. Situaţia Florenţei evoluase rapid şi cu multe frământări în ultimii ani. În aprilie 1492 murise Lorenzo Magnificul, încheindu-se odată cu el epoca de glorie a Renaşterii florentine; curând tulburările interne şi războaiele pentru cucerirea Italiei zdruncină viaţa oraşului. În noiembrie 1494, Piero de Medici, fratele şi urmaşul lui Lorenzo, nu voise şi nu putuse să împiedece înaintarea trupelor franceze ale lui Carol al VIII-lea; poporul Florenţei cere atunci alungarea lui, şi principatul este înlocuit prin republică; în fruntea ei se ridică însă un călugăr, Savonarola, ale cărui cuvinte prevestiseră venirea duşmanului şi nenorocirile patriei. Călugărul dominican guvernează însă Florenţa prea puţin; republica lui creştină se desface atunci când, în mai 1498, el este ars pe rug în piaţa Signoriei. Vechea republică, aceea care cu câteva decenii mai înainte se supusese autorităţii lui Cosimo cel bătrân, părintele Medicilor, renaşte, şi în iunie acelaşi an, Machiavelli este numit Secretar în a doua cancelarie a Republicii, însărcinat fiind cu rezolvarea chestiunilor interne; o lună mai târziu i se încredinţează în plus funcţia de Secretar al Celor Zece, care cuprindea atribuţia rezolvării afacerilor externe. Machiavelli va fi reconfirmat în anul următor şi va păstra această îndoită funcţie până în noiembrie 1512 când, odată cu căderea Republicii şi întoarcerea Medicilor, nu-i mai este îngăduită nicio activitate politică.

În aceşti patrusprezece ani, Machiavelli a cunoscut pe oamenii politici de seamă ai epocii lui: papi, regi, împăraţi şi principi; contactul zilnic cu firele cele mai ascunse ale treburilor Statului i-au ascuţit înţelegerea şi i-au îmbogăţit experienţa oamenilor. În cuprinsul acestei perioade, în care putem spune că a adunat materialul operelor lui viitoare, partea cea mai însemnată o au ambasadele diverse la care a luat parte sau misiunile în care a fost trimis singur. În calitatea sa de Secretar, Machiavelli nu era niciodată ambasadorul oficial al Republicii; rolul lui era

întotdeauna numai acela de a pregăti terenul pentru conversațiile care trebuiau să urmeze; el apare aşadar ca un observator însărcinat cu relatarea situației, cu recunoaşterea posibilităților de tratative; observator de multe ori rău plătit şi deci neputând face față cheltuielilor care i se impuneau; nu întotdeauna bine văzut, deoarece rolul de observator se prelungea uneori foarte mult fără ca guvernul Republicii să ia o hotărâre şi să înceapă tratativele în consecință. Aproape fiecare an înseamnă însă pentru Machiavelli o nouă călătorie şi un nou contact cu puternicii vremii. În iulie 1499 îşi îndeplineşte prima misiune pe lângă Caterina Sforza, contesă de Imola şi Forli; în 1500 îl găsim la Rouen, trimis la Ludovic al XII-lea spre a dezminți zvonurile care afirmau că Florența nu mai este credincioasă alianței ei cu Franța; iar în iunie 1502 îl găsim la Urbino, în prima ambasadă pe lângă Cezar Borgia, care continuă, în octombrie acelaşi an, când Machiavelli rămâne timp de patru luni în jurul Ducelui de Valentinois, cum era numit de curând fiul Papei Alexandru al VI-lea. În anii următori întâlnim acțiunea întreprinsă de Machiavelli pentru alcătuirea unei armate proprii a Florenței; în 1507, misiunea lui la Maximilian al Austriei îl face să cunoască Elveția şi sudul Tirolului.

Dar la finele lui 1512, evenimentele se precipită la Florența. Liga de la Cambrai, în care Franța se găsea alături de Papă şi de Spanioli, se desface; în locul ei şi cu un scop opus, se constituie Liga sfântă având în frunte pe Iuliu II care începe, alături de Spanioli, lupta hotărâtă împotriva armatelor lui Ludovic al XII-lea. Florența fusese în toți aceşti ultimi ani aliata Franței, şi această politică era hotărât susținută de Pier Soderini, conducătorul Republicii. Gaston de Foix, comandantul trupelor franceze, câştigă în acest an, 1512, o mare victorie la Ravenna; o victorie fără efect însă, deoarece învingătorul moare curând după aceea, şi Elvețienii, chemați în ajutor de Papă, reuşesc să regrupeze forțele şi să refacă, mai puternic, Liga Sfântă. Succesul trece acum de partea acesteia; armatele franceze se retrag, şi unul după altul, oraşele se supun Papei. În august 1512, această înaintare devine amenințătoare pentru Florența: ea avea de ales între continuarea politicii franceze susținută de guvernul republican în frunte cu Soderini, sau alăturarea de Liga Sfântă care însemna totodată revenirea Medicilor şi deci pierderea din nou a libertăților republicane. În iunie 1512, Papa şi aliații săi se întruniseră în Congresul de la Mantova prin care hotărâseră să pedepsească Florența pentru alianța ei cu Franța şi să-i impună revenirea

Medicilor. Evenimentele se precipită însă în momentul în care Spaniolii atacă şi ocupă, printr-o acţiune militară violentă, micul oraş Prato, situat la puţini kilometri de Florenţa; situaţia apare atunci cu totul pierdută pentru republicani; Pier Soderini este silit să fugă în primele zile ale lui septembrie 1512 şi Medici reiau guvernul Florenţei. Politica franceză a Republicii nu reuşise să-i asigure decât puţini ani libertatea; prin revenirea Medicilor, principatul se restabileşte în toată puterea lui.

Îl găsim pe Machiavelli în miezul acestor evenimente. Fuga lui Soderini însemna şi pentru el pierderea funcţiei pe care o ocupa. Dar pentru Machiavelli, ea nu este numai un mijloc de existenţă, ci un mod de viaţă; şi atunci încearcă să rămână la locul său, să-şi împlinească, aşadar, funcţia servind de data aceasta pe Medici. Colegul său, primul Secretar al Republicii, Virgilio Adriani rămăsese pe loc; dar Adriani nu era un om politic, ci un literat: profesor la Studiul florentin, umanist cunoscut în cercul Academiei platonice, elev al lui Cristoforo Landino, pentru el funcţia de Secretar era numai un mijloc de existenţă; apolitic, el a rămas la locul său deoarece noii conducători ai Florenţei nu puteau să vadă în el pe omul vechii guvernări. Machiavelli reprezintă însă o direcţie şi o personalitate; activitatea lui fusese aceea a unui pasionat al politicii; el reprezenta ca atare spiritul Republicii care căzuse. De aceea încercările lui de a-şi oferi serviciile noii guvernări, nu reuşesc; la 7 noiembrie 1512 este scos din funcţie, iar la începutul lui 1513 este implicat, pe nedrept probabil, într-o conspiraţie urzită contra Medicilor, de către Pietro Paolo Boscoli şi Agostino di Luca Capponi; cei doi fură decapitaţi; iar partizanii lor, între care fusese găsit şi Machiavelli – numele său figura pe o listă, pus aici poate fără ştirea lui întrucât se presupunea că trebuie să fie şi el un adversar al Medicilor – fură închişi. O scrisoare a lui Machiavelli va povesti, puţin după aceea, cum a fost supus torturii în celulele de la Bargello; a fost însă curând eliberat, cu prilejul amnistiei acordate la alegerea ca papă a cardinalului Giovanni de Medici, devenit Leon al X-lea. Este însă obligat să părăseasCă Florenţa; şi astfel, în martie 1513 îl găsim instalat în apropierea oraşului, la St. Andrea în Percussina, într-o casă de ţară ce-i aparţinea. Dar anii cuprinşi între această retragere forţată şi reintrarea în viaţa publică, pentru scurt timp şi cu misiuni secundare, în 1525, alcătuiesc perioada cea mai rodnică a vieţii lui.

În 1513 începuse *Discursurile asupra primei decade a lui Tit-*

Liviu. Le întrerupe pentru a scrie, în acelaşi an, *Principele*; în 1514 redactează *Dialogul asupra limbii*, în 1517 *Capitoli* şi *L'asino d'oro*; în 1520 termină *Viața lui Castruccio Castraccani* şi în acelaşi an i se reprezintă *Mandragola*; tot atunci, Papa Clement al VII-lea îl îndeamnă să scrie *Istoriile florentine* pe care le va termina în 1525; în sfârşit, grație aceluiaşi Papă, reintră în viața politică. Îl găsim în cursul acestor ultimi doi ani de viață în diferite misiuni, nu de primă importanță; în mai 1527 însă, soarta Florenței se schimbă din nou; „jaful Romei" săvârşit de trupele spaniole ale Conetabilului de Bourbon are ca urmare izgonirea Medicilor; Florența redevine Republică. Machiavelli îşi oferă şi de data aceasta serviciile noii guvernări, dar este refuzat; şi moare puțin după aceea, în iunie 1527.

În fața acestei vieți a unui om de acțiune care a devenit teoretician în momentul în care i s-a luat orice posibilitate de a mai lucra practic, întrebarea care se pune este aceea a semnificației pe care a avut-o scrisul în existența lui Machiavelli. Că a avut o cultură completă, nu se poate afirma cu certitudine; un cronicar al vremii, Benedetto Varchi, îl numeşte în a sa *Istorie a Florenței*: „mai curând nu fără cunoaşterea literelor, decât literat". Putem spune aşadar că avea cultura comună a unui florentin al epocii, fără a avea erudiția umaniştilor; se crede că nu cunoştea limba greacă, iar lecturile pe care le avea totuşi din autorii greci erau făcute prin intermediul traducerilor latine. Că era însă un cititor pasionat al anticilor ne-o dovedeşte cunoscuta scrisoare din 10 decembrie 1513, una dintre primele ştiri pe care le avem despre viața lui de exilat, în care povesteşte prietenului Francesco Vettori cum îşi petrece ziua în singurătatea care i-a fost impusă. Şi este pe drept faimoasă această scrisoare deoarece apare în ea îndoita figură a lui Machiavelli: este scriitorul curios de a-i cunoaşte pe oameni şi petrecându-şi ore întregi în mijlocul celor mai simpli dintre ei, într-o cârciumă, spre pildă; şi este pe de altă parte, istoricul şi gânditorul politic care găseşte o desfătare în lectura anticilor şi în meditarea lor. Dacă această din urmă trăsătură îl apropie pe Machiavelli de bucuriile tuturor umaniştilor vremii lui, cea dintâi îl arată în linia marilor moralişti: căci ce altceva este curiozitatea mereu vie a omului şi analiza lui ascuțită în opera istorică şi politică a lui Machiavelli, decât pasiunea de a privi şi de a nota, de a surprinde relații între pasiuni şi de a explica atitudini, trăsături care sunt tocmai caracteristice ale tipului moralist; o

observație mărginită desigur mai mult la omul mediului său şi al momentului său istoric; o observație cu finalitate hotărât politică, dar nu mai puțin o observație atentă care nu arareori se constituie în schițarea de adevărate portrete sau în formularea de maxime, expresii predilecte ale scrisului de tip moralist.

Detaliile cuprinse în scrisoarea adresată lui Vettori ne înfățişează această multilaterală curiozitate a lui Machiavelli. Se scoală de dimineață „odată cu soarele” şi se duce la pădurea unde supraveghează unele lucrări; îşi petrece timpul alături de tăietorii de lemne şi ascultă vorbele şi neînțelegerile lor; ceva mai târziu se odihneşte citind, în acelaşi cadru rustic, din Dante sau Petrarca, din Tibul şi Ovidiu, „poeți minori”, odihnitori, care îi hrănesc visarea; în sfârşit se opreşte la han „nell’osteria”; „vorbesc cu cei care trec pe aci, îi întreb ce este nou prin satele lor, aud lucruri felurite şi observ gusturile şi ideile diverse ale oamenilor”; iar după amiază tot aici revine: stă de vorbă cu cârciumarul, cu morarul şi cu măcelarul, şi se amuză privind jocurile lor. Dar seara, această frecventare a oamenilor vremii lui face loc apropierii altor oameni; seara, Machiavelli dezbracă „haina de toate zilele, plină de noroi” şi îmbracă „vestminte regeşti şi de curte”: astfel se apropie de oamenii mari ai antichității şi citeşte istoria faptelor lor; mă hrănesc, scrie aici Machiavelli, „cu acea hrană care singură este a mea şi pentru, care m-am născut”; i se pare că stă de vorbă cu aceşti oameni, „şi timp de patru ore, scrie mai departe, nu simt nici o oboseală, uit orice durere, nu mă mai tem de sărăcie, moartea nu mă sperie; mă transport cu totul în ei”[1]...

Acesta a fost omul Machiavelli; şi, în lumina acestei scrisori, îi putem judeca atitudinea în acele momente grele care au fost pentru el împrejurările căderii Republicii. Când Pier Soderini a fost silit să renunțe la conducerea Florenței şi să fugă, Machiavelli nu a luptat împotriva celor care îi aduceau pe Medici în cetate; a lăsat ca evenimentele să-şi urmeze cursul, deşi el fusese în mare parte promotorul politicii franceze; şi, puține zile după căderea lui Soderini, se adresa Alfonsinei Strozzi, mama tânărului Lorenzo de Medici, oferindu-şi serviciile noilor stăpânitori ai oraşului. Un comentator[2] observă, explicând această atitudine, că pe

---

[1] Lettera a Francesco Vettori, în N. Machiavelli, Opere, a cura di Antonio Panella, v. I: Scritti storici e letterarii, letiere familiari; Milano, Rizzoli (1938), p. 919.

[2] A. Pernice, Machiavelli uomo d’azione e teorico del’azione,

Machiavelli îl interesează politica, nu oamenii; aşadar voia să poată lucra mai departe în domeniul politicii florentine, independent de oamenii care o conduceau; înseamnă că Machiavelli nu a fost omul unui partid sau al unei politici şi că a trecut brusc la atitudinea opusă; nu aceasta este linia vieții lui; deoarece îl pasionează cu adevărat acțiunea politică în ea însăşi, pentru jocul intereselor şi al ambițiilor desfăşurate şi deci pentru dezvăluirea omului în toată varietatea lui neaşteptată; aceasta îl atrage. Şi totuşi, Machiavelli nu a voit să rămână neapărat în politică numai pentru atât. Dincolo de curiozitatea moralistului, este preocuparea cetățeanului Florenței, îngrijorat de soarta patriei lui tot mai mult amenințate de înaintarea duşmanilor şi de poftele căreia îi este expusă. Omul de acțiune predomină în Machiavelli; gândirea lui politică are o finalitate națională; grija de soarta Florenței îi conduce lecturile istoriei vechi, în care caută o îndrumare şi o soluție; ceea ce înseamnă că opera lui este rodul unei dorințe de acțiune politică pe care el însuşi nu o putea înfăptui, dar pe care o propunea ca model. Privită în cadrul acestei vieți, opera lui Machiavelli apare aşadar necesară. Dacă el şi-ar fi continuat funcția de Secretar al Republicii sau al Principatului, scrisul nu i-ar mai fi fost o necesitate; înlăturat însă din viața publică, el trebuie să scrie: mai întâi pentru a folosi bogatul material de observație pe care l-a adunat; pentru a continua apoi, pe calea aceasta pe care el o socoteşte tot atât de eficace ca şi acțiunea, drumul unei politici care trebuia să asigure o stabilitate mai mare vieții statelor italiene şi poate o stabilitate maximă prin înfăptuirea unirii lor. Împrejurările în care apare *Principele* dovedesc tocmai acest îndoit punct de plecare al scrisului lui Machiavelli.

Opera apare menționată pentru prima oară în aceeaşi scrisoare adresată lui Francesco Vettori: „Şi deoarece Dante spunea că nu există ştiință dacă nu păstrezi ceea ce ai auzit, mi-am însemnat cele ce am adunat din conversația cu ei (cu scriitorii antici) şi am alcătuit un opuscul *De Principatibus*, în care adâncesc cât mi-este cu putință gândurile mele asupra acestui subiect, discutând ce este principatul, de câte feluri este, cum poate fi dobândit, cum se păstrează, de ce se pierde. Şi dacă v-au plăcut vreodată capriciile mele, nici acesta nu vă va displace; iar unui principe, şi mai ales unui principe nou, ar trebui să-i fie binevenit; eu îl adresez Măriei

introducere la Il Principe, Firenze, Rinascimento del libro, 1939, p. LX.

Sale Giuliano. Filippo Casavecchi l-a văzut; vă va putea rezuma în parte şi cartea în sine şi discuţiile pe care le-am avut cu el, deşi continui să-l îmbogăţesc şi să-l fac mai frumos”[3].

Rezultă din aceste rânduri că opera a fost scrisă în ultimele luni ale anului 1513; ea era terminată în întregime în decembrie, data scrisorii, după cum reiese din ultimele rânduri, unde nu poate fi vorba de indicarea unor adaosuri la text, ci de revederea stilului în care fusese redactat. Printr-o analiză minuţioasă, Federico Chabod dovedeşte într-un studiu preţios, că Machiavelli se referă într-adevăr la opera întreagă, terminată la acea dată:[4] corespondenţa scriitorului în tot cursul anului 1513 şi mai ales între iunie şi august, dovedeşte o preocupare politică constantă şi o nevoie de a discuta cel puţin în scris aceste lucruri; *Principele* a fost aşadar redactat cu necesitate în acest interval de timp, ca expresie al acestui adevărat „furor politicus”; iar scrisorile din primele luni ale anului următor, posterioare aşadar datei la care se anunţă *Principele*, dovedesc o relaxare a preocupării politice, semn că opera fusese încheiată.

Principele este aşadar primul rod al singurătăţii lui Machiavelli; dar redactarea lui rapidă se datorează şi unor anumite împrejurări externe. În vara aceluiaşi an 1513 se precizează unele planuri politice ale Medicilor, care ar fi trebuit să ducă la o schimbare hotărâtă în soarta Italiei. Leon al X-lea, care aparţinea acestei familii, urmărea crearea unui stat alcătuit din provinciile centrale ale Italiei; se vorbea în acest sens de Parma, Piacenza, Modena şi Reggio care s-ar fi unit cu Neapole; iar în fruntea noului Stat, Papa l-ar fi ridicat pe Giuliano de Medici, urmând să creeze un Stat similar pentru nepotul acestuia, Lorenzo, căruia i s-ar fi dat Florenţa cu Siena şi Piombino. În felul acesta, micile state italiene ar fi fost înglobate în două unităţi mari care ar fi cuprins sudul şi centrul Italiei şi ar fi format, alături de Statul papal, posesiuni de fapt unite între ele prin înrudirea conducătorilor lor. Se vorbea insistent de aceste proiecte; şi ele îi aminteau lui Machiavelli o altă

---

3 Letera a Franc. Vettori, cit., în Op.cit., p, 919.

4 Federico Cliabod, Sulla composizione de „Il Principe” di N. Machiavelli, în „Archivum Romamcium”, iulie-sept. 1927, pp. 330 – 383. Studiul este un răspuns lui F. Meinecke, autorul unor cercetări asupra lui Machiavelli, între care Die Idee der Staatsräson, Berlin, 1924 şi traducător al Principelui (Der Fürst und kleinere Schriften, Berlin, 1923), care susţinea că lucrarea anunţată lui Vettori nu cuprindea opera întreagă, ci numai primele 11 capitole, celelalte 15 fiind scrise mai târziu.

încercare de înfăptuire a unui plan asemănător, cu puţini ani înainte: încercarea papei Alexandru al VI-lea Borgia, care voia să-şi întindă autoritatea asupra întregii Italii şi care susţinea, în acest scop, acţiunea de cucerire a fiului său Cezar. Machiavelli află aşadar de proiectele lui Leon al X-lea; întrerupând atunci redactarea *Discursurilor*, scrie în câteva luni acel opuscul care trebuia să fie un Manual al principelui nou, al celui care ar fi fost primul conducător al Italiei unificate; iar în arătarea căilor de urmat pentru realizarea acestui Stat care trebuia să salveze ţara de poftele cuceritorilor străini, şi care se impunea aşadar mai mult decât oricând în acest moment, Machiavelli îşi aminteşte de Cezar Borgia pe care îl cunoscuse de aproape şi printr-un contact zilnic în cursul ambasadelor sale; în 1502 mai ales, când acesta atinsese punctul culminant al puterii lui. Tot ceea ce Machiavelli putuse să adune în cursul acestei apropieri de Borgia, prin conversaţiile diplomatice avute şi prin observarea atentă a politicii lui, îi revenea acum şi se oferea ca substanţă a doctrinei Principatului nou şi unitar. Căderea lui Cezar Borgia şi moartea lui în 1507, într-o luptă oarecare, pe teritoriul spaniol, unde plecase luat prizonier, nu putuse să anuleze cu nimic semnificaţia faptelor lui anterioare şi mai ales semnificaţia naţională a cuceririlor lui; Cezar Borgia nu reuşise din cauza unor împrejurări externe cu totul întâmplătoare şi care îi fuseseră defavorabile: moartea prematură a tatălui său, în primul rând, la data când unirea micilor state era aproape realizată, dar era prea proaspătă spre a se menţine în faţa unor duşmani puternici; iar aceştia s-au arătat de îndată ce Alexandru al VI-lea a murit. Machiavelli îşi dădea seama însă că acestea au fost numai întâmplări exterioare; că ceea ce aşadar n-a reuşit să realizeze Cezar Borgia, va reuşi un altul, căruia soarta îi va fi favorabilă până în ultima clipă. Ideea însăşi a unirii statelor italiene poate fi însă înfăptuită; şi ea se impune în acest moment care este cel mai greu al Italiei. Ţării nu-i lipseşte, scrie Machiavelli în una din ultimele pagini ale *Principelui*, materia, ci numai forma: ea posedă materia cea mai bună, căci poporul ei este viteaz; îi lipseşte conducătorul, Principele. Pentru acesta scrie aşadar Machiavelli; cartea lui cuprinde reguli de acţiune pentru înfăptuirea a ceea ce celălalt încercase şi dusese numai până la mijloc...

Principele este aşadar o carte închinată cuiva, scrisă pentru cineva anume. Machiavelli vorbeşte în scrisoarea citată către Vettori, despre Giuliano de Medici; şi ţine să-i înmâneze opusculul

pe care i l-a dedicat, sperând ca prin aceasta să i se deschidă din nou cariera politică. Se descoperă astfel dubla finalitate a *Principelui*; scriindu-l, Machiavelli îşi exprima preocuparea lui politică constantă; dar dedicându-l lui Giuliano, încearcă să adapteze figura Principelui, schiţată în opuscul, realităţii politice care i se oferea, şi să atingă pe această cale şi scopul care era esenţial pentru el, reintrarea în viaţa politică. Dacă Giuliano însuşi, şi mai puţin Lorenzo, căruia la sfârşit îi va fi închinată cartea, nu corespundeau în întregime figurii Principelui, posibilităţile de acţiune ale Medicilor erau în schimb foarte mari în acest moment; prin prezenţa lor atât la Roma cât şi la Florenţa, ei stăpâneau cu adevărat punctele strategice ale Italiei peninsulare, şi aveau deci posibilitatea de a înfăptui un stat unic. Termenii măgulitori din Epistola dedicatorie exprimă speranţa reală pe care Machiavelli putea s-o aibă în acţiunea lui Leon al X-lea şi în rolul ce i-ar fi fost dat lui Giuliano; iar versurile finale citate din Petrarca indică voinţa adâncă a înfăptuirii unui ideal; între aceşti termeni extremi se aşază aluzia cuprinsă în încheierea Epistolei, ca expresie a ultimului factor ce a determinat scrierea *Principelui*: speranţa redobândirii vechii funcţii.

Căci inactivitatea şi singurătatea rod sufletul scriitorului; Machiavelli ştie că trebuie neapărat să trimită acest opuscul lui Gjuliano şi poate ştie că pentru aceasta l-a scris în deosebi; căci îşi dă seama cât îi este de necesară revenirea la Florenţa: „mă consum, îi scrie lui Vettori, şi multă vreme nu mai pot sta, aşa”[5]... şi îşi dă seama că ar putea fi util, că cei cincisprezece ani în slujba Republicii l-au învăţat multe: „oricine ar trebui să fie bucuros, scrie mai departe, să se servească de cineva care şi-a adunat experienţa pe cheltuiala altuia”[6]; şi caută apoi să convingă pe Medici că le va fi credincios; a fost întotdeauna astfel şi nu va putea trăda nici acum: „iar mărturie a credinţei şi a cinstei mele este sărăcia mea”. Dar Machiavelli nu reuşeşte; el rămâne mai departe în singurătatea de la St. Andrea în Percussina, continuând să scrie. Scopul imediat al *Principelui* rămânea astfel neîmplinit; în schimb, opusculul avea să cunoască o soartă dintre cele mai neaşteptate; scris în mod ocazional şi în linia preocupărilor politice ale unui florentin clarvăzător al situaţiei, volumul avea să fie socotit ca un manual de doctrină politică de valoare universală şi

---

[5] Lettera a Franc. Vettori, cit., în op.cit, p. 920.

[6] Ibid.

proslăvit sau respins în consecinţă.

Planul acestei scrieri, de mici proporţii, este unitar; Machiavelli tratează mai întâi despre Principate în constituirea lor, prin cucerirea anume de provincii noi sau prin formarea lor de la început şi în întregime ca Principate noi; această primă parte cuprinde nouă capitole, iar următoarele tratează problemele diferite ce se pun unui stat: apărarea şi puterea de luptă; statele eclesiastice care nu au nevoie de apărare; reformele interne care se impun; în sfârşit calităţile unui Principe nou. Dar volumul pune îndeosebi în lumină rolul acestuia din urmă; căci deasupra împrejurărilor se ridică Principele capabil de a înfăptui ceea ce este mai greu; cartea corespunde astfel just titlului, întrucât nu schiţează forma unui stat ideal, ci figura Principelui desăvârşit. Căci pe acesta, Machiavelli îl cunoscuse; figura inspiratoare este Cezar Borgia, fără ca totuşi semnificaţia operei să se epuizeze în singur conţinutul acestei personalităţi istorice.

Machiavelli şi-a exprimat de mai multe ori admiraţia pentru Cezar Borgia; la data celor două misiuni pe care le avusese pe lângă acesta, îl cunoscuse în gloria lui cea mai mare; în 1503, Borgia se intitula: Duce de Romagna, de Valentinois şi Urbino, Principe de Andria, Signior de Piombino, Gonfalonier şi Căpitan general al Bisericii. Într-o mică scriere din acelaşi an: *Del modo tenuto dal Duca Valentino nel trattare i popoli della Valdichiana ribellati*, Machiavelli aducea un omagiu deschis metodelor politice ale lui Borgia; în relatarea misiunii avute pe lângă acesta, notează această trăsătură a caracterului: „Nu comunică niciodată niciun lucru decât atunci când îl face, şi îl face atunci când nevoia îl constrânge"; într-o scrisoare, Machiavelli mărturiseşte: „Pe ducele Valentino l-aş imita oricând dacă aş fi principe nou"; în *Principe* nu şovăie să afirme hotărât că exemplul cel mai bun de urmat, un principe nou îl va găsi în acţiunea desfăşurată de Borgia (cap. VII), în sfârşit, în aceeaşi relatare a misiunii avute pe lângă el, schiţează acest portret al lui: „Este un principe foarte strălucit şi măreţ, şi atât de curajos în lupte încât nu există nici o faptă, oricât de mare, care să nu i se pară mică; şi nu se opreşte niciodată în căutarea gloriei şi în dobândirea de state noi, nici nu cunoaşte oboseala sau primejdia; ajunge într-un loc înainte de a i se cunoaşte plecarea în locul pe care l-a părăsit, şi se face iubit de soldaţi; şi-a ales oamenii cei mai buni din Italia, iar aceste lucruri, la care se adaugă un noroc constant, îl fac să fie victorios şi formidabil".

Exemplul lui Borgia este desigur faptul care explică pecetea

specifică pe care timpurile au pus-o operei lui Machiavelli; judecata aspră pe care posteritatea a rostit-o despre acțiunile acestui condotier, s-a răsfrânt în mod firesc şi asupra *Principelui*. Credem că putem observa însă aceasta: Machiavelli propune nu un exemplu oarecare, ci un tip de Principe; căci modul de acțiune al acestui conducător dorit de Machiavelli descoperă o anumită înțelegere a existenței, o anumită poziție față de ea. Nu Cezar Borgia ca atare este aşadar exemplul Principelui, ci tipul uman pe care el îl reprezintă, aşadar linia de viață care se desprinde din modul lui de acțiune: şi după cum aceasta depăşeşte linia de viață a unui om oarecare, tot astfel figura Principelui cuprinde pe aceea a lui Cezar Borgia, dar nu o epuizează: o conține ca exemplu al unei linii de existență ce-şi dovedeşte semnificația ei deplină numai atunci când este în întregimea ei realizată.

Figura Principelui se lămureşte aşadar numai în întregul acestei concepții care constituie o înțelegere a omului şi a existenței în perspectiva politicului. Într-o scrisoare lui Vettori, Machiavelli scrie că nu se pricepe la nimic altceva decât la chestiunile care privesc statul: numai despre Stat ştie să discute[7]; iar politica este singura lui hrană, adevărata lui vocație: „quel cibo che solum e mio e che io naqui per lui”[8]. Pe om aşadar, îl consideră numai sub această specie a politicului, în desfăşurarea acțiunilor lui în acest mod de existență. Analiza diferitelor opere, şi îndeosebi a *Discursurilor*, ne permite să descoperim liniile mari ale acestei concepții unitare despre existență şi despre om sub specia politicului, şi să pătrundem astfel mai just înțelesul *Principelui*.

Găsim la baza gândirii lui Machiavelli constatarea răutății esențiale a omului. În poemul *L’asino d’oro*, întâlnim această observație: „Un porc nu face rău altuia, şi un cerb altui cerb; singur omul îl omoară pe celălalt, îl răstigneşte şi îl nimiceşte”[9]. În *Discursuri*, aceeaşi constatare este atenuată: „Şi cum natura oamenilor este ambițioasă şi bănuitoare...”[10], spune Machiavelli, pentru a adăuga în *Principe* (cap. XVII) că oamenii sunt ingrați, schimbători, ascunşi, fricoşi, doritori de câştig; aceste însuşiri trebuie să le cunoască principele atunci când îi guvernează şi se

---

[7] Scris, din 9 aprilie 1513, în op. cit., p, 911.

[8] Lettera a Franc. Vettori, în op. cit., p. 919.

[9] L’asino d’oro, VIII în op. cit., p. 849.

[10] Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, I, 29 în Tutte le opere, cit., v. II, 1939, p. 174.

întreabă dacă este mai bine să le câştige iubirea sau să le impună frica; de asemenea cel care se ridică pentru prima oară în fruntea unui Stat, trebuie să aibă ca punct de plecare aceeaşi conştiinţă clară a naturii omului: „După cum dovedesc toţi cei care discută asupra vieţii în societate, scrie Machiavelli în *Discursuri*, şi anume în prima Carte, şi după cum mărturiseşte orice istorie care conţine exemple multe de acest fel, este necesar ca cel care organizează o republică şi îi alcătuieşte legile să-i presupună pe toţi oamenii răi şi să socotească dinainte că ei îşi vor arăta răutatea sufletului lor ori de câte ori vor avea prilejul liber să o facă; oamenii nu fac niciodată binele, decât dacă sunt constrânşi de nevoie”[11]. Concepţia lui Machiavelli se va constitui având la începutul ei acest simţ precis al realităţii umane; pe care totuşi o va vedea şi în posibilităţile ei de înălţare deasupra răutăţii şi egoismului iniţial.

Constatarea acestei naturi a panului, duce însă la o anumită înţelegere a istoriei. Omul în substanţa lui spirituală, nu evoluează; studiul istoriei este pentru Machiavelli prilejul de a verifica mereu aceleaşi trăsături esenţiale ale sufletului omenesc. Istoria îi apare plină de învăţăminte tocmai pentru că omenirea este mereu aceeaşi, nu în faptele ei materiale, dar în semnificaţia lor, aşadar în spiritul pe care îl dezvăluie. Prefaţa la Cartea I a *Discursurilor* afirmă tocmai această eternitate a naturii oamenilor, deducând de aici îndemnul şi posibilitatea imitării trecutului; Machiavelli se miră de cei care nu folosesc istoria ca un izvor de exemple şi de învăţăminte, „ca şi cum cerul, soarele, elementele, oamenii s-ar fi schimbat ca mişcare, ordine şi putere, faţă de ceea ce erau în antichitate”[12]; iar în, altă pagină a aceleiaşi opere găsim: „deoarece oamenii... s-au născut, au trăit şi au murit întotdeauna în acelaşi fel”[13]. Concepţia istoriei ca tezaur de exemple pentru acţiunea politică prezentă se explică aşadar prin pesimismul iniţial al gânditorului; în multe pagini, istoria apare arătată astfel, misiunea istoricului fiind prin urmare aceea de a lumina trecutul dar de a indica totodată drumurile viitorului: „În aşa fel că este uşor pentru cel care consideră atent faptele trecute, să prevadă, în orice Stat, pe cele viitoare, şi să întrebuinţeze acele îmbunătăţiri care au fost folosite şi de cei vechi”[14]; iar mai departe, tot atât de

---

[11] Idem, I, 3, în op.cit., pp. 113–114.
[12] Idem, Proemio la Cartea I, în op.cit., p. 102.
[13] Idem, I, 11, ibid., p. 140.
[14] Idem, I, 39, ibid., p. 196.

clar: „Oamenii înţelepţi obişnuiesc să spună, şi nu din întâmplare sau fără motiv, că cine vrea să ştie ce va fi, trebuie să considere ce a fost... Aceasta deoarece faptele sunt săvârşite de oameni, iar aceştia au avut întotdeauna aceleaşi pasiuni, astfel că ele vor avea cu necesitate aceleaşi efecte”[15].

Dacă această înţelegere a istoriei este cea a epocii, pentru care omul, etern în pasiunile lui, nu este dependent de loc nici de timp, ea ne interesează însă şi într-un alt sens care ne permite să ducem mai departe această schiţă a gândirii lui Machiavelli. Într-adevăr, constatarea că istoria constituie exemplul faptelor prezente, duce mai departe la arătarea rolului istoricului: el este singurul om care poate orienta popoarele pe drumul cel bun, deoarece el singur are acea cunoaştere a trecutului care este asemenea unei experienţe a prezentului; să nu uităm că exemplele lui Machiavelli, exemple care ilustrează un principiu de metodă politică, sunt luate întotdeauna din istoria veche şi din cea modernă, reacţiile oamenilor apărând aceleaşi; astfel că se pare într-adevăr că întâmplarea prezentă nu a făcut decât să imite faptul istoric antic. Dar dacă istoria este astfel un tezaur de înţelepciune şi de învăţătură, iar dacă rolul istoricului este de a indica drumul acţiunii în prezent; dacă este adevărat că „istoria este maestra acţiunilor noastre”[16] rezultă de aici sensul înalt omenesc al scrisului lui Machiavelli: pe om îl socoteşte rău şi neschimbat în răutatea lui de-a lungul veacurilor; dar aceasta nu înseamnă o concepţie pasivă a societăţii şi a sensului istoriei; căci răutatea esenţială ca şi egoismul sau simpla nevoie de apărare care au dus la constituirea societăţilor omeneşti apar totuşi depăşite; iar omul, deşi acelaşi în natura lui substanţială, se înalţă totuşi, prin viaţa socială însăşi, la cunoaşterea valorilor, la principiile etice: astfel, dacă prima grupare a oamenilor într-o unitate socială a avut drept scop numai o apărare mai eficace împotriva primejdiilor, viaţa colectivă a produs însă totodată, prin ea însăşi, o primă formă a conştiinţei etice, anume: „cunoaşterea lucrurilor cinstite şi bune, cunoaşterea justiţiei”[17]. Prin viaţa socială, omul se ridică aşadar pe această treaptă superioară în care, renunţând la pofta stăpânirii imediate, recunoaşte şi dreptul celuilalt la posesiune; el nu mai

[15] Idem, III, 43, ibid., p. 461.

[16] Del mod di traitare i popoli della Valdichiana ribellati, în Tutte le opere, cit., v. II, p. 677.

[17] Discorsi, I, 2, în op.cit., p. 109.

este aşadar omul total egoist arătat la început: existenţa în societate a dat o primă finalitate extra-individuală acţiunilor lui; şi aceasta ne îngăduie să vedem în gândirea lui Machiavelli drumul deschis spre cuprinderea idealului. Dacă „datoria omului de bine” sau a istoricului, putem spune, este ca „acel bine pe care vitregia timpurilor şi a soartei nu şi-a îngăduit să-l faci tu însuţi, să-l arăţi însă altora, astfel ca, mulţi având această posibilitate, unii dintre ei, mai iubiţi de ceruri, să-l poată săvârşi”[18], înseamnă că preocuparea constantă a lui Machiavelli este aceea a binelui sau, mai exact, a mai binelui pe care-l comportă viaţa în societate, a realizării aşadar cât mai eficiente a posibilităţilor de bine pe care omul şi existenta lui socială le cuprind. Pasiunea politică nu este deci la Machiavelli numai o gratuită curiozitate a dezvoltării inteligenţei şi faptei omeneşti; ea este, dincolo de un pesimism iniţial, speranţa şi voinţa unei ameliorări a existenţei omului. Dacă el este, prin pasiunile lui, acelaşi în toate timpurile, datoria istoricului şi posibilitatea care numai lui îi este dată este aceea de a arăta cum, pe acest fond iniţial de interese şi de egoism, poate să apară totuşi mai binele: mai binele în sensul acţiunii mai eficace, al reuşitei ei mai certe, şi totodată în sensul unei mai desăvârşite organizări a conducerii statelor şi deci a acelei existenţe sociale prin care omul se înalţă deasupra egoismului iniţial. Punctul de vedere etic lipseşte în primele două etape ale acestei înlănţuiri de concepte; el este însă prezent în a treia: într-adevăr, dacă progresul apare în primul rând numai ca reuşită mai precisă sau ca realizare a unei grupări sociale mai strânse, aceasta din urmă la rândul ei conţine posibilităţi de viaţă în linia eticului: deoarece numai în existenţa socială omul cunoaşte binele, adică acţiunea în vederea aproapelui; în măsura deci în care pierderea egoismului iniţial înseamnă un progres etic, putem afirma că există în gândirea lui Machiavelli şi o perspectivă a eticului.

Că binele patriei este scopul întregului scris al lui Machiavelli şi că acesta este totodată scopul spre care trebuie să tindă orice acţiune omenească, rezultă dintr-o serie de pagini ale operelor lui. Astfel, în *Discursul asupra reformării Statului Florenţei*, găsim aceste rânduri interesante în care binele făcut patriei apare pe treapta cea mai înaltă a valorilor morale: „Eu cred, scrie Machiavelli, că onoarea cea mai mare pe care o pot avea oamenii este aceea pe care în mod firesc le-o dă patria lor: cred că binele

---

[18] Idem, Proemio la Cartea II, în op.cit., p. 246.

cel mai mare pe care îl putem face şi cel mai plăcut lui Dumnezeu, este acela pe care îl facem patriei"[19]; punând, mai departe, pe creatorii de state şi pe legiuitori imediat după zei, aşadar pe treapta cea mai înaltă la care se poate ridica omul, Machiavelli indică scopul cel mai de preţ spre care trebuie să tindă acţiunea omenească; iar un exemplu găsim în *Istoriile florentine* unde ni se vorbeşte despre cei aşa numiţi „opt sfinţi" pe care poporul i-a chemat astfel deoarece, deşi luaseră averile bisericilor, îşi închinaseră însă viaţa întreagă patriei: „într-atât acei cetăţeni preţuiau atunci mai mult patria decât sufletul"[20]. Acţiunea omului este aşadar cu atât mai bună cu cât ea urmăreşte mai mult binele comun: „deoarece nu binele particular, ci binele comun este acela care face gloria cetăţilor"[21]; iar în altă pagină a aceluiaşi text, Machiavelli va spune că propria lui activitate, el a desfăşurat-o întotdeauna pentru binele patriei: „îndemnat de acea dorinţă naturală pe care am avut-o întotdeauna, de a săvârşi fără nicio şovăire acele lucruri care cred că aduc un bine comun fiecăruia..."[22]; în sfârşit, începutul *Dialogului asupra limbii* este tot un elogiu al patriei: arătând că omul nu are în viaţa lui o datorie mai mare decât binele patriei întrucât ea ne dă ceea ce avem mai bun, Machiavelli, spune: „Şi într-adevăr acela care prin sufletul şi prin acţiunile sale se arată duşman al patriei, merită pe drept să fie numit paricid, chiar dacă această patrie i-ar fi făcut un rău"[23]. Iată cum iubirea patriei apare în această gândire drept idealul cel mai înalt; definindu-l, Machiavelli defineşte treapta cea mai de sus pe care o poate atinge spiritul omenesc: „a voi să fii de folos nu ţie, ci binelui comun; nu urmaşilor tăi singuri, ci Patriei comune".

Odată precizat acest punct, în jurul lui se constituie în mare parte aşa numitul machiavelism; şi privit astfel, el pierde dintr-odată pecetea pe care diversele epoci i l-au aplicat. Căci dacă în ele însele, mijloacele de acţiune recomandate de Machiavelli apar într-adevăr condamnabile, ele îşi găsesc însă de la început o justificare dacă le considerăm în acest întreg al gândirii lui. Punctele

---

[19] Discorso sopra îl riformare lo sfato di Firenze, în Tutte le opere, cit., v. II, p. 747.

[20] Istorie florentine, în op.cit., v. I, p. 186.

[21] Discorsi, II, 2, în op.cit., v. II, p. 252.

[22] Idem, Proemio la Cartea II, ibid., p. 101.

[23] Discorso o Dialogo interne alla nostra lingua, în op.cit, v. I, p. 713.

dezvoltate până aici constituie fundamentul unei concepţii care îşi afirmă eticitatea prin înălţarea binelui comun la rangul de valoare supremă a omului; urmează că seria mijloacelor necesare pentru atingerea binelui comun sau pentru păstrarea lui, participă la: valoarea lui: „machiavelismul” se justifică aşadar în numele binelui comun.

Pentru apărarea Patriei, orice mijloc este bun, iar războiul nu cunoaşte reguli atunci când este în joc binele ei. În *Istoriile florentine*, Machiavelli povesteşte cum Rinaldo degli Albizzi s-a adresat ducelui Milanului cerându-i ajutorul pentru lupta lui de eliberare a Florenţei; în argumentele pe care le aduce pentru a obţine acest ajutor, Rinaldo spune: „Nici un om bun nu va dojeni vreodată pe acela care încearcă să-şi apere patria oricare ar fi modul în care o apără”[24]; iar în *Discursuri* găsim o afirmaţie asemănătoare preţioasă pentru caracterul absolut al iubirii care se cuvine patriei: titlul cap. 41 al Cărţii III este el însuşi lămuritor: „Că patria trebuie apărată sau prin josnicie sau prin glorie; şi în orice fel, ea este bine apărată...”; iar mai departe, cuvintele sunt tot atât de limpezi: „acest lucru trebuie ţinut în seamă şi observat de orice cetăţean care trebuie să ia o hotărâre pentru patria lui: deoarece când este vorba de salvarea singură a patriei, nu trebuie să mai existe nici o consideraţiune cu privire la ceea ce este milos sau crud, lăudabil sau josnic; ci dimpotrivă, lăsând la o parte orice alt punct de vedere, trebuie urmată hotărârea care poate să salveze patria şi să-i păstreze libertatea”[25]. Acest principiu al apărării patriei în numele ei numai şi cu riscul de a călca regula morală comună, înseamnă că binele patriei este el însuşi criteriul cel mai just al moralului; este bine ceea ce este folositor patriei, deoarece numai în cuprinsul ei omul dobândeşte plinătatea umanităţii lui; şi cum libertatea este la rândul ei bunul cel mai adevărat al patriei, apărarea acestei libertăţi este pentru Machiavelli datoria cea mai înaltă: „sunt drepte numai acele războaie care sunt necesare”[26], găsim în *Istoriile florentine*, ca o confirmare a ridicării binelui comun la treapta cea mai înaltă a eticului.

Sunt juste aşadar toate mijloacele pentru apărarea patriei: şi iată schiţându-se aici primele puncte ale „machiavelismului”. În

---

[24] Istorie florentine, V, 8, în op.cit., v. I, p. 291.

[25] Discorsi, III, 41, Sn op.cit., v. II, pp. 459–460.

[26] Istorie florentine, V, 8, în op.cit., v. I, p. 292.

Discorsi, se afirmă că folosirea înşelătoriei într-o acţiune oarecare este ceva urât, „totuşi în mânuirea războiului ea este demnă de laudă şi glorioasă...”[27]; şi tot aici, vorbind despre uciderea lui Remus de către Romulus, Machiavelli afirmă acelaşi principiu: nimeni nu-l va putea acuza pe ucigaş dacă va considera că acţiunea lui a fost săvârşită spre a întemeia un stat; şi adaugă acest principiu care apare firesc în dezvoltarea gândirii lui: „Este necesar desigur ca, dacă fapta însăşi îl acuză, efectul ei să-l scuze”[28]. Exemplele din *Principe* sunt însă şi mai categorice: în cap. VIII, Machiavelli vorbeşte despre o cruzime care poate fi numită bună, întrucât este necesară şi se exercită numai atât timp cât este necesară; în cap. XVIII, unde se pune întrebarea dacă principele trebuie sau nu să-şi ţină cuvântul, i se recomandă să se comporte în felul leului şi al vulpii, deoarece numai aceste căi îi permit să fie puternic; să nu se teamă aşadar de renumele cruzimii, spune Machiavelli în cap. XVII, dacă aceasta îi ajută să stăpânească poporul; deoarece le va face oamenilor numai bine, întrucât autoritatea lui împiedicând tulburările şi conflictele, va asigura tuturor o viaţă liniştită în cadrul societăţii; şi ştim că numai în cuprinsul acesteia omul este, pentru Machiavelli, cu adevărat om. Un principe să aibă aşadar drept scop numai păstrarea şi mărirea statului; iar mijloacele folosite vor fi bune în măsura în care vor împlini acest scop; să nu se teamă aşadar, scrie Machiavelli şi în cap. XV, de învinuirile ce i s-ar aduce; acţiunea lui se justifică prin rezultatul ei; cu atât mai mult cu cât acesta nu este numai binele individual al Principelui, ci în primul rând binele comun.

Pentru a înţelege aşadar amoralismul pe care îl atinge la un moment dat gândirea lui Machiavelli, trebuie să avem mereu prezent punctul ei de plecare, şi anume considerarea vieţii în societate drept bunul cel mai înalt al omului, şi deci necesitatea păstrării prin orice mijloc a posibilităţilor acestei vieţi în formele ei desăvârşite, dintre care cea dintâi este libertatea patriei. Şi vom înţelege mai bine în acest punct gândirea lui Machiavelli dacă vom ţine seama şi de toate împrejurările politice ale momentului, şi anume primejdiile care ameninţau libertatea Florenţei şi războiul continuu între toate statele Italiei; orice mijloc părea aşadar justificat dacă el ar fi însemnat o remediere a acestei sfâşieri

---

[27] Discorsi, III, 40, în op.cit., v. II, p. 458.
[28] Idem I, 9, ibid., p. 131.

reciproce; pasiunea pe care o trădează în fiecare pagină gândirea lui Machiavelli este pasiunea şi durerea aceluia care cunoaşte toată răutatea vremurilor şi caută neapărat o salvare.

Paginile în care Machiavelli acuză religia şi Biserica se lămuresc la rândul lor numai în linia acestei înlănţuiri logice. Dacă afirmarea că orice mijloc este bun când e vorba de apărarea patriei, constituie primul aspect al machiavelismului, denunţarea puterii Bisericii este un al doilea aspect, explicabil în primul rând prin situaţia specială a statelor italiene şi dovedind încă odată preocuparea constantă a binelui patriei. Căci Machiavelli nu se sfieşte să arate adevăratul sens al Papalităţii în acest moment şi să indice primejdia pe care ea o înseamnă pentru libertatea şi unirea Italiei.

Atitudinea lui Machiavelli faţă de religie şi de Biserica Romei este complexă dar logică în aspectele ei diferite. Simţul său critic foarte ascuţit îl face mai întâi adversar al oricărui fanatism religios; de aici ironia cuprinsă în prima scrisoare cunoscută a lui Machiavelli şi referitoare la predicile lui Savonarola; de aici alte aluzii uşor ironice la acelaşi, spre exemplu, în *Discursuri*, observaţia că poporul Florenţei, care nu pare a fi nici ignorant, nici prost, s-a lăsat totuşi convins că fratele Girolamo Savonarola vorbeşte cu Dumnezeu[29]; este just că Machiavelli adaugă imediat, cu intenţie de scuză, că nu-i revine lui să-l judece pe Savonarola, deoarece „despre un astfel de om nu trebuie să vorbim decât cu respect”.

Adversar al fanatismului, Machiavelli preţuieşte însă puterea credinţei şi instituţia Bisericii în organizarea Statului. Rolul religiei în stat este un punct însemnat al gândirii lui: vorbind despre Numa Pompiliu, observă că organizarea pe care a dat-o religiei a fost mijlocul cel mai bun pentru civilizarea sau pentru îndulcirea moravurilor poporului său. Religia este în plus mijlocul cel mai sigur pentru a întări autoritatea legilor: „Şi într-adevăr, observă Machiavelli, nu a existat niciodată un legiuitor al poporului care să nu recurgă la Dumnezeu; legile nu ar fi altfel acceptate... Deoarece acolo unde lipseşte teama de Dumnezeu, statul trebuie să cadă sau să se susţină prin teama faţă de principe, ceea ce ar înlocui lipsa religiei...”[30]. Menţinerea ceremoniilor cultului este aşadar necesară întrucât ele servesc spre a arăta autoritatea divină a

[29] Idem, I, 11, ibid., p. 140.
[30] Idem, I, 11, ibid., p. 138.

legilor.

Putem observa uşor natura acestei concepţii cu totul laice a religiei: Machiavelli nu discută adevărul ei în sine, întrucât pe el nu-l preocupă problema adevărului ci numai aceea a vieţii sociale celei mai desăvârşit organizate; în cuprinsul acestei preocupări însă, religia îi apare aşa cum ea a fost utilizată de principi şi de stăpânitori ai popoarelor, şi el recunoaşte folosul acestui mod de înţelegere a credinţei.

Dacă religia este însă valorificată în primul rând în semnificaţia ei politică, aceasta nu exclude totuşi la un moment dat expresia unei înţelegeri mai proprii a religiei în cuprinsul gândirii lui Machiavelli. Într-o pagină destul de neaşteptată, intitulată „Îndemn la căinţă”, găsim exprimată o adevărată credinţă: Dumnezeu este arătat drept creator al universului în alcătuirea lui admirabilă; iar exaltarea acestei perfecţiuni care are drept centru pe om, pentru care totul a fost făcut, este aproape o pagină lirică, preţioasă pentru indicarea religiozităţii lui Machiavelli: „Gândiţi-vă, scrie el, că toate lucrurile făcute şi create sunt făcute şi create spre binele omului”; şi adaugă, în spiritul propriu al Renaşterii care exaltă frumuseţea universului în care îl vede pe Dumnezeu: „...să ridicăm ochii spre cer şi să considerăm frumuseţea acelor lucruri pe care le vedem... Aşadar totul este creat spre onoarea şi binele omului, iar omul singur este creat spre binele şi onoarea lui Dumnezeu”[31].

Această pagină precizează desigur semnificaţia îndoită a religiei în gândirea lui Machiavelli: ea este mijloc de guvernare a popoarelor prin instituţia Bisericii; dar ea exprimă totodată admiraţia proprie Renaşterii în faţa armoniei admirabile a universului; ca şi contemporanii săi, Machiavelli vede în Dumnezeu pe făuritorul acestei alcătuiri desăvârşite. Putem spune aşadar că scriitorul nu este nici în acest punct străin spiritului umanist al vremii. Machiavelli cunoaşte sentimentul divinului, dar la aceasta se adaugă, ca un rezultat al preocupărilor lui de filosof al politicului, cealaltă înţelegere a religiei ca mijloc de guvernare, şi se adaugă în sfârşit, un al treilea punct: rolul recunoscut Bisericii Romei în conducerea destinelor Italiei. Aici preocuparea politică domină; iar învinuirea adusă papalităţii pentru ambiţiile ei politice decurge desigur din aceeaşi iubire a patriei şi din aceeaşi voinţă a salvării ei, esenţiale gândirii lui Machiavelli.

---

[31] Esortaziono alla penitenza, în op.cit., v. I, p. 174.

El constată următoarele: catolicismul nu mai are nici o autoritate în Italia; exemplele rele ale curții papale au făcut să dispară orice sentiment religios; în plus, şi aici Machiavelli indică faptul care cel mai mult îl preocupă, „Biserica a ținut şi ține acest stat divizat. Şi într-adevăr, nici un stat n-a fost vreodată unit sau fericit dacă nu s-a supus cu totul ascultării unui guvern de republică sau unui principe, cum s-a întâmplat în Franța şi în Spania. Iar cauza pentru care Italia nu este în aceeaşi situație şi nu are o republică sau un principe care s-o guverneze, este numai Biserica”[32]. Această acuzație gravă adusă papalității, Machiavelli o explică astfel în continuarea rândurilor citate: Biserica nu a fost, prin autoritatea ei temporală, niciodată atât de puternică încât să ocupe întreaga Italie şi să fie în fruntea ei; dar nu a fost nici atât de slabă încât să nu lupte împotriva acelui principe care ar fi devenit prea puternic şi ar fi amenințat astfel independența diverselor stătulețe. Biserica aşadar nu a putut să realizeze unirea Italiei, iar când aceasta ar fi fost posibilă, a împiedecat-o. Machiavelli acuză hotărât întreaga politică a papilor; în *Istoriile florentine* spune că ambițiile acestora şi voința lor de a apăra credința au provocat războaie nenumărate în Italia, şi-l aminteşte pe Nicolae al III-lea care a luptat numai pentru gloria lui, sub aparența luptei pentru mărirea Bisericii[33]; în *Discursuri* însă, acuzația se îndreaptă împotriva consecinței celei mai grave a puterii temporale a papilor, şi astfel regăsim prezentă, şi în discuția problemei Bisericii, aceeaşi preocupare esențială a lui Machiavelli: salvarea Italiei.

Discuția în jurul religiei şi a puterii Romei are aşadar în esență acest rol de a atrage atenția asupra unuia dintre obstacolele cele mai mari pe care le întâmpină o unire a statelor italiene. După ce a arătat însă această cauză a nenorocirilor patriei lui, Machiavelli va arăta mijloacele totuşi ale unei remedieri a situației; şi, în primul rând este vorba de organizarea armatelor naționale. Istoricul florentin a fost dintre cei dintâi care au arătat primejdia trupelor mercenare; cap. XII din *Principe*, unde se discută necesitatea armatelor naționale, cuprinde exemple elocvente de trădări şi uzurpări săvârşite de căpitanii de mercenari: un Sforza care se face stăpân asupra Milanului după ce a fost condotier în serviciul acestui stat, sau un Carmagnola care trădează interesele Veneției

---

[32] Discorsi, I, 12, în op.cit., v. II, pp. 142–143.

[33] Istorie fiorentine, e, 23, în op.cit., v. I, pp. 83–84.

în slujba căreia lupta, sunt pentru Machiavelli cazuri recente şi semnificative. În *Discursuri*, problema este reluată: „Principilor de astăzi şi republicilor moderne care nu au soldați proprii pentru apărare şi pentru atac, trebuie să le fie ruşine de ele înseşi”[34]; iar în Introducerea la *Arta războiului*, Machiavelli arată legătura strânsă care există între viața societăților şi organizarea lor militară, şi conclude: „căci toate artele care se organizează într-o societate pentru binele comun al oamenilor, toate orânduirile ei pentru ca oamenii să se teamă de autoritatea legii şi de Dumnezeu, toate ar fi zadarnice dacă nu s-ar pregăti apărarea lor”[35]. Armatele naționale îi apar aşadar necesare în numele aceleiaşi valori a vieții sociale care trebuie neapărat menținută şi apărată întrucât ea este, cum am văzut, factorul civilizator al omului. Cunoaştem străduințele personale ale lui Machiavelli pentru alcătuirea unei asemenea armate; ştim că, de acord cu Soderini, el realizează la finele lui decembrie 1505 prima armată a Florenței, organizată după modelul celor elvețiene vestite la această dată; el singur străbătuse întreaga Toscană spre a recruta soldați, iar în februarie 1506 avea loc la Florența prima defilare a celor 400 de oameni pe care reuşise să-i strângă; în acelaşi an se alcătuieşte o lege a Miliției citadine care pune în fruntea primei armate pe cei Nouă ofițeri ai organizației şi Miliției florentine. Machiavelli realizează toate acestea prin voința lui de a crea neapărat un început în acest sens; şi aceasta apare ca singura realizare concretă – singura de asemenea care intra în posibilitățile lui – în vederea acelei salvări a Italiei care este gândul central al acțiunii şi al scrisului lui. Este adevărat că această primă armată pe care a alcătuit-o nu s-a dezvoltat ci s-a desfăcut curând; mai ales că, obligată să lupte la Pisa, în 1509, nu s-a achitat prea glorios de această primă probă pe care a trebuit s-o treacă. Machiavelli urmărea însă să apropie pe calea aceasta Italia de celelalte țări, să-i dea aşadar posibilitățile de luptă care duseseră la crearea unui stat francez şi a unui stat spaniol, ambele unitare şi independente.

Căci acestea sunt modelele, acesta este tipul de stat pe care Machiavelli vrea să-l vadă realizat pentru propria lui țară. Ca şi în *Principe* (cap. XIX), vorbeşte şi în *Discursuri* despre buna organizare a celor două state arătate, ambele monarhii absolute

---

[34] Discorsi, I, 21, în op.cit., v. II, p. 163.

[35] Dell’arte della guerra, în op.cit. v. II. p. 473.

care se impuneau prin ordinea şi buna lor stare internă ca şi prin siguranţa externă, pe care Machiavelli nu putea să nu le compare cu frământările continue ale statelor italiene: „Nu se văd aci, scrie Machiavelli, atâtea tulburări câte se nasc în Italia în fiecare zi”, şi adaugă, indicând astfel tipul de organizaţie politică desăvârşită la acea dată, anume monarhia ereditară şi statul naţional unit: căci aceste ţări, scrie el, au ambele „un rege care le menţine unite”... Preferinţa pe care la un moment dat Machiavelli o exprimă pentru forma de guvernare republicană[36] se explică prin cultura lui clasică, în timp ce realitatea politică a momentului îi arăta limpede eficacitatea monarhiei. Şederile repetate şi destul de îndelungate în Franţa, în cursul misiunilor pe care le avusese aici pe lângă Ludovic al XII-lea, îi îngăduiseră să-şi dea seama de binefacerile unei autorităţi centrale şi mai ales ale unei succesiuni regulate la tron; astfel în *Ritratto di cose di Francia* el arată soliditatea tronului francez care a realizat unitatea ţării înfrângând puterea diverşilor feudali, „potenţi baroni” şi impunându-şi autoritatea asupra lor[37]. Lunga experienţă a lucrurilor politice pe care şi-o câştigase în cursul anilor de misiuni diverse, şi pe care o menţionează în Epistola dedicatorie a *Discursurilor*[38], îi îngăduie acum nu numai să arate cauzele nenorocirilor Italiei, dar să indice de asemenea forma de stat pe care ea ar trebui s-o realizeze: o monarhie ereditară spre a împiedeca ridicarea tuturor ambiţiilor; şi o monarhie absolută spre a realiza unitatea Italiei şi a înfrânge orice putere feudală; iar ambele pentru a asigura ţării ordinea şi domnia legilor, pentru a pune capăt tulburărilor şi nesiguranţei. Găsim în *Istoriile florentine* o pagină preţioasă care mărturiseşte această apreciere a ordinii şi legalităţii drept bunul cel mai preţios al unui stat; Machiavelli aminteşte cuvintele rostite de Cosimo cel Bătrân la întoarcerea sa la Florenţa: „voi socoti întotdeauna, spune acesta, că nu este bine să trăieşti într-o cetate în care legile pot mai puţin decât oamenii, deoarece acea patrie trebuie s-o dorim, în care putem să ne bucurăm în siguranţă şi de bunuri şi de prieteni, iar nu aceea în care ele ne pot fi luate cu uşurinţă...”[39]. Idealul

[36] Discorsi, II, 2, şi Dell’arte della guerra, II.

[37] Ritratto di cose di Francia, în op.cit., v. I, pp. 739– 40.

[38] „Deoarece în Discursuri am exprimat ceea ce ştiu şi ceea ce am învăţat prin practică îndelungată şi prin învăţătura continuă pe care am scos-o din lucrurile lumii” (Discorsi, Dedicaţia, în op. cit., v. II, p. 99).

[39] Istorie fiorentine IV, 33, în op.cit., v. I, p. 279.

politic al lui Machiavelli se precizează aşadar limpede în contrast cu situaţia politică tulbure şi nesigură a propriei ţări; iar o pagină din *Arta războiului* precizează mai departe idealul pe care trebuie să-l urmărească un om de stat pentru binele poporului său: el trebuie să cinstească şi să răsplătească virtutea, să nu dispreţuiască sărăcia, să respecte legile disciplinei militare, să-i facă pe toţi supuşii săi să se iubească unii pe alţii, să trăiască nedivizaţi în partide, să preţuiască mai puţin ceea ce este de interes particular de cât ceea ce este de interes public...”[40].

În această arătare a idealului politic şi social al unui stat, Machiavelli descoperă desigur substanţa adevărată a gândirii lui: metodele „machiavelice” şi figura Principelui apar în cazul acesta numai drept căi de atingere a unei prime închegări solide a statului; dar dezvoltarea lui ulterioară şi forma de viaţă pe care trebuie s-o realizeze va fi aceea schiţată în cuvintele citate mai sus: ideal al unui stat în care binele comun este scopul unic.

Machiavelli a arătat până aici forma de stat pe care propria lui patrie ar fi trebuit s-o realizeze; a indicat câteva din obstacolele care se împotrivesc acestei realizări şi a sugerat unele mijloace pentru înlăturarea lor. Dincolo de această primă parte pozitivă a gândirii lui, putem desprinde însă din diferitele opere o serie de concepte a căror înlănţuire constituie o concepţie cuprinzătoare a sensului existenţei şi a rolului ce-i revine omului în desfăşurarea faptelor vieţii lui. Dacă firul pe care l-am urmărit până acum a fost acela al ideii naţionale dominante în gândirea lui Machiavelli, şi dacă am putut arăta, ca punct culminant al ei, schiţa formei de stat şi a guvernării ideale, ceea ce încercăm mai departe este arătarea liniilor principale în care se constituie concepţia filosofică a acestui gânditor. Punând acţiunea pe treapta cea mai înaltă a modurilor existenţei omeneşti, Machiavelli grupează în jurul ei o serie de concepte care alcătuiesc o gândire etică şi totodată indică drumul de realizare a idealului politic schiţat până aci.

Într-o pagină a *Discursurilor* găsim o comparaţie interesantă între antici şi moderni; observând că popoarele vechi au iubit şi au apărat cu mai multă energie libertatea lor, în timp ce modernii se arată slabi, Machiavelli afirmă că această deosebire decurge din educaţia diferită a celor două epoci; educaţie care la rândul ei decurge din religiile diferite. Religia creştină, scrie Machiavelli, ne-

---

[40] Dell’arte della guerra, în op.cit., v. II, p. 480.

a arătat „adevărul şi calea adevărată”; dar în felul acesta ea ne-a făcut să prețuim mai puțin lumea aceasta; şi pe când religia antică proslăveşte pe marii războinici, noi am socotit sfinți „mai curând pe cei umili şi iubitori ai contemplației, decât pe cei activi”[41].

Comparația este dintre cele mai prețioase deoarece ea cuprinde un elogiu al antichității pentru valoarea pe care aceasta o recunoaşte acțiunii; căci, dacă religia creştină iubeşte curajul, ea îl iubeşte ca putere de suferință, iar nu ca putere de acțiune; ceea ce a avut drept urmare o scădere a forței în lume, popoarele rămânând în voia acelor stăpânitori care ştiu că nu vor întâmpina împotrivire într-o lume convinsă că fericirea poate fi atinsă numai dincolo de ceea ce este pământesc. Machiavelli nu acuză creştinismul în sine, ci greşita interpretare care i s-a dat; căci josnicia oamenilor, spune el, l-a înțeles nu ca energie, ci ca „otium”: „căci dacă am considera-o (religia creştină) aşa cum ne îngăduie slăvirea şi apărarea patriei, am vedea că ea ne cere s-o iubim şi s-o onorăm pe aceasta şi să ne pregătim astfel încât să putem s-o apărăm”[42]. Am socotit prețioasă această pagină deoarece ea ne arată valoarea acțiunii în gândirea lui Machiavelli şi ne îngăduie să grupăm în jurul ei acele concepte care constituie gândirea lui etică, în strânsă legătură cu gândirea filosofică a epocii.

O altă pagină a *Discursurilor* care schițează o ierarhie a valorilor este prețioasă din acelaşi punct de vedere. Machiavelli pune pe treapta cea mai înaltă pe întemeietorii religiilor; urmează creatorii de state, apoi cuceritorii; în sfârşit, scriitorii[43]. Ni se pare că aceste trepte de valori se înşiră în lumina unui anumit criteriu, acela al acțiunii; întemeietorul unei religii ca şi creatorul de stat şi soldatul sunt oameni de acțiune; iar pe treapta cea mai de jos este omul cărții. Machiavelli pune aşadar în fruntea valorilor fapta creatoare; şi am putea preciza: fapta creatoare de viață civilă, de viață socială, de ceea ce constituie aşadar „utilitatea şi gloria neamului omenesc”.

La baza acestei prețuiri a acțiunii, ca mod al comportării omului, găsim însă o înțelegere în acelaşi sens a existenței însăşi şi a desfăşurării istoriei. Ca şi ceilalți gânditori ai epocii lui, ca şi Bruno sau Campanella, Machiavelli vede lumea sub specia

---

41 Discorsi, II, 2, în op.cit., v. II, p. 254.

42 Idem, II, 2, ibid., id.

43 Idem, I, 10, ibid., pp. 133–134.

mişcării. Introducerea la Cartea a II-a *Discursurilor* este instructivă în acest sens: Machiavelli constată ritmul constant al unei ascensiuni şi coborâri în cursul istoriei; constată evoluția neîncetată a împrejurărilor într-o creştere şi descreştere a lor necesară: „lucrurile lumii fiind întotdeauna în mişcare, ele sau urcă sau coboară”[44].

Dacă natura omului este aceeaşi – Machiavelli nu se contrazice în acest punct, – împrejurările şi moravurile au înfățişări deosebite şi sunt într-o transformare continuă; mişcarea drept substanța însăşi a naturii existenței ne apare astfel drept primul concept al acestei înțelegeri a lumii sub specia acțiunii. Tot în *Discursuri*, Machiavelli spune, amintind de aproape rândurile ultim citate: „Dar toate lucrurile oamenilor fiind în mişcare şi ele neputând sta pe loc, este necesar să urce şi să coboare”[45]; iar într-o pagină a *Istoriilor florentine* conceptul este tot atât de caracteristic prezent: „Deoarece natura nu îngăduie lucrurilor omeneşti să se oprească...”[46]. În toate aceste pagini, ideea neîncetatei mişcării apare spre a explica ritmul alternativ ascendent şi descendent al istoriei: căci, observă Machiavelli, o situație odată ajunsă la perfecțiunea ei, nemaiputând să se dezvolte în sensul desăvârşirii sau al ascensiunii, trebuie să decadă sau să coboare; după cum căderea sau corupția odată ajunsă la limita ei extremă, trebuie să reia drumul urcuşului. Istoria prezintă acest curs mereu variat tocmai pentru că nu îi este îngăduită starea pe loc: „deoarece, scrie Machiavelli în aceeaşi pagină a *Istoriilor florentine,* „energia creatoare produce liniştea, liniştea produce inactivitatea, aceasta produce dezordinea, dezordinea produce ruina; dar tot astfel din ruină se naşte ordinea, din ordine energia creatoare, din aceasta gloria şi fericirea”. Este ideea ritmului etern al istoriei, pe care o găsim ilustrată şi într-un vers din *L'asino d'oro*: „Energia creatoare dă pace țărilor, iar din pace urmează inacțiunea: iar inacțiunea pustieşte țările şi oraşele”[47]. Întreaga istorie este aşadar această dezvoltare necesară, a răului din bine şi apoi a binelui din rău, întrucât unul este întotdeauna cauza celuilalt; iar acest ritm necesar face ca nimic în lumea aceasta „să poată sta pe loc”.

Dar mişcarea este mai departe prezentă în forma dorinței şi a

---

[44] Idem, Proemio la Cartea II, ibidem, p. 244.

[45] Idem, I, 6, ibidem, p. 123.

[46] Istorie fiorentine V, 1, în op.cit., v. I, p. 280.

[47] L'asino d'oro, V, în op.cit., v. I, p. 835.

efortului continuu care constituie esenţa vieţii spiritului individual. Poftele omului nu-şi pot găsi niciodată împlinirea lor ultimă, deoarece îi este dat de natură „să poată şi să vrea să dorească orice lucru, dar îi este dat de soartă să poată obţine numai puţin din aceasta; urmează de aici neîncetat o nemulţumire în spiritul omului şi un dezgust al lucrurilor pe care le posedă; ceea ce îl face să vorbească de rău prezentul, să laude trecutul şi să dorească viitorul”[48]. Dar recunoaşterea acestei incapacităţi umane de a atinge mulţumirea deplină înseamnă ridicarea efortului şi deci a acţiunii, la treapta valorii celei mai înalte; căci ea înseamnă încercarea continuă de a dobândi acel viitor mereu dorit; faptul că omul este neîncetat nemulţumit şi trăieşte continuu în viitor, faptul că dorinţele lui odată împlinite generează alte dorinţe într-o cursă continuă a efortului de a le realiza, înseamnă prezenţa unei nelinişti permanente în spiritul omenesc: „Căci... oamenii se satură cu binele şi suferă când sunt în nenorocire”, scrie Machiavelli[49]; prin aceasta mişcarea apare ca fundament al vieţii spiritului întrucât înseamnă nemulţumirea lui constantă, deci efortul neîncetat spre un viitor dorit numai atâta timp cât este astfel, dar indiferent în momentul în care a fost atins. Machiavelli vede pretutindeni prezenţa acestei esenţiale şi tragice nemulţumiri care îl împinge pe om mereu spre altceva ca spre o soluţie ultimă, pentru ca, aceasta odată atinsă, din nou golul şi nemulţumirea să-l împingă mai departe. El constată astfel că oamenii nu luptă numai din necesitate, dar şi din ambiţie; am spune, interpretând mai bine cuvântul în lumina rândurilor care urmează, din nemulţumirea şi năzuinţa constantă spre altceva, sau din voinţa de a atinge o ţintă ultimă pe care o concepem dar nu ne este dat s-o dobândim. Această distanţă continuă între infinitul dorinţelor omeneşti şi puţinul care-i este îngăduit să-l atingă, constituie impulsul mişcării continue a existenţei omeneşti: „natura i-a creat pe oameni în aşa fel încât pot să dorească orice şi nu pot să obţină orice: astfel că dorinţa fiind întotdeauna mai mare decât puterea dobândirii, rezultă de aici nemulţumirea de ceea ce posedăm şi puţina bucurie, faţă de această posesiune”[50].

Dezvoltarea însă mai departe a acestei concepţii duce la constituirea unei gândiri etice. Dacă mişcarea şi năzuinţa

---

[48] Discorsi, Proemio la Cartea II, în op.cit., v. II, p. 246.

[49] Idem, II, 21, ibidem, p. 414.

[50] Idem, I, 37, ibidem, p. 190.

continuă, dacă efortul aşadar este fundamentul existenţei omeneşti, înseamnă că singură acţiunea este mijlocul de a încerca dobândirea mulţumirii; ea nu va putea da desigur niciodată mulţumirea ultimă, deoarece nu va atinge niciodată capătul dorinţei; ea este totuşi modul prin excelenţă al existenţei omeneşti întrucât aceasta este dorinţă continuă.

Dar acţiunea adevărată exprimă sensul dorinţei mereu prezente prin aceea că este acţiunea cea mai directă şi mai hotărâtă; numai o asemenea acţiune poate să izbucnească din năzuinţa mereu prezentă în spirit. Acţiunea adevărată nu admite aşadar încercarea căilor de mijloc sau şovăielile; dacă ea se lasă influenţată de acestea, nu mai este acţiune, ci mod incidental de comportare care nu exprimă substanţa spiritului. În *Discursuri* ca şi în alte texte această condamnare a nehotărârii şi a căilor de mijloc apare însoţită de exemple luate din istorie. În Principe, Machiavelli condamnă pe cel care rămâne neutru şi nu se aliază hotărât cu nimeni (cap. XXI); vorbind despre republicile slabe, scrie că ceea ce acestea au mai rău este faptul că sunt nehotărâte[51]; iar despre hotărâri însăşi, scrie că cele mai primejdioase nu sunt cele târzii, ci cele ambigui[52]. Condamnarea nehotărârii şi a căilor de mijloc poate fi uşor înţeleasă în întregul gândirii dezvoltate până aci, întrucât ea apare ca o confirmare a valorii superioare a acţiunii: hotărârea directă şi rapidă confirmă caracterul de necesitate al acţiunii, o arată cu drept cuvânt izvorâtă din efortul constant spre dobândirea mulţumirii.

Această capacitate de acţiune directă nu apare însă la toţi oamenii; ea este rezervată numai celor mai buni, şi ca atare este pentru Machiavelli semnul umanităţii celei mai adevărate; el condamnă aşadar nehotărârea celor mai mulţi şi, ca o formă a ei, condamnă şi nehotărârea atitudinilor de mijloc ale oamenilor în raporturile lor: „deoarece oamenii nu ştiu să fie în mod onorabil răi sau desăvârşit de buni... ei nu ştiu să fie nici cu totul răi, nici cu totul buni"[53]. Ceea ce el cere omului, este aşadar ca în orice judecată, în orice acţiune sau atitudine, „să evite cu totul calea, de mijloc care e primejdioasă"[54].

Astfel se integrează în această înţelegere a lumii sub specia

---

[51] Idem, I, 38, ibidem, p. 195.

[52] Idem II, 15, ibidem, p. 286.

[53] Idem, I, 27, ibidem, p. 171, 177.

[54] Idem, II, 23, ibidem, p. 318.

acțiunii acele principii de conducere pe care le găsim îndeosebi în *Principe* şi care constituie aşa numitul „machiavelism”; deoarece evitarea căilor de mijloc este recomandată principelui şi în comportarea lui față de supuşi; şi aceeaşi acțiune hotărâtă, şi deci neîmpiedicată de niciun scrupul, Machiavelli o cere oricărui conducător de armate şi de stat; daca scopul existenței este acțiunea eficace, întrucât ea singură este încercarea de a atinge liniştea spiritului, înseamnă că exprimăm cu adevărat umanitatea noastră – adică năzuința constantă – numai în măsura în care linia acțiunii pe care o desfăşurăm este dreaptă şi neîntreruptă.

Se desprinde de aici şi un alt concept care face parte din seria condamnatelor metode machiavelice: este acela al săvârşirii acțiunii în momentul cel mai prielnic posibilității ei de reuşită. Machiavelli vorbeşte adeseori de virtutea „ocaziei” în reuşita acțiunilor noastre, şi de adaptarea necesară a acesteia la modul timpului în care o săvârşim. În *Principe* el compară ocazia cu o materie căreia voința omului îi impune forma pe care o vrea; ocazia sau întâmplarea în sine apare aşadar goală de semnificație atâta timp cât acțiunea noastră nu o valorifică; am putea spune că în acest moment se descoperă punctul de legătură al gândirii lui Machiavelli cu gândirea Renaşterii: care îl pune pe om în centrul lumii, creator aproape al ei, întrucât el transformă faptele goale de sens în moduri eficace ale acțiunii lui; creator absolut el nu este: dar foloseşte o materie dată, şi o foloseşte în acord cu ea însăşi; în măsura în care aceasta îi reuşeşte, înseamnă că a ştiut să folosească „ocazia”. În multe pagini ale *Discursurilor* găsim arătat că este necesară o adaptare constantă a acțiunii la timp: „...dar acela se înşală mai puțin şi are o soartă prosperă, care îşi potriveşte, cum am spus, modul său de acțiune cu timpul...”[55]; şi greşeşte acela care, deşi timpurile se schimbă, foloseşte tot aceleaşi căi de acțiune care l-au dus odată la reuşită: „de unde se întâmplă că soarta unui om se schimbă deoarece se schimbă timpurile, iar el nu-şi schimbă modurile de acțiune”[56]; în cap. XXV al *Principelui*, se spune de asemenea că este fericit acela care ştie să se comporte în acord cu felul timpurilor, înțelegând ocazia care i se oferă; iar într-o scrisoare adresată lui Soderini găsim: „...şi fericit este acela care îşi potriveşte felul său de a proceda, cu

[55] Idem, III, 9, ibidem, p. 385–86.
[56] Idem, ibidem, p. 387.

timpul”[57].

Putem înțelege şi acest punct al gândirii lui Machiavelli în lumina acelei concepții a valorii acțiunii pe care am arătat-o până aici. Eficacitatea acțiunii rezultă din acordarea ei cu timpul; iar această acordare trebuie s-o căutăm, verificând în felul acesta încă odată necesitatea acțiunii. Dacă mişcarea şi impulsul continuu spre acțiune sunt trăsăturile existenței omeneşti, ele apar afirmate deplin atât în acțiunea hotărâtă şi directă, cât şi în acțiunea care se adaptează posibilităților momentului, deoarece ea este împinsă de necesitatea neapărată a reuşitei. În măsura în care este acțiune hotărâtă, deci autentică pentru că necesară, ea este totodată şi acțiune adaptată timpului întrucât în acest fel posibilitățile ei de reuşită sunt mai multe. Machiavelli aminteşte tocmai această însuşire a lui Cezar Borgia: atât el cât şi tatăl său „erau cunoscători ai ocaziei şi ştiau s-o folosească foarte bine”[58].

Legătura strânsă între necesitatea şi eficacitatea acțiunii caracterizează la rândul ei acest concept; amintim rândurile citate din *Discursuri* în care se spune că orice război este just dacă este necesar; orice acțiune aşadar se justifică, independent de alte criterii, atunci când ea se produce cu necesitate; deoarece necesitatea la rândul ei nu este, putem spune, decât semnul intensității cu care omul năzuieşte mereu spre altceva, semnul aşadar al adevăratei lui umanități.

Dar versurile unuia dintre *Capitole* descoperă în modul cel mai interesant adâncimea acestui concept al ocaziei şi întăreşte putința interpretării lui în sensul unei filosofii a acțiunii: ocazia apare figurată aici în chipul unei femei cu fața acoperită de părul lung şi despletit, căci nimeni nu trebuie s-o cunoască atunci când se apropie; în urma ei vine Căința; cel care nu ştie să întâmpine ocazia va rămâne cu căința: „Chi non sa prender me, costei ritiene”, spune în ultimul vers Ocazia[59].

Această alăturare a celor două figuri simbolizând două atitudini extreme este prețioasă: am spune că, în gândirea lui Machiavelli, omul care nu foloseşte ocazia, săvârşeşte păcatul cel mai grav, al neglijenței sau al non-prezenței; Căința cu care rămâne când a lăsat să treacă Ocazia este tocmai semnul că a păcătuit în acest

---

[57] Scrisoarea 9, în op.cit., v. II, p. 781.

[58] Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati, din op.cit., v. II, p. 679.

[59] Capitoli: Dell occasione, în op.cit., v. I, p. 869.

sens; neglijența însă poate să apară drept un păcat în primul rând într-o etică a acțiunii, în care criteriul valorii este numai fapta şi eficacitatea ei.

În *Principe* găsim mai departe un punct nou pentru conturarea acestei concepții, şi anume ideea liberului arbitru.

Afirmând că acțiunea şi reuşita noastră se datorează în parte ocaziei dar în aceeaşi măsură liberei noastre inițiative (cap. XXV), Machiavelli precizează sensul acestui activism: împrejurările externe, lumea sau natura ne oferă ocazia; ele ne cer în schimb participarea la rândul nostru prin hotărârea acțiunii potrivite ocaziei ce s-a oferit. Este mai bine să fii îndrăzneț decât prudent, scrie Machiavelli în capitolul citat al *Principelui*, deoarece soarta este femeie şi pentru a o domina trebuie să fii energic: s-o bați şi s-o loveşti. Să lupți aşadar neîncetat şi să veghezi mereu spre a stăpâni faptele exterioare; o luptă continuă pare astfel angajată între om şi natură: acțiunea lui trebuie să domine faptele naturii, din ele să extragă ceea ce este bine pentru el, să le plămădească aşadar materia goală de sens în creație umană, în faptă utilă. În felul acesta liberul arbitru împlineşte acțiunea, şi săvârşirea ei confirmă acea prezență constantă a spiritului care înseamnă anxietatea lui continuă; căința şi păcatul neglijenței sunt înlăturate prin această acțiune care se dovedeşte ca necesară prin aceea că este rapidă şi hotărâtă şi nu se conformează decât principiului necesității ei interne.

Francesco Ercole observa într-o serie de studii asupra lui Machiavelli că în gândirea acestuia intelectul este inferior voinței[60]; observația lui se confirmă, credem, prin paginile precedente. Într-adevăr, de la punerea mişcării drept fundament al existentei şi al desfăşurării istoriei, până la arătarea năzuinței şi efortului continuu spre acțiune ca proprii spiritului omenesc, şi până la indicarea în sfârşit a valorii ocaziei prin care se dovedeşte necesitatea acțiunii, dezvoltările cuprinse în aceste pagini au urmărit închegarea unei filosofii a acțiunii drept concepție proprie al lui Machiavelli. Arătasem în paginile precedente acestei dezvoltări că preocuparea constantă a gânditorului a fost salvarea Italiei prin crearea unui stat unitar în forma unei monarhii ereditare şi absolute; iar răspunsul la întrebarea cum s-ar putea înfăptui aceasta, ne-a apărut în dezvoltarea acestui înțeles al

---

[60] Francesco Ercole, La politica di Machiavelli, Roma,. A.R.E., 1926, p. 6.

acțiunii ca valoare supremă. Mai departe însă, această concepție își găsește expresia în cariera unui om: a lui Cezar Borgia. *Principele*, care, într-o serie de capitole amintește acțiunea întreprinsă de acesta pentru cucerirea statelor italiene și pentru crearea unui stat unitar, este așadar cartea care expune în linii mari o acțiune militară pe care o încadrează însă într-o concepție a acțiunii omenești. „Principele” este Cezar Borgia numai până la un punct: atâta timp cât reușește; în momentul în care rămâne singur, fără ajutorul tatălui său, și săvârșește greșeala de a nu folosi ocazia ce i se oferea, de a realiza alegerea unui Papă favorabil intereselor lui, el nu mai este Principele cerut de Machiavelli; deoarece viața lui nu a urmat până la capăt principiul acțiunii continue și necesare, al folosirii constante a ocaziei prin atenția neîncetată la ceea ce îi oferă desfășurarea faptelor. Conceptul de „virtù” care apare redat în traducere prin „acțiune eficace” sau prin „energie”, intră astfel ca ultim termen constitutiv al acestei concepții activiste. Calitatea dominantă a Principelui este această „virtù”, și ea înseamnă tocmai știința acțiunii eficace, adică a acțiunii rapide și hotărâte, neîncetate și necesare; a acțiunii așadar care se desfășoară prin propria ei necesitate și care de aceea nu are nevoie să țină seama de niciun punct de vedere exterior ei. Amoralitatea acțiunii machiavelice se justifică așadar în cazul acesta prin necesitatea și deci libertatea cu care se produce acțiunea autentică: cel care acționează rapid și conform ocaziei nu se mai întreabă dacă ea este sau nu potrivită unui principiu etic; ea este bună în măsura în care este necesară, în măsura așadar în care se integrează în desfășurarea efortului și năzuinței continue a spiritului omenesc.

Soarta atât de variată a *Principelui* derivă dintr-o înțelegere parțială a lui și dintr-o considerare a principiilor pe care le cuprinde în afara timpului în care au fost enunțate. Am arătat că momentul politic al lui Machiavelli este acela al unor tulburări care amenințau nu numai independența Florenței, dar a statelor italiene înseși; o acțiune de apărare și apoi de întărire apărea deci acum mai mult decât oricând necesară. În ce privește însă înfăptuirea acestui stat unit și puternic, Machiavelli gândea în linia timpului său; și ridicarea acțiunii la rangul de valoare supremă, ca și arătarea acțiunii necesare ca deplin justificată erau puncte de vedere ce se înlănțuiau în linia acestei gândiri. Machiavelli duce la consecințele lui practice extreme conceptul superiorității acțiunii; și vorbind de acțiunea politică o justifică

prin singurul criteriu al necesităţii ei interne care este, în cazul acesta, salvarea patriei lui. Ceea ce se impunea şi se justifica aşadar în acel moment şi în cadrul acelei gândiri, a fost socotit însă ca principiu de acţiune etern valabil; istoria soartei *Principelui* este ecoul acestei înţelegeri a lui.

Contemporanii chiar l-au judecat parţial. *Principele* a fost considerat numai drept un mijloc de a capta bunăvoinţa Medicilor, şi condamnat ca atare de cei care erau împotriva domniei acestora. Autoritatea reînnoită a Papilor odată cu mişcarea de Contra-Reformă, duce de asemenea la o aspră judecată a operei; ea devine obiectul de ură a iezuiţilor care îl numesc pe autor, pe care-l ard în efigie: „diabolicarum cogitationum faber optimus, cacodaemo is auxiliator”[61]. Introdus în Franţa de Caterina de Medici, devine lectura favorită a Curţii ei, şi întâmpină, cum era firesc, adversitatea îndârjită a cercurilor protestante: pentru aceşti oameni care vedeau în credinţă esenţa vieţii, religia nu putea fi, ca pentru Machiavelli, un simplu mijloc de guvernare; şi, adversari ai Caterinei, ei distrugeau prin critica *Principelui*, principiile însăşi care conduceau acţiunea acestei regine. Pentru Cristina de Suedia, *Principele* este o carte interesantă; iar adnotările ei pe marginea unei traduceri franceze a textului, apărută la Amsterdam în 1683, sunt, nu arareori, admirative; critica cea mai aspră a opusculului se înregistrează însă în epoca iluminismului: vestita *Réfutation du Prince* de Machiavel, scrisă de Frederic al II-lea în tinereţea sa şi publicată în 1741 de Voltaire, cu titlul: L’Antimachiavel (à la Haye, Van Duren, 1741) şi fără nume de autor, este cartea tipică pentru spiritul despotului luminat; şi totuşi, în cadrul iluminismului, întâlnim şi un admirator al lui Machiavelli: Rousseau admiră *Principele* pentru că găseşte în paginile lui un elogiu al republicii şi o recunoaştere a rolului poporului; căci în cap. IX se arată că un principe trebuie să păstreze dragostea supuşilor săi şi pentru aceasta să-i ia sub ocrotirea sa pe cei mici apărându-i împotriva celor mari; în cap. XIX se spune că el va fi ferit de conjuraţii dacă va fi iubit de popor; iar în cap. XX formula este mai preţioasă: cea mai bună fortăreaţă care poate exista pentru un principe este, spune Machiavelli, aceea de a nu fi urât de popor.

În liniile acestei istorii a sorţii lui Machiavelli, putem indica, fără

---

[61] Pasquale Villari, Niccolò Machiavelli e i suei tempi, quarta edizione postuma, a cura di M. Scherillo, Milano, Hoepli, 1927, v. II, p. 175.

să istovim nicidecum materia, şi câteva puncte ale unei istorii a soarţii lui în cultura românească. Încercând să o considerăm paralel cu dezvoltarea ei în cultura apuseană, putem lua ca punct de plecare o aplicare a principiilor machiavelice, asemănătoare aceleia pe care ne-o oferă acţiunea politică amintită a Caterinei de Medici; şi putem cita în acest sens uciderea domnitorului Mihai de către Basta. Micul studiu al lui Nicolae Iorga: *Basta şi Mihai Viteazul* în care se relatează împrejurările morţii domnitorului, îl arată pe Basta ca acţionând conform principiilor lui Machiavelli, şi afirmă că acest condotier ar fi citit opera istoricului florentin[62].

Întâlnim mai departe un comentariu iluminist al *Principelui*: sunt adnotările cunoscute ale lui Nicolae Mavrocordat pe marginea unei ediţii italiene a operelor lui Machiavelli[63]. Contemporan al marilor despoţi luminaţi ai secolului, domnitorul fanariot dezaprobă principiile şi metodele de acţiune recomandate, în numele spiritului generos al epocii sale. Într-adevăr aceste adnotări sunt expresia interesantă a acestui spirit: Machiavelli este numit „scelerato (sic) Maestro della Politica”, iar calificativul revine atunci când sunt caracterizate drept „scelerate” metodele recomandate unui principe nou îndemnat să distrugă pe toţi coborâtorii principelui trecut, sau atunci când se observă că acţiunile lui Cezar Borgia pe care Machiavelli, rezumându-le, le laudă într-un capitol, vor fi imitate numai „de către scelerați”. Mavrocordat se arată totuşi într-un punct de acord cu Machiavelli, şi este vorba tocmai de una din acele pagini care l-au interesat şi pe Rousseau şi i-au câştigat admiraţia îndemnându-l să apere pe istoricul florentin: într-o pagină a Cărţii I a *Discursurilor*, Machiavelli scrie: „Dar în ce priveşte prudenţa şi statornicia, spun că poporul este mai prudent, mai statornic şi judecă mai bine decât un principe: şi nu fără motiv este asemănată vocea

---

[62] Basta **şi** Mihai Viteazul, Bucureşti, Ig. Hertz, 1895, p. 11–14; cf. tot de Iorga, **Cărţi** reprezentative în via**ţ**a omenirii. v. III, Epoca modernă, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1929, cap. Machiavelli **şi** noua politic**ă** european**ă**, p. 124–131; nu găsim citat aici exemplul lui Basta.

[63] Adnotările lui Mavrocordat au fost semnalate mai întâi de Em. Grigoraş, într-un articol: Machiavel **şi** N. Mavrocordat, în „Adevărul literar”, 25 martie 1923, p. 4; un articol mai cuprinzător le-a fost consacrat de C. Radu, Apostilele lui Mavrocordat, în „Roma”, VIII, 2; cf. şi N. Georgescu-Tistu, Bibliografia literar**ă** română, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1932, planşa IV care reproduce folie 2 verso şi 3 recto din exemplarul Discursurilor adnotat de Mavrocordat.

poporului aceleia a lui Dumnezeu"; iar Mavrocordat notează în margine, aprobându-l pe autor: „Vox populi, vox Dei"[64]. Dacă aşadar în condamnarea metodelor „machiavelice", Nicolae Mavrocordat apărea alături de un Frederic al II-lea, în această ultimă apostilă îl găsim, în spiritul aceluiaşi iluminism, alături de Rousseau, ca egal admirator al lui Machiavelli.

Urmând o indicație cuprinsă în Istoria literaturii române[65], notăm în romanul lui Filimon o menționare interesantă a lui Machiavelli şi o înțelegere mai largă a gândirii lui. Căci Dinu Păturică dispreţuieşte studiul limbilor moarte, care i se pare inutil; lui îi trebuie acele cărți în care poate să găsească „mijlocul" de a se ridica „la mărire"[66]; preferă în consecință lui Sofocle, Homer şi Pindar, pe Plutarh, pe Caesar şi toate „Viețile marilor bărbați din veacurile trecute şi acelea în care trăim..."; de asemenea operele lui Machiavelli, „pe care le citi şi le studie cu mare băgare de seamă", urmărind şi pe această cale scopul pe care şi-l propusese: acela de a parveni; şi îl va putea realiza numai devenind „perfect în arta ipocriziei şi a perfidiei". Această prezență a lui Machiavelli în romanul lui Filimon este prețioasă: nu pentru că aprecierea gândirii lui ar fi deosebită de aceea indicată precedent la Mavrocordat, dar pentru că întâlnim aplicarea machiavelismului la viața unui individ şi la înfăptuirea ambițiilor lui personale; denaturarea esenței machiavelismului apare aşadar de la început în această greşită folosire a principiilor lui: căci dacă înşelătoria, perfidia şi violența se justifică atunci când un Principe urmăreşte „binele comun", ele nu mai găsesc însă nicio justificare, în cuprinsul gândirii lui Machiavelli, atunci când este vorba de acțiunea egoistă a unui individ.

Curiozitatea largă a lui Heliade Rădulescu cuprinde în sfera intereselor ei şi opera lui Machiavelli: în catalogul pe care l-a întocmit după modelul catalogului lui Aimé Martin, găsim indicate şi operele lui Machiavelli[67]; prezența lor aici semnifică în primul rând interesul pentru aceste scrieri de circulație universală şi

---

[64] Opere di Niccolò Machiavelli, cittadino e Secretario fiorentino, parte terza, Nell'Haya, 1725, p. 154.

[65] G. Călinescu, Istoria literaturii române, Bucureşti, Fundația Regală pentru literatură şi artă, 1941, p. 312.

[66] Ciocoii vechi **ş**i noi, Bucureşti, Minerva, 1902, cap. V, p. 45.

[67] D. Popovici, Ideologia literar**ă** a lul Heliade R**ă**dulescu, Bucureşti, „Cartea Românească", 1935, p. 183.

dorința de a le introduce în cultura românească. La aceeaşi epocă însă, găsim un ecou interesant în Amintirea funebră a lui Negruzzi[68]: despre maiorul Ioan Bran, „cinstit şi drept într-atâta încât era de ajuns a-l pomeni pentru a arăta probitatea personificată", Negruzzi spune, întărind aprecierea de mai sus, că personajul său „nici nu putea înțelege acele machiavelice răstălmăciri născocite de iscusiții lumii care fac albul negru şi ziua noapte"... iar cuvântul apare desigur în sensul lui cel mai răspândit şi care simplifică cel mai mult gândirea complexă a lui Machiavelli.

Prezența lui Machiavelli în unele texte ale scriitorilor ardeleni ai epocii este de asemenea interesantă. Urmărind scrierile lui Simion Bărnuțiu[69], găsim aceeaşi condamnare a doctrinei istoricului florentin, cu o pătrundere totuşi mai adâncă a ei. Întâlnim într-adevăr, înțelegerea *Principelui* drept „imaginea cea mai tristă a societății şi a dreptului public în Europa în secolul 16 un abis de corupție, de disimulare şi de crimă"[70]; Machiavelli apare aşadar drept denunțătorul acestei corupții, deoarece descrierea ei trebuia să arate că este necesar „un reformator care să ştie vorbi înaintea regilor şi a popoarelor în limba adevărului şi a dreptății şi să pună termenul acestui flagel moral". În acelaşi volum găsim o altă menționare a lui Machiavelli care dovedeşte pătrunderea preocupării centrale a gândirii lui, şi anume problema salvării Italiei. Căci, vorbind despre „Echilibrul european sau politic", Bărnuțiu observă[71] că această idee s-a născut în Italia unde micile state au fost silite (la începutul secolului XVI) să se unească împotriva Franței şi apoi a armatelor imperiale, dar totodată se luptau unele contra altora pentru a păstra între ele un echilibru; iar Machiavelli îi apare ca gânditorul care a avut drept scop „să apere şi să conserve independența Italiei". Este aceasta o înțelegere a valorii lui Machiavelli ca promotor al idealului național al Italiei, prin care Bărnuțiu depăşeşte menționarea obişnuită şi mărginită a istoricului în scrierile vremii. În *Pedagogie*, paragraful referitor la

---

[68] Scrisoarea XI din Negru pe Alb, în **Pă**catele tinere**ţ**ilor, ed. Comentată de V. Ghiacioiu, Craiova, „Scrisul Românesc", 1937, p. 445.

[69] Cf. Alexandru Marcu, Simion B**ă**rnu**ţ**iu, Al. Papiu Ilarian **şi** Iosif Hodo**ş** la studii în Italia, în Publicațiile Academiei Române, Memoriile secției literare, s. III tom. VII, mem. 6

[70] S. Bărnuțiu, Dereptulu naturale publicu, Iaşi, Tip. Tribunei Române, 1870, p. 226.

[71] Op.cit., Anesulu II, p. 262.

„Istorie ca mediu de a cultiva memoria, înțeleptul şi caracterele sau inima” vorbeşte despre acea scriere a istoriei care, prin felul în care prezintă trecutul, poate fi „profeția venitorului”[72]; ne amintim că Machiavelli înțelege în acelaşi fel istoria, şi el apare într-adevăr citat, de către Bărnuțiu, alături de marii istorici ai omenirii, opera lui fiind o lectură recomandabilă celor tineri. Am putea spune aşadar că la gânditorul ardelean găsim, singură la această epocă şi explicabilă prin varietatea preocupărilor lui, o imagine mai completă a sensului gândirii lui Machiavelli. Nu putem cere acelaşi lucru lui Iosif Hodoş, în al cărui „*Discursu despre istoria literaturei italiene*”[73] găsim o prezentare convențională a istoricului florentin, despre care se spune că îl admira „pe sceleratul Cesar Borgia că se înălța prin omoruri şi înşelăciuni”.

Dar în *Convorbirile economice* ale lui Ghica, o menționare a machiavelismului ne readuce în linia aprecierilor iluministe ale gândirii lui; unul din convorbitori afirmă că „națiunile au totdeauna guvernele ce merită”, şi adaugă: „*tels sont les peuples, tels sont les gouvernements*, este un adagiu care datează încă dinainte de Machiavelli”[74]; răspunsul însă se ridică hotărât împotriva acestui punct de vedere al lui Machiavelli, şi Ion Ghica scrie că nenumărate fapte din istorie dovedesc dimpotrivă că nu întotdeauna „guvernele (nu) erau ceea ce erau popoarele”; Ion Ghica nu putea gândi altfel pătruns cum era de spiritul epocii lui.

Ne oprim în sfârşit pentru a menționa pe cei doi mari scriitori care au tradus din opera lui Machiavelli: pe Eminescu, care traduce capitolele XVIII şi XIX din *Il Principe*, în cursul anilor 1877–1883 probabil, aşadar în epoca activității sale ziaristice la „Timpul”[75]; pe Caragiale apoi, care traduce de asemenea din aceeaşi operă şi se arată totodată cunoscător larg al lui Machiavelli inspirându-se în Kir Ianulea din nuvela lui *Belfagor arcidiavolo*[76].

---

[72] Pedagogia, Iaşi, Tip. Tribunei Române, 1870, p. 236.

[73] În „Familia”, 1866, p. 354, partea a III-a a studiului.

[74] Convorbiri economice, partea VIII, Bucureştiul industrial **şi** politic, în Scrieri, v. II, ed. Petre V. Haneş, Bucureşti, Minerva, 1914, p. 146.

[75] Cf. G. Călinescu, Eminescu **şi** Italia. În „Roma”, XI, 3 şi, de acelaşi, Eminescu **şi** Machiavelli, în „Roma”, XII, 2, unde se discută, articolul lui Eminescu „Clasele superioare” (Timpul, 8 mai 1881) în care poetul vorbeşte despre Machiavelli ca susținător al oligarhiei.

[76] Asupra lui Caragiale cunoscător al lui Machiavelli, cf.: Alexandru Marcu, Machiavelli inspirator al lui Caragiale, în Literatorul

Putem observa la Eminescu şi la Caragiale un fapt comun: traducerea fragmentelor din Principe apare izvorâtă dintr-o preocupare politică a momentului, iar gândirea istoricului florentin apare aplicată faptelor vremii şi locurilor noastre, şi confruntată cu ele; Caragiale notează cât de bine se potriveşte o frază a lui Machiavelli cu „istoria a două bune cunoştinţe ale noastre", referindu-se la Regele Ţării şi la Milan al Serbiei[77], iar Eminescu găsea în gândirea istoricului florentin, după interpretarea lui G. Călinescu, argumente „în sprijinul tezei sale conservatoare", astfel că traducerea lui nu poate fi considerată drept „un simplu exerciţiu de lectură politică".

Incompletă, această schiţă a soartei lui Machiavelli în cultura românească a încercat să arate numai că linia generală a aprecierii gândirii istoricului florentin se regăseşte în trăsăturile ei cele mai largi şi în dezvoltarea culturii noastre; de la acţiunea „machiavelică" a lui Basta împotriva Domnitorului român, până la indignarea unui Ion Ghica în numele ideilor de la 1848 şi până la studiul erudit al operei lui[78].

Gândirea lui Machiavelli cuprinde toate aceste variate interpretări, posibile din momentul în care este privită altfel decât socotim că a conceput-o autorul ei. Iar încercarea de a înţelege această gândire în cuprinsul concepţiilor filosofice ale Renaşterii, arătând însă la baza ei preocuparea primă a salvării independenţei şi fiinţei însăşi a statelor italiene, este numai o tentativă de a strânge ideile risipite în diferitele opere în jurul unui concept

---

Românului, 15 decembrie 1930, an. I, n. 9–11; Const. Antoniade, Machiavelli, Bucureşti, Cultura Naţională, v. I, 1933, p. XI; Anna Colombo, Vita e opere di Ion Luca Caragiale, Roma, Instituto per l'Europa Orientale, 1931, p. 118 şi 125–126; C. Dihoiu, Între Caragiale **ş**i Machiavelli, „Adevărul literar", 9 august 1936; de acelaşi: Caragiale **ş**i Italia, în „Transilvania", iulie-august 1942, p. 603–621 cu o confruntare a traducerii lui Caragiale cu textul italian al Principelui şi cu textul unei traduceri franceze a aceleiaşi opere, arătându-se prin aceasta că scriitorul a tradus având sub ochi textul italian dar urmărind totodată un text francez. D.D. Panaitescu, Caragiale în Italia, în „Vremea", 7 iunie 1942, nr. 631, p. 6.

[77] Caragiale, Din „Principele" lui Machiavelli. În Opere, III, Reminiscen**ţ**e **ş**i Noti**ţ**e critice, ed. îngrijită de Paul Zarifopol, Bucureşti, Cultura Naţională, 1932, p. 290.

[78] Cf. Alexandru Ciorănescu, Machiavelli et la Saint-Barthélemy, în „Studii Italiene", IX, 1942, pp. 117–147.

central – acela al acțiunii şi valorii ei –, de a regăsi, aşadar în ea o concepție politică ce se întemeiază pe o anumită înțelegere a faptelor lumii şi a existenței omeneşti.

SORIN IONESCU

BIBLIOGRAFIE

O bibliografie foarte vastă, critică şi sistematică, a lui Machiavelli a alcătuit Achille Norsa: *Il principio della forza nel pensiero politico di Niccolò Machiavelli, seguito da un contributo bibliografico*, Milano, Hoepli, 1936. Bibliografia cuprinde paginile 5–225 şi înregistrează 2113 opere; găsim următoarele diviziuni: 1) Izvoare privitoare la viața şi la gândirea lui Machiavelli; la mss. operelor; 2) Machiavelli în istoria gândirii; 3) Mediul istoric: Machiavelli şi Renaşterea; 4) Scrieri generale asupra vieții, operei şi gândirii lui N. Machiavelli; 5) Viața lui N. Machiavelli; 6) Gânditorul; 7) Literatul şi poetul; 8) Soarta lui Machiavelli; Apendice: judecăți şi referiri la Machiavelli în opere ale scriitorilor italieni şi străini (francezi, englezi, germani, olandezi).

Notăm mai jos texte şi traduceri din *Principe*, apoi studii mai importante asupra vieții şi operei lui Machiavelli.

1. Texte.

● G. Lisio, *Il Principe* di N. Machiavelli, testo critico con introduzione e note, Firenze, Sansoni, 1899.

● *Il Principe*, by N. Machiavelli, edited by L. Arthur Burd with an Introduction by Lord Acton, Oxford, Clarendon Press, 1911.

● Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, Introduzione e note di Federico Chabod, Torino, U.T.E.T., (1924).

● Niccolò Machiavelli, *Scritti politici scelti, Il Principe e scritti minori*, con introduzione, appendice bibliografica e commento di Vittorio Osimo, Milano, Vallardi, (1925).

● Guido Mazzoni, e Mario Casella, *Tutte le opere storiche e letterarie di N. Machiavelli*, Firenze, Barbèra, 1929.

● L. Russo, *Il Principe*, Firenze, Le Monnier, 1931.

● *Le opere maggiori* di Niccolò Machiavelli (*Il Principe, Saggi dei Discorsi, Dell' Arte della guerra e Delle Istorie Fiorentine*), con commento di Plinio Carli, terza edizione riveduta e corretta, Firenze, Sansoni, 1934.

● N. Machiavelli, Opere, a cura di Antonio Panella; v. II, Scritti politici: *Il Principe, Discorsi, Dell' arte della guerra, Scritti politici*

minori, Lettere, Legazioni; Milano-Roma, Rizzoli, (1939).

● N. Machiavelli, *Il Principe*, introd. di Angelo Pernice, Firenze, Raccolta nazionale dei Classici della Società editrice Rinascimento del libro, 1939.

● N. Machiavelli, *Il Principe e pagine di altre opere*, a cura di Armando Michieli, Padova, Cedam, 1940.

2.a. Traduceri consultate.

● Machiavelli's *Buch vom Fürsten*, nach A. W. Rehbergs Uebersetzung, mit Einleitung und Erläuterung neu herausgegeben von Dr. Max Oberbreyer, Leipzig, Reclam, f. a. (prima ediție apărută la Hannover, 1810).

● *Le Prince* de Nicolas Machiavel, nouvelle traduction par C. Ferrari, Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 1871, 5-e édition.

● Nicolas Machiavel, *Le Prince*; traduction de Jacques Gohory (XVI-e siècle), corrigée et remaniée d'après le texte italien et précédée d'une introduction-par Yves Levy; Paris, Editions de Cluny, (1938).

2.b. Traduceri în româneşte.

● Eminescu, *Ideile lui Machiavelli* (trad. Cap. XVIII şi XIX din Principe), în Roma, XII, 2, 1932, p. 8–16.

● Caragiale, *Din „Principele" lui Machiavelli*, în *Opere*, III, Reminiscențe şi notițe critice; ed. îngrijită de Paul Zarifopol, Bucureşti, Cultura Națională, 1932, p. 288–291 (la Addenda).

● N. Machiavelli, *Arta de a guverna şi armatele naționale*, cu un comentariu de G. Ferrari; traducere de Gr. Handoca, Locotenent-Colonel în retragere, Bucureşti, Alcalay, Biblioteca pentru toți, No. 958–959, f.a., p. 185.

● Nicolae Machiavelli, *Principele*, traducțiune din franțuzeşte după C. Ferrari de locotenent-colonel Grigore Handoca, Ploieşti, Tipografia „Democratul", 1910, p. 167+V (cuprinde, ca şi ediția precedentă apărută sub alt titlu, aceeaşi Prefață a traducătorului, o notă preliminară a editorilor textului francez, în fine *Machiavelli şi opera sa* de C. Ferrari; iar într-o notă din prima pagină, la Epistola dedicatorie, se spune că această traducere franceză e

făcută pe ediția italiană „de d. Monier”, Florența, 1857).

● Niccolò Machiavelli, *Prezentare la „Il Principe”*, traducere de Alexandru Marcu, în „Roma”, VII, 2, 1927, p. 50–53 (este traducerea scrisorii lui Machiavelli către Francesco Vettori, din 10 Decembrie 1513).

3) Studii.

● Mario Praz, *Machiavelli in Inghilterra*, Roma, Tumminelli, seconda edizione, 1943.

● Francesco Ercole, *Da Carlo VIII a Carlo V; la crisi della libertà italiana,* Firenze, Vallecchi, 1932.

● Giuseppe Prezzolini, *Vita di Niccolò Machiavelli Fiorentino*, seconda edizione, Milano, Mondadori, 1932.

● F. Alderisio, *Machiavelli*, Torino, 1930.

● Oreste Ferrara, *Machiavelli*, Milano, Treves, 1930.

● Federico Chabod, Sulla composizione de „Il Principe” di N. Machiavelli, în Archivum Romanicum, Iul.–Sept. 1927, p. 330–383.

● Federico Chabod, *Del Principe di N. Machiavelli*, Milano, Albrighi e Segati, 1926.

● Francesco Ercole, *La politica di Machiavelli*, Roma, A.R.E., 1926.

● M. Kemmerich, *Machiavelli*, Wien und Leipzig, 1925.

● B. Mussolini, *Preludio al Machiavelli*, în „Gerarchia”, Aprilie 1925.

● E. Grassi, *Il pensiero di N. Machiavelli e l’origine del concetto di Stato*, în Rassegna Nazionale, 1924.

● Paul Janet, Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale, V-e édition, Paris Alcan, 1924, v. I, p. 491–602.

● R. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson*, Berlin, 1924.

● G. Gentile, *Religione e virtù in Machiavelli. L’etica di Machiavelli*, în *Studi sul Rinascimento*, Firenze, Vallecchi, 1923.

● G. Toffanin, *Machiavelli e il tacitismo*, Padova, Draghi, 1921.

● Elkan, *Die Entdeckung Machiavellis in Deutschland zu Beginn des 19 Jahrhunderts*, în *Hist. Zeitschrift*, CXIX, 1919.

● Heyer, *Der Machiavellismus*, 1918.

● A. Gerber, *Niccolò Machiavelli. Die Handschriften, Ausgaben und Uebersetzungen seiner Werke im 16 und 17 Jahrhundert*, Gotha-München, 1912–1914.

● E.W. Mayer, *Machiavelli’s Geschichtsauffassung und sein*

Begriff „virtù”, München, 1912.

● Oreste Tommasini, *La vita e gli scritti di N. Machiavelli nella loro retazione cot machiavellismo*, Torino–Roma, Loescher, 1883–1911, 2 vol.

● Dyer, Machiavelli and the modern State, Boston, 1904.

● M. Kemmerich, *Die Charakteristik bei Machiavelli*, Leipzig, Schmidt, 1902.

● M. Romano, *La trattatistica politica net secolo XV ed il „De Principe” di G. Pontano*, Potenza, 1901.

● R. Fester, *Machiavelli*, Stutgart, 1900.

● F. Falco, *N. Machiavelli, suo carattere e suoi principi*, Lucca, 1896.

● Georg Ellinger, *Die antiken Quellen der Staatslehre Machiavelli's*, Tübingen, H. Laupp, 1888.

● Pasquale Villari, *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi*, 1-a edizione, Firenze, Le Monnier, vol. 3, 1877–1882.

● Francesco Nitti, *Il Machiavelli studiato nella sua vita e nelle sue dottrine*, Napoli, Detken e Roscholl, v. I, 1877.

● Carlo Gioda, *N. Machiavelli e le sue opere*, Firenze, Barbèra, 1874.

● R. Deltuf, *Essai sur les œuvres el la doctrine de Machiavelli avec la traduction littéraire du Prince et de quelques fragments historiques el littéraires*, Paris, 1861.

● Th. Mundt, *N. Machiavelli und das System der modernen Politik*, Berlin, Janke, 1861.

● R. Von Mohl, *Die Machiavelli-Literatur, în Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*, III, Erlangen, 1858.

● A. Zambelli, *Considerazioni sul libro del „Principe” del Machiavelli*, Milano, 1851.

Lui Francesco Vettori,
prea ilustru Ambasador al Florenţei
pe lângă Marele Pontifice[1]

Roma

Prea ilustre ambasador, harul dumnezeiesc nu a întârziat niciodată să se arate. Spun aceasta, deoarece mi se părea, nu că aş fi pierdut, dar aş fi rătăcit bunăvoința dumneavoastră[2], întrucât ați lăsat să treacă multă vreme fără a-mi scrie, iar eu mă întrebam de unde putea să vină lucrul acesta. Şi din toate pricinile care îmi treceau prin minte nu luam în seamă decât prea puține. Numai una era mai stăruitoare şi anume că poate ați încetat de a-mi scrie pentru că vi s-ar fi spus că nu aş fi un bun păstrător al epistolelor dumneavoastră. Eu însă ştiam că altcineva în afara de Filippo[3] şi de Pagolo[4], atât cât aceasta ar depinde de mine, nu le văzuse. Am redobândit ceva din bunăvoința dumneavoastră o dată cu scrisoarea din 23 ale lunii trecute, în care sunt prea fericit de a vedea cât de ordonat şi de cumpănit vă îndepliniți funcția publică pe care o aveți; şi îndemnul meu este să continuați tot astfel, deoarece acela care renunță la propria lui linişte pentru liniştea altora o pierde pe a lui însuşi, iar de la ceilalți nu primeşte în schimb nicio recunoştință. Şi, întrucât soarta vrea să facă totul, este bine să o lăsăm să facă ce vrea, să stăm deoparte şi să nu o

---

[1] Francesco Vettori (1474-1539), înalt funcționar, apoi ambasador al Republicii Florentine, trimis în 1507 în Germania, pe lângă împăratul Maximilian, a fost însoțit în această misiune de Machiavelli. În 1512, când Medici reiau puterea, el continuă să fie ambasador al Florenței pe lângă papa Leon X, dar funcția lui este acum pur onorifică. În calitatea pe care o are la Roma, obține totuşi eliberarea lui Machiavelli, implicat în complotul contra Medicilor. Corespondența scriitorului cu Francesco Vettori începe în martie 1513 şi durează până la sfârşitul vieții lui.

[2] Machiavelli citează din memorie un vers al lui Petrarca: Ma tarde non fur maigrazie divine din Trionfo della eternita, v. 13.

[3] Filippo da Casavecchia, fost comisar al Republicii în mai multe localități din Toscana, era prieten al lui Machiavelli.

[4] Este vorba de Paolo Vettori, fratele lui Francesco Vettori, partizan al Medicilor. Pagolo este forma florentină pentru Paolo.

tulburăm în niciun fel, şi să aşteptăm vremea când va îngădui şi oamenilor să facă la rândul lor câte ceva[5]; atunci va fi potrivit pentru dumneavoastră să vă dați osteneala şi să vegheați mai mult la toate, iar pentru mine să plec de aici, de la țară, şi să spun: „iată-mă”. Deocamdată, voind a vă răspunde cu aceeaşi bunăvoință pe care mi-ați arătat-o, nu pot să vă scriu în această epistolă a mea despre altceva decât despre viața pe care o duc; iar dacă veți socoti că ea este astfel încât merită să o schimbați cu a dumneavoastră, voi fi mulțumit să o fac.

Stau la țară[6], şi de când mi s-au întâmplat acele lucruri din urmă[7], nu am mai fost la Florența nici douăzeci de zile, dacă le adun pe toate la un loc. Până acum am vânat sturzi cu mâna mea; mă sculam înainte de a se face ziuă, pregăteam bețişoarele unse cu clei pentru prins păsările şi porneam cu o legătură de colivii în spinare de păream aidoma cu Geta[8] când se înapoia din port cu cărțile lui Amfitrion; prindeam cel puțin doi sturzi şi cel mult şase. Toată luna septembrie, asta am făcut. Pe urmă, joaca aceasta, aşa cum era ea, aleasă parcă din amărăciune şi neobişnuită pentru mine, a încetat, spre părerea mea de rău, iar care este viața mea acum, vă spun îndată.

Mă scol de dimineață o dată cu soarele şi mă duc într-o pădure a mea pe care am pus s-o taie. Rămân acolo timp de două ceasuri să văd ce s-a lucrat cu o zi înainte şi să mai stau de vorbă cu tăietorii de lemne, care mereu au câte o pricină fie între ei, fie cu câte un vecin de-al lor. Cât priveşte pădurea aceasta, aş avea să vă

---

[5] Pentru noțiunea de „soartă” (fortuna) şi privitor la posibilitatea omului de a interveni în desfăşurarea faptelor, cf. îndeosebi cap. XXV din Principe, nota 1. Întreg pasajul se referă la situația scriitorului căzut în dizgrație şi îndurerat de izolarea în care era constrâns să trăiască.

[6] Machiavelli se află la Sant Andrea în Percussina, lângă San Casciano, unde îşi va petrece anii rodnici ai exilului.

[7] Referire la greutățile prin care trecuse la începutul acestui an, când fusese implicat în conjurația lui Agostino Capponi şi Pier Paolo Boscoli, fiind închis şi supus torturii.

[8] Machiavelli se referă la o nuvelă populară în versuri, *Geta e Birria.* extrasă din *Carmen de Amphitrione et Alcmena* de Vital de Blois, poet francez, din secolul al XIII-lea, care, la rândul lui, se inspirase din Plaut. Aluzia scriitorului aminteşte episodul în care Amphitrion, care se înapoiase de la Atena, unde s-a dus să învețe, îşi trimite sluga înainte, pe Geta, încărcat cu toate cărțile stăpânului, spre a-i vesti soției Alcmena sosirea lui apropiată.

spun o mulțime de lucruri nostime care mi s-au întâmplat aici, şi cu Frosino din Panzano, şi cu alții care voiau din lemnele acelea. Frosino[9], cu deosebire a trimis după câțiva stânjeni de lemne, fără a-mi spune nimic: iar când a fost vorba de plată, a vrut să-mi oprească zece lire; spunea că le avea de primit de la mine de acum patru ani, când am pierdut la jocul de cărți în casa lui Antonio Guicciardini. Am început să fac tărăboi: voiam să-l învinovățesc pe cărăuş de hoție, deoarece el se dusese să ia lemnele pentru celălalt; tandem[10] Giovanni Machiavelli intră în vorbă la mijloc şi ne făcu să ne împăcăm. Batista Guicciardini[11], Filippo Ginori, Tommaso del Bene şi alți câțiva de la oraş mi-au cerut fiecare câte un stânjen tocmai când bătea vântul acela de la miazănoapte. Eu le-am făgăduit la toți; trimisei unul lui Tommaso, care a ajuns însă la Florența pe jumătate, pentru că de încărcat l-au încărcat şi el, şi nevasta, şi slujnicele şi copiii, de parca ar fi fost Gabburra[12] joia, când el împreună cu băieții care-l ajută la măcelărie doboară boul cu maiul. Aşa încât, văzând de partea cui era câştigul, le-am spus celorlalți că nu mai am lemne; şi din pricina aceasta s-au supărat pe mine cu toții nespus de rău, mai cu deosebire Batista, care o socoteşte şi pe aceasta drept una din nenorocirile ce s-au abătut peste Prato[13].

După ce ies din pădure mă abat pe la un izvor, iar de aici mă duc într-un loc al meu unde am întins plase şi țivlitoare de prins păsări; am cu mine o carte, un Dante, un Petrarca, sau unul din

---

[9] Nu se ştie cine era exact acest Frosino pe care îl găsim în cercul prietenilor lui Machiavelli.

[10] În latineşte în text, cu înțelesul de „în sfârşit”; nu sunt rare cazurile în care Machiavelli foloseşte cuvinte latineşti în textul italian.

[11] Battista Guicciardini era primar la Prato, lângă Florența. În 1512, oraşul fusese devastat de spanioli.

[12] Acest Gabburra era probabil un măcelar din Florența. Machiavelli pentru a da culoare povestirii lui, compară scena de mai sus – pe Tommaso înconjurat pe toți ai lui care încarcă de zor lemnele şi le strâng cât pot mai mult, încât în locul grămezii trimise de el, nu rămâne decât o legătură – cu scene familiare locuitorilor Florenței unde, în fiecare joi, măcelarii ieşeau în stradă şi, ajutați de băieții din prăvălie, loveau vita până ce o doborau (cf. pentru aceste precizări, comentariul lui Luigi Russo, în Il Principe e pagine dei Discorsi e delle Istorie, Firenze, Sausoni, 1956, p. 27, nota 43).

[13] Vezi nota 12.

poeții aceştia mai mici[14], ca Tibul, Ovidiu şi alții; citesc despre patimile lor de dragoste, şi iubirile acestea îmi aduc aminte despre ale mele; astfel, prins în gânduri plăcute, îmi petrec o bucată de vreme. Ies apoi în drum şi mă abat pe la han; aici stau la taifas cu cei care sunt în trecere, le cer veşti de prin locurile lor, ascult lucruri felurite şi-mi însemn în minte mulțime de gusturi şi tot felul de ciudățenii omeneşti. Şi iată că vine şi ora prânzului când, laolaltă cu toți ai mei, mănânc din acele bucate pe care le pot avea aici, în casa asta de la țară, şi din puținul pe care-l am. Iar după ce am mâncat, mă înapoiez la han; aici îl găsesc de obicei pe hangiu, şi tot aici se mai află un măcelar, un morar, doi lucrători la cuptoarele de cărămizi. Cu aceştia îmi pierd vremea prosteşte tot restul zilei, jucând cărți sau dând cu zarurile, şi între noi se iscă nenumărate certuri şi supărări, cu vorbe urâte şi fără de sfârşit; iar de cele mai multe ori oamenii se iau la harță pentru un ban, de ne aude lumea tocmai de la San Casciano, cum țipăm şi strigăm. În acest fel, tăvălit în murdărie, îmi scutur creierii de mucegai şi-mi vărs amarul pentru soarta rea pe care o am, mulțumit fiind că mă loveşte în chipul acesta şi că, poate, cândva se va ruşina de ceea ce face.

Când se lasă seara[15] mă înapoiez acasă şi intru în camera mea de lucru, în prag lepăd de pe mine haina de toate zilele, că-i plină de noroi şi lut, îmi pun veşminte regeşti şi de curte. Îmbrăcat cum se cuvine pentru aceasta, păşesc în străvechile lăcaşuri ale oamenilor de demult[16]; fiind primit cu dragoste de ei, mă satur cu acea hrană care solum[17] este făcută pentru mine şi pentru care m-am născut. Nu mă ruşinez a vorbi cu ei şi a-i întreba de cauzele

---

[14] Se observă că poeții latini amintiți îi erau familiari lui Machiavelli şi nu mai puțin lui Vettori.

[15] Se observă tonul solemn cu care începe această a doua parte a scrisorii în care Machiavelli îi destăinuie prietenului plăcerile lui intelectuale, liniştea şi mulțumirea pe care le găseşte în lectura anticilor şi bucuria gândirii şi a creației.

[16] Pasajul este caracteristic pentru umanismul florentin. El arată admirația pentru scriitorii antici, respectul pentru cultură – căci lumea cărților este asemănată cu palatul principilor – mândria de a fi, prin gândire, asemenea marilor scriitori din trecut, în fine bucuria creației intelectuale. Prin toate acestea, Machiavelli este un umanist, iar pasajul redă poziția intelectualului burghez al Renaşterii care se consideră egalul regilor şi principilor.

[17] În text, în latineşte „totuşi”.

faptelor lor[18]. Iar ei, cu omenia lor, îmi răspund; vreme de patru ceasuri nu simt nicio plictiseală, uit orice mâhnire, nu mă tem de sărăcie, iar moartea nu mă sperie; sunt cu toată ființa mea în tovărăşia lor[19]. Şi întrucât Dante spune că a înțelege fără a păstra ceea ce ai înțeles nu este ştiință[20], eu mi-am însemnat cele ce am adunat în minte din aceste lungi convorbiri cu ei şi am alcătuit o cărticică DE PRINCIPATIBUS[21], în care, pe cât pot, mă adâncesc în cugetarea acestor lucruri şi discut despre ce este un principat, de câte feluri sunt acestea, cum se dobândesc, cum se păstrează, de ce se pierd.

Iar dacă vreodată v-a plăcut ceva din câte nimicuri am scris, atunci nici scrierea aceasta nu ar trebui să vă displacă. Unui principe, dar mai ales unui principe nou, ea ar trebui să-i fie binevenită: iată de ce o închin Măriei Sale Giuliano[22].

Filippo Casavecchia a văzut-o: el va putea să vă vorbească în parte şi despre lucrarea însăşi şi despre discuțiile pe care le-am avut cu el asupra ei, cu toate că mai fac adăugiri şi o desăvârşesc în felul cum e scrisă.

Prea mărite ambasador, ați voi ca eu să părăsesc acest fel de viață şi să vin să trăiesc la dumneavoastră?[23] Voi face neapărat lucrul acesta; dar acum am de făcut nişte treburi pe care în şase săptămâni le voi termina. Ceea ce mă face să stau în cumpănă

---

[18] Pasajul este la rândul lui important întrucât exprimă interesul pasionat al scriitorului pentru studiul istoriei şi al politicii, pentru care simte o vocație puternică. El dovedeşte în acelaşi timp că atenția scriitorului se îndreaptă asupra cauzelor şi înlănțuirii faptelor istorice. Pasajul defineşte vocația de scriitor politic a lui Machiavelli şi indică în acelaşi timp caracterul operei lui, de analiză a faptelor istoriei şi de stabilire a cauzelor lor.

[19] Vezi nota 17.

[20] Dante, Paradis, V. 40–42: „Deschide-ți mintea deci şi cu priință / tu ține-n ea, căci numai să-nțeleagă / şi-a nu ținea, nu este un om ştiință;" (traducere de G. Coşbuc).

[21] Este vorba de *Principe;* titlul operei şi titlul fiecărui capitol sunt în latineşte. Sub acest titlu, *Principele* s-a tipărit pentru prima oară în 1532.

[22] Giuliano de Medici (1479-1516) era fiul lui Lorenzo de Medici, Magnificul, şi fratele papei Leon X. Machiavelli intenționează un timp să-i dedice Principele; dar Giuliano moare (1516) şi opera va fi închinată lui Lorenzo de Medici, nepotul lui.

[23] Prin scrisoarea din 23 noiembrie acelaşi an (1513), Vettori îl invitase pe Machiavelli la Roma; cf. nota 3.

este faptul că acolo se află Soderini cu ai lui[24], şi, dacă aş veni, aş fi nevoit să mă duc să-i văd şi să le vorbesc, lucru pentru care mă tem că, la întoarcere, s-ar putea să cred că trag la mine acasă, şi în schimb să trag de-a dreptul la Bargello[25]; căci, deşi guvernul acesta[26] are temelii trainice şi nu are a se teme de nimic, tamen[27] este nou şi de aceea bănuitor. Sunt destui care îşi dau aere că ştiu de toate, şi care, pentru a fi la fel cu Pagolo Bertini[28], ar fi gata să bage pe oricine la răcoare şi, pe deasupra, ar mai vrea să cad singur în cursă. Rogu-vă, scutiţi-mă de această frică, voi veni să vă văd în timpul arătat, aceasta neapărat.

Am stat de vorbă cu Filippo despre această cărticică a mea, dacă este bine s-o dau sau nu[29], şi dacă, hotărând să o dau, este bine să o duc eu însumi sau să v-o trimit. Mă gândeam să nu o dau pentru că Giuliano, cine ştie, nici n-are s-o citească, iar Ardinghelli[30] o să se mândrească el cu această ultimă osteneală a

---

[24] Pieri Soderini, fost gonfalonier al Florenţei în anii în care Machiavelli fusese secretarul Republicii, locuia acum la Roma pe lângă cardinalul Francesco Soderini, fratele său; i se ridicase obligaţia exilului, la care fusese constrâns, odată cu venirea Medicilor şi obţinuse de la Leon X îngăduinţa de a se stabili la Roma. Machiavelli, doritor de a câştiga încrederea noilor guvernanţi, se temea de orice gest care l-ar fi compromis faţă de aceştia, amintindu-le de funcţia lui în timpul Republicii şi de legăturile pe care le avusese cu conducătorii de atunci ai Florenţei.

[25] „Bargello” era palatul de justiţie la Florenţa; se numea de asemenea „bargello”, şeful poliţiei. Astăzi acelaşi palat adăposteşte un important muzeu de sculptură. Menţionând închisoarea din Florenţa, Machiavelli îşi aminteşte că la începutul aceluiaşi an fusese închis şi torturat aici.

[26] Guvernul Medicilor, recent restaurat la Florenţa.

[27] În text, în latineşte „totuşi”.

[28] Este vorba, probabil, nu de un spion al Medicilor ci, după cum reiese din context, de un „saccente”, adică de un oarecare Pagolo Bertini care vorbea de oameni şi evenimente politice dându-şi aere şi pretinzând că este în toate bine informat; pe drept cuvânt Machiavelli, abia scăpat de acuzaţia de conspiraţie, se fereşte de asemenea oameni (cf. comentariului lui Luigi Russo în *Il Principe*, ed. cit., p. 32, nota 97).

[29] Machiavelli nu este încă hotărât dacă să-şi dedice cartea lui Giuliano de Medici, după cum nu ştie în ce fel ar fi mai bine să-i transmită opera, direct sau prin intermediul cuiva.

[30] Este vorba de Piero Ardinghelli, florentin, secretarul papei Leon X, cunoscut ca intrigant şi invidios, şi deci nu pe nedrept bănuit de Machiavelli. Acesta se teme că Ardinghelli, transmiţând opera sa lui Giuliano, ar putea să se declare autor al *Principelui*.

mea. Nevoia în care mă aflu şi care mă împinge de la spate mă îndemna totuşi să i-o dau, căci îmi prăpădesc sănătatea şi multă vreme n-am să mai pot trăi aşa, pentru că sărăcia mă înjoseşte. În afară de aceasta, aş dori ca aceşti domni Medici să înceapă să mă folosească din nou, chiar dacă ar fi să car pietre la început; dacă pe urmă nu aş reuşi să le câştig bunăvoința, aş fi nespus de supărat pe mine; dacă această cărticică a mea ar fi citită, s-ar vedea că cei cincisprezece ani cât am învățat arta de a guverna, nu i-am petrecut nici dormind, nici pierzând vremea; şi oricine ar trebui să fie dornic de a se sluji de cineva care şi-a câştigat experiența pe cheltuiala altuia. Iar de bunăcredința mea, nimeni nu ar trebui să se îndoiască, deoarece întotdeauna mi-am ținut cuvântul, aşa încât nu ar fi cazul acuma să-l calc. Acela care a fost credincios şi bun vreme de patruzeci şi trei de ani câți am eu acuma, nu poate să-şi schimbe firea: mărturia credinței şi cinstei mele este sărăcia[31].

Aş dori, aşadar, să-mi mai scrieți ce credeți despre cele ce v-am spus mai sus. Binevoiți a vă gândi la mine. Sis felix[32].

Die l0 Decembris[33] 1513.
Niccolò Machiavelli, în Florența

---

[31] Pasajul este pe drept de multe ori amintit deoarece caracterizează personalitatea lui Machiavelli. El dovedeşte pasiunea lui pentru studiul evenimentelor politice rectitudinea lui de caracter şi viața modestă pe care a dus-o. Deosebit de generația umaniştilor care se bucuraseră de protecția lui Cosimo cel Bătrân, ca şi de generația poeților din jurul lui Lorenzo Magnificul, Machiavelli este intelectualul Republicii Florentine şi al păturilor mijlocii ale burgheziei. A voit să-şi câştige protecția Medicilor nu prin adulație, ci prin calitatea lui de intelectual, socotind că scrisul lui poate să fie util unui conducător de stat.

[32] În text: în latineşte, „Fii fericit".

[33] În text: în latineşte, „În ziua de 10 decembrie".

Niccolò Machiavelli
către
Lorenzo de Medici Magnificul[1]

Obişnuiesc de cele mai multe ori, cei care doresc să dobândească bunăvoința unui Principe, a i se înfățișa cu acele lucruri pe care, între toate, acesta le socoteşte mai prețioase, sau care se arată a-l bucura cel mai mult: astfel adeseori vedem că li se aduc în dar cai şi arme, postavuri din fir de aur, giuvaeruri şi alte asemenea podoabe demne de măreția lor. Dorind aşadar să mă înfățişez şi eu înaintea Magnificenței Voastre cu o mărturie a prea supusei mele plecăciuni[2], nu am aflat între toate lucrurile mele niciunul care să-mi fie mai prețios sau pe care să-l apreciez mai mult decât acea cunoaştere a faptelor oamenilor mari pe care am dobândit-o printr-o lungă experiență a împrejurărilor vieții moderne şi printr-o învățătură pe care neîncetat am scos-o din cele antice; şi pentru că aceste lucruri le-am cugetat şi le-am observat îndelungat şi cu multă hărnicie, le-am adunat într-un mic volum pe care îl trimit Magnificenței Voastre. Şi deşi socotesc această operă nedemnă de a vă fi înfățişată, sunt totuşi încredințat că în bunătatea Voastră o veți primi, gândindu-vă că nu vi s-ar putea aduce în dar nimic mai prețios decât putința de a dobândi într-un timp foarte scurt înțelegerea a tot ceea ce eu nu am putut cunoaşte şi nu am putut pricepe decât în cursul multor ani şi cu nenumărate greutăți şi în nenumărate primejdii pe care le-am întâmpinat. Această operă nu am împodobit-o, şi nici nu i-am dat o cadență amplă a frazelor sau vorbe răsunătoare şi minunate sau vreun alt farmec sau vreo altă frumusețe exterioară prin care mulți obişnuiesc să-şi înfățişeze şi să-şi împodobească ideile lor: deoarece am voit ca, dacă vreun lucru îi va aduce cinste, acesta să fie numai noutatea conținutului şi gravitatea temei mele, ele

---

[1] Scrisoarea dedicatorie este adresată lui Lorenzo, fiul lui Piero de Medici şi nepotul lui Lorenzo Magnificul; născut la 1492, a dobândit conducerea Florenței la 1513 şi al murit câțiva ani mai târziu, la 1519, urmând în scurta lui guvernare directivele lui Leon al X-lea, unchiul său.

[2] Aceste cuvinte corespund dorinței lui Machiavelli de a redobândi o funcție în viața publică după retragerea sa la 1512, în urma dizgrației care îl lovise.

singure făcând-o plăcută. De asemenea nu vreau să fie socotit drept îngâmfare faptul că un om din starea cea mai de jos şi mai neînsemnată îndrăzneşte să discute, să indice reguli şi să-i călăuzească pe principi în guvernarea lor; căci, după cum cei care fac schiţa unor locuri, se aşază jos în câmpie spre a putea observa înfăţişarea munţilor şi a ţinuturilor înalte, iar pentru a privi înfăţişarea văilor se duc pe culmi înalte în vârful munţilor; tot astfel, spre a cunoaşte bine natura popoarelor trebuie să fii principe, iar spre a o cunoaşte bine pe aceea a principilor trebuie să aparţii poporului. Primiţi aşadar, Maria Voastră, acest mic dar cu aceleaşi sentimente cu care eu vi-l trimit; căci dacă îl veţi studia şi-l veţi citi cu atenţie, veţi recunoaşte în el dorinţa mea cea mai mare, aceea ca Domnia Voastră să atingă măreţia pe care soarta şi însuşirile voastre vi le făgăduiesc[3]. Iar dacă Măria Voastră îşi va întoarce privirile din culmile înălţimii sale spre aceste locuri joase, va afla cât de nedrept îndur o mare şi neîncetată vitregie a soartei.

[3] Lorenzo de Medici nu a fost totuşi figura inspiratoare a Principelui: într-o scrisoare, Machiavelli îl caracterizează astfel: „Pare că fiecare începe a recunoaşte în el amintirea fericită a bunicului său (Lorenzo Magnificul). Se face iubit şi respectat în totul, mai curând decât temut. Căci Măria Sa este activ în lucru, larg şi binevoitor când ascultă pe cineva, cumpănit şi grav în răspuns”; el nu are aşadar în totul însuşirile „Principelui”.

CAPITOLUL I – De câte feluri sunt Principatele şi în ce mod se dobândesc.

Toate statele, toate formele de stăpânire care au avut şi au putere asupra oamenilor, au fost şi sunt fie Republici, fie Principate, iar acestea din urmă sunt: sau Principate ereditare, acelea anume asupra cărora familia stăpânitorului lor domneşte de multă vreme, sau sunt Principate noi. Cele de acest fel sunt sau în întregime noi, cum a fost Milanul pentru Francesco Sforza[1], sau apar ca părți anexate statului ereditar al Principelui care le-a cucerit, cum este regatul Neapole[2] pentru regele Spaniei. Posesiunile astfel dobândite sunt obişnuite fie a trăi sub conducerea unui Principe, fie a se bucura de libertate; şi ele pot fi obținute sau cu armele altora, sau cu ale tale proprii, sau printr-o ocazie norocoasă sau prin propria-ți energie[3].

---

[1] La moartea lui Filippo Maria Vissconti, „signor” al Milanului, (1447), puterea trece în mâinile lui Francesco Sforza, condotier al armatelor lui.

[2] Este vorba de Ferdinand Catolicul care anexează regatul Neapole-ului la 1500 prin îndepărtarea ultimului rege din familia de Aragon.

[3] Traducem astfel cuvântul „virtù” care, înseamnă, în textul lui Machiavelli, valoarea unei personalități mărturisită prin acțiunea ei. În traducerea lui C. Ferrari, cuvântul este redat uneori prin „vertu” (Le Prince, de Nicolas Machiavel, nouvelle traduction par C. Ferrari, Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 5-e èdition 1871, p. 57), iar în textul german al lui A.W. Rehberg găsim de cele mai multe ori „Tapferkeit” (Machiavellis Buch vom Fürsten, nach A.W. Rehbergs Uebersetzung, mit Einleitung und Erläuterung neu herausgegeben von Dr. Mas Oberbreyer, Leipzig, Reclam, f. a., p. 33); Yves Lévy (Nicolas Machiavel, Le Prince, traduction de Jacques Gohory (XVI-e s.), corrigée et remaniée d'après le teste italien et précédée d'une introduction par Yves Lévy, Paris, Editions de Cluny, (1938) observă că a tradus de foarte multe ori cuvântul prin „talent” (op.cit., p. 6, nota 2). Asupra înțelesului acestui cuvânt în opera lui Machiavelli, găsim lămuriri prețioase în studiul lui Francesco Ercole, L'Etica di Machiavelli în La politica di Machiavelli, Roma, A.R.E., 1926.

CAPITOLUL II – Despre Principatele ereditare.

Voi lăsa la o parte expunerea relativă la Republici, deoarece am tratat în altă parte pe larg despre ele[1]. Mă voi referi numai la Principate[2] şi voi dezvolta punctele indicate mai sus, discutând în ce fel pot fi guvernate, şi pot fi păstrate aceste Principate. Spun aşadar că în statele ereditare şi obişnuite cu familia Principelui lor, greutăţile întâmpinate în păstrarea puterii sunt mult mai mici decât în statele noi; căci pentru aceasta, este suficient să nu te depărtezi de felul de guvernare al strămoşilor tăi şi apoi să nu te grăbeşti în rezolvarea faptelor neprevăzute[3]; astfel că dacă un asemenea Principe (ereditar) are numai însuşirile comune, el se va putea menţine în statul său, afară de cazul în care ar interveni o forţă cu totul neprevăzută şi deosebit de mare care l-ar deposeda; şi chiar dacă statul i-a fost răpit, el îl va redobândi de îndată ce aceia care i-a uzurpat puterea va fi lovit de o nenorocire.

Noi avem în Italia, pe ducele de Ferrara, spre pildă, care a putut să reziste atacurilor Veneţienilor în 1484 şi acelora ale Papei Iuliu în 1510 numai pentru că stăpânea de mult acest stat[4]. Căci un Principe natural[5] are mai puţine prilejuri de a-i nemulţumi pe

---

[1] Machiavelli vorbeşte despre Republici în Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio, în Cartea I îndeosebi.

[2] Cuvântul italian este aici „Principato”: Ferrari traduce „monarchies” (op.cit. pag. 58) iar Rehberg „Allemherrschaft (op.cit. p. 33); Lévy traduce fidel „Principautés” (op.cit., p. 7).

[3] Textul italian: „dipoi temporeggiaire con gli accidenti”. Ferrari traduce: „s-accommoder ensuite aux temps” (op.cit., p. 58), iar Rehberg: „und bei allen Vorfällen în die Gelegenheit zu sehen” (op.cit., p. 33); Lévy traduce asemănător: „... et, pour le reste, de temporiser selon les cas qui surviendront”; Am tradus mai aproape de text, urmând interpretarea lui Michieli, Niccolò Machiavelli, Il Principe e pagine di altre opere, ai cura di Armando Michieli, Padova, Cedam, 1940, p. 39, nota 5.

[4] Machiavelli se referă la familia ducilor de Este, de mult stăpâni ai Ferrarei. În războiul Ligii Sfinte, Alfonso I de Este s-a alăturat Francezilor împotriva lui Iuliu al II-lea, pierzându-şi ducatul, dar redobândindu-l în curând în virtutea adevărului afirmat de Machiavelli.

[5] Adică principe ereditar.

supuşii săi şi mai puţină nevoie de a o face, astfel că este iubit mai mult; iar dacă nu are vicii neobişnuite care să-l facă a fi urât este logic să se bucure de dragostea alor săi; de asemenea atunci când domneşti de multă vreme şi în mod continuu asupra unui stat, se şterge amintirea după cum se uită şi motivele înnoirilor pe care le-ai adus; deoarece o schimbare cheamă după sine întotdeauna o schimbare nouă care o continuă pe cea dintâi în mod firesc.

CAPITOLUL III – Despre Principatele mixte.

Dar greutățile apar, cu adevărat într-un Principat nou. Mai întâi, dacă acesta nu este în întregime nou, ci constă din părți ce s-au adăugat, putându-se chema la un loc un tot mixt, evenimentele care îi produc schimbări se nasc în primul rând dintr-o anumită dificultate naturală care apare în toate Principatele noi; într-adevăr oamenii își schimbă bucuros stăpânii în credința că-și îmbunătățesc soarta; iar această credință îi face să ia armele împotriva stăpânitorilor lor: fapt în care se înșală, deoarece propria lor experiență le arată mai târziu că starea lor a devenit mai rea. La rândul său, acest lucru decurge cu necesitate dintr-o altă împrejurare și ea naturală și obișnuită, anume că ești întotdeauna constrâns să faci rău acelora cărora le-ai devenit de curând Principe, atât prin trupele înarmate cât și prin celelalte nenumărate acțiuni de asuprire pe care le atrage după sine o cucerire nouă; astfel că vei avea drept dușmani pe toți aceia cărora le-ai făcut rău ocupând Principatul, și nici nu vei putea păstra prietenia acelora care te-au ajutat să-l obții, deoarece nu-i poți satisface în măsura în care au crezut că o vei face, și nici nu poți întrebuința față de ei mijloace violente întrucât le ești îndatorat; căci oricât de puternic ar fi cineva prin armatele lui, el are totuși întotdeauna nevoie de ajutorul locuitorilor acelui stat pentru a-l ocupa. Iată de ce Ludovic al XII-lea, regele Franței, a ocupat foarte repede Milanul și l-a pierdut tot astfel; și pentru a-l relua au fost suficiente prima oară forțele singure ale lui Ludovic (Sforza), deoarece locuitorii care îi deschiseseră porțile, văzându-se înșelați în credința lor și în binele viitor pe care îl nădăjduiseră, nu puteau să îndure greutățile pricinuite de noua domnie[1]. Este adevărat că, recucerind pentru a doua oară o țară care s-a răsculat împotriva ta, o pierzi apoi cu mai multă greutate; căci Principele, având experiența acelei răscoale, se ferește mai puțin de a-și asigura domnia pedepsind pe vinovați, descoperind pe cei suspecți și luând măsuri de întărire cu privire la punctele mai slabe ale guvernării lui. Astfel că, dacă prima oară a fost suficient ca un duce Lodovico

[1] Cucerit în septembrie 1499 de Ludovic al XII-lea, Milanul fusese, reocupat de Lodovico Sforza (il Moro) în februarie 1500.

să se agite zgomotos la hotare pentru ca Franța să piardă Milanul, a doua oară a fost însă necesar ca ea să aibă împotriva ei lumea întreagă şi armatele să-i fie distruse sau izgonite din Italia; faptele s-au produs într-adevăr astfel din motivele arătate mai sus. Totuşi, atât prima cât şi a doua oară, Milanul a fost pierdut de francezi[2]. Am expus până acum cauzele generale ale pierderii unui principat nou; ne rămâne a arăta a doua chestiune, şi a vedea anume prin ce mijloace ar fi putut Regele Franței să împiedece pierderea cuceririi şi ce mijloace ar putea să aibă cineva care s-ar afla în situația lui, pentru a-şi păstra mai bine decât Franța posesiunea pe care a cucerit-o. Spun aşadar că posesiunile care, odată dobândite, sunt anexate statului de mult stăpânit de cuceritor, sau sunt o parte din acest stat chiar şi au deci aceeaşi limbă cu el, sau nu sunt astfel. Când noile cuceriri sunt de primul fel este foarte uşor să le ții sub stăpânire, mai ales dacă până acum ele nu s-au bucurat de libertate; iar pentru a le stăpâni în siguranță, este suficient să faci să dispară neamul Principelui care domnea până acum asupra lor; iar în celelalte privințe, este de ajuns să păstrezi condițiile de viață precedente, iar moravurile să nu apară schimbate, pentru ca oamenii săi continue a trăi în linişte unii cu alții; după cum am văzut că s-au desfăşurat lucrurile în Burgundia, Bretagne, Gasconia şi Normandia care s-au unit de multă vreme cu Franța; şi cu toate că există între ele unele deosebiri de limbă, moravurile sunt totuşi asemănătoare, astfel că ele pot să se înțeleagă uşor împreună; iar cel care dobândeşte un stat şi vrea să-l păstreze, trebuie să-şi îndrepte acțiunea în două direcții: să reuşească mai întâi ca familia vechiului Principe să se stingă cu totul, iar al doilea, să nu schimbe legile şi nici să nu mărească dările, astfel ca în scurtă vreme Principatul nou cucerit să formeze un tot cu Principatul cel vechi.

Dar greutățile se arată atunci când cucereşti ținuturi ale unei țări deosebite ca limbă, moravuri şi organizație; aici este nevoie ca ocazia să-ți fie favorabilă şi să ai destulă pricepere pentru a-ți păstra stăpânirea. Iar unul din mijloacele cele mai bune şi cele mai eficace ar fi ca acela care le-a cucerit, să se ducă să locuiască personal acolo. Prin aceasta, stăpânirea ar deveni mai sigură şi

[2] A doua oară, Milanul a fost pierdut de Ludovic al XII-lea şi recucerit de Massimiliano Sforza, fiul lui Ludovic Maurul.

mai durabilă: aşa cum s-a întâmplat pentru turci în Grecia[3]; căci, cu toate mijloacele pe care le-au folosit pentru a ține în stăpânire aceste ținuturi, ei nu ar fi putut totuşi să le păstreze dacă nu s-ar fi stabilit în acele locuri. Căci atunci când stai într-un loc vezi cum se produc dezordinile şi poți lua îndată măsuri împotriva lor; dacă nu te găseşti însă acolo, nu le afli decât atunci când lucrurile au devenit grave şi nu se mai poate face nimic împotriva lor. Afară de aceasta, țara nu va fi jefuită de guvernatori, iar supuşii vor fi mulțumiți putând să recurgă la Principe care le este aproape; de unde urmează că, dacă acesta vrea să fie bun, vor avea toate motivele de a-l iubi dar vor avea şi toate motivele de a se teme de el dacă va voi să fie rău. Cei din afară însă, care ar voi să atace statul, vor şovăi mai mult înainte de a o face; astfel, că, locuind acolo, Principele îşi va pierde mult mai greu stăpânirea. Celălalt mijloc, mai bun, este de a întemeia colonii în câteva locuri, ele constituind un fel de legătură a acelor ținuturi cu statul tău propriu[4]; este necesar într-adevăr să te foloseşti de acest mijloc sau, dacă nu, să aşezi acolo armate de cavalerie şi de infanterie suficiente. Coloniile nu cer multă cheltuială; Principele trimite colonişti şi îi întreține acolo fără nicio cheltuială sau cu una prea mică, şi nu face rău decât acelora cărora le ia ogoarele şi casele spre a le da noilor locuitori; numărul lor constituie însă numai o mică parte a locuitorilor acelui stat, astfel că aceşti oameni cărora le-ai luat bunurile, nu vor putea să-ți fie niciodată dăunători, deoarece rămân risipiți unii de alții şi săraci; pe când toți ceilalți pe de o parte nu au fost loviți de nimeni şi de aceea vor trebui să se păstreze în această atitudine de supunere calmă, pe de altă parte se feresc să nu greşească poate într-o privință oarecare de teamă să nu li se întâmple şi lor ca acelora care au fost jefuiți de bunurile lor. Concluzia mea este aşadar că aceste colonii nu costă bani, că sunt credincioase şi fac prea puțin rău cuiva; iar cei cărora le pricinuiesc vreun rău, nu pot deveni primejdioşi deoarece sunt săraci şi risipiți unii de alții, după cum am spus. De unde

[3] Machiavelli se referă desigur la întreaga Peninsulă Balcanică, domeniu al Imperiului Bizantin.

[4] În text găsim: „compedes” şi „compedi”, latinism întrebuințat de Machiavelli cu înțelesul de „elemente de legătură” sau „continuare”. Ferrari traduce „les clefs” (op.cit., p. 63), Rehberg de asemenea „die Schlüssel” (op.cit., p. 37), iar Yves Lévy tot, „les clefs” (op.cit., p. 13).

urmează constatarea că oamenii trebuie să fie sau amăgiți, sau cu totul nimiciți; căci dacă le este chiar cu putință să se răzbune pentru un rău, uşor, nu o pot face însă pentru un lucru grav ce s-ar fi săvârşit împotriva lor: astfel că răul pe care îl faci unui om trebuie să fie de aşa fel încât să nu ai a te teme de răzbunare. Dar dacă în loc de colonii, îți aşezi acolo trupe, vei fi nevoit să cheltuieşti cu mult mai mult deoarece alcătuirea unei armate de pază absoarbe toate veniturile unui stat, şi astfel ceea ce ai cucerit se pierde; şi prin aceasta faci de asemenea mai mult rău oamenilor, întrucât dăunezi țării întregi prin care trebuie să transporți trupele şi să le dai mereu locuri noi unde să-şi fixeze taberele; fiecare locuitor va simți apăsându-l aceste greutăți şi fiecare va ajunge să privească cu duşmănie acțiunea ta: asemenea adversari pot fi însă primejdioşi, deoarece, deşi bătuți, au rămas toți pe la casele lor. Aşadar, oricare ar fi punctul de vedere, această organizare de pază este tot atât de inutilă pe cât este de utilă organizarea coloniilor.

Cel care ocupă o provincie deosebită de statul său, în felul celor arătate mai sus, trebuie de asemenea să devină conducătorul şi apărătorul popoarelor vecine mai puțin puternice, şi să caute cu multă pricepere să micşoreze autoritatea celor mai însemnate dintre ele, şi să bage de seamă ca nu cumva printr-o întâmplare oarecare să pătrundă în statul lui un străin tot atât de puternic ca şi el. Un astfel de om va fi introdus în țară întotdeauna de cei care vor fi aici nemulțumiți, fie din cauza prea marii lor ambiții, fie din teamă; aşa cum s-a văzut altădată că Etolienii au introdus pe Romani în Grecia[5]; şi oricare ar fi ținutul în care pătrund asemenea oameni, ei sunt introduşi de locuitorii respectivi. Faptele se urmează în acest caz în aşa fel încât, îndată ce un străin puternic intră într-o provincie oarecare, toți cei care sunt aici mai puțin puternici i se alătură, împinşi fiind de invidia lor împotriva celui care s-a ridicat cu forța lui deasupra lor; astfel că, în ce priveşte pe aceşti oameni mai puțin puternici, străinul adus în țară nu are nevoie de niciun fel de străduință pentru a-i câştiga; într-adevăr ei vor forma îndată, toți la un loc şi cu deplină voință, un singur bloc cu autoritatea pe care el a dobândit-o aici. Va

[5] În timpul luptelor dintre romani şi Filip al V-lea, rege al Macedoniei, cei dintâi au format împreună cu Etolienii, Liga Etolică (212 î. Chr.), promițându-le ajutor armat şi măriri de teritoriu.

trebui numai să bage de seamă ca ei să nu câştige o putere şi o însemnătate prea mare; îi este de altfel uşor, cu forța de care dispune şi cu ajutorul pe care cei mici i-l dau, să micşoreze autoritatea celor care sunt puternici pentru că să rămână el singur şi în totul arbitrul acelei provincii. Cel care nu va mânui însă cu pricepere numărul acestor oameni puțin puternici, va pierde curând ceea ce va fi câştigat, şi, atâta timp cât va avea în stăpânirea lui această provincie cucerită, va întâmpina în ea greutăți şi supărări nesfârşite.

Romanii au ținut bine seamă de aceste lucruri în provinciile pe care le-au cuprins; şi au trimis acolo colonişti ținând sub supraveghere pe cei mai puțin puternici fără a le mări autoritatea, înjosind pe cei puternici şi nelăsându-i pe străinii de oarecare însemnătate să-şi câştige aici vreun renume oarecare. Şi pot spune că îmi este de ajuns exemplul provinciei ce a fost Grecia. Aheii şi Etolienii au fost ținuți sub supraveghere de către Greci[6]; regatul Macedoniei a fost înjosit[7]; Antioh a fost izgonit[8]: nici valoarea Aheilor sau a Etolienilor nu le-a îngăduit acestora să-şi mărească statul; nici faptele prin care Filip a căutat să-şi dovedească prietenia față de Romani nu i-a făcut vreodată pe aceştia să-i fie prieteni fără a-l înjosi în acelaşi timp; şi nici puterea de care se bucura Antioh nu i-a convins să-i permită acestuia să aibă vreo autoritate oarecare în acea provincie a Greciei. Romanii au făcut într-adevăr, în toate aceste cazuri ceea ce trebuie să facă orice Principe înțelept: el nu trebuie să țină seama numai de turburările prezente, dar şi de cele viitoare, şi să le preîntâmpine cu toată priceperea: căci dacă prevedem evenimentele de departe ne este uşor să luăm măsuri împotriva lor; dacă însă aşteptăm ca ele să se apropie, leacul nostru nu mai vine la timp şi boala nu mai poate fi vindecată. Se întâmplă în acest caz ceea ce spun medicii despre febra ectică; la început, boala este uşor de îngrijit şi greu de recunoscut, dar odată cu trecerea timpului, chiar dacă nu ai recunoscut-o şi deci nu ai îngrijit-o de la început, ea ajunge să fie

---

[6] Cu referire la al doilea război al Romei contra Macedoniei, Machiavelli consideră aici pe Ahei şi Etolieni drept cei „mai puțin puternici”.

[7] În urma înfrângerii lui Filip al V-lea la Cinocefale (197 î. Chr.).

[8] Antioh, regele Siriei, chemat de Etolieni în lupta lor contra romanilor, fu învins de aceştia la Termopile (191 î. Chr).

uşor de diagnosticat, totuşi greu de vindecat. Acelaşi lucru se întâmplă în treburile statului; dacă poţi să prevezi evenimentele – însuşire ce nu-i este dată decât unui om prudent –, poţi să înlături cu uşurinţă greutăţile care se ivesc; dar dacă nu le-ai recunoscut dinainte, ele cresc mai departe în toată libertatea astfel că lumea întreagă ajunge să le observe prezenţa, dar un remediu împotriva lor nu mai există. Iată de ce romanii, care au prevăzut greutăţile, au luat întotdeauna măsuri împotriva lor; şi dacă nu au îngăduit niciodată acestor situaţii grele să devină actuale şi reale, nu au făcut-o pentru a evita războaiele – întrucât ştim că un război nu poate fi evitat, ci numai amânat spre avantajul celorlalţi; iată de ce romanii au vrut să poarte războiul cu Filip şi cu Antioh în Grecia, pentru ca să nu aibă de luptat cu ei în Italia; ar fi putut, în momentul acela să evite atât un război cât şi celălalt, dar nu au voit s-o facă. Aşadar nu au vrut să asculte de acele cuvinte pe care le auzim mereu rostite de înţelepţii vremurilor noastre, anume să profite de avantajul timpului; le-a plăcut dimpotrivă să profite de acţiunea eficace a energiei şi a prudenţei lor. Căci timpul împinge înaintea lui orice, şi poate să aducă cu sine binele şi răul, răul ca şi binele.

Dar să revenim la Franţa, şi să cercetăm dacă aici s-a făcut ceva din cele arătate mai sus; voi vorbi despre Ludovic, iar nu despre Carol[9], deoarece el este acela care a stăpânit Italia vreme mai îndelungată astfel că s-a putut constata mai limpede modul în care a procedat; veţi vedea astfel că el a întrebuinţat tocmai contrariul acelor mijloace care sunt necesare unui Principe spre a-şi păstra stăpânirea asupra unei ţări deosebite de statul lui propriu.

Regele Ludovic a fost împins în Italia de ambiţia veneţienilor care, prin această venire a lui, voiau să câştige jumătate din Lombardia[10]. Nu vreau să dezaprob hotărârea acestei alianţe încheiate de rege; el voia să facă primul pas pentru ocuparea Italiei şi nu avea prieteni în această ţară, ba mai mult, toate porţile îi erau închise din cauza felului în care acţionase, înaintea lui, regele Carol; a fost aşadar cu adevărat constrâns să primească prieteniile care i se ofereau; iar hotărârea pe care a luat-o s-ar fi dovedit

---

[9] Carol al VIII-lea a ocupat Neapole între 1494 şi 1495, pe când Ludovic al XII-lea a ocupat Milan între 1409 şi 1512.

[10] Pentru cucerirea Milanului, Ludovic al XII-lea încheiase cu veneţienii un tratat secret.

bună, dacă el nu ar fi făcut nicio greşeală în celelalte acţiuni politice pe care le-a întreprins. Aşadar, după ce Regele a câştigat Lombardia, a dobândit îndată autoritatea pe care o pierduse Carol; Genova cedă; Florentinii îi deveniră prieteni; marchizul de Mantova, ducele de Ferrara, Bentivoglio, Doamna de la Forli, seniorul Faenzei ca şi Seniorii din Pesaro, Rimini, Camerino şi Piombino, locuitorii din Lucca, apoi Pisanii şi Sienezii, toţi îi veniră în întâmpinare pentru a-i fi prieteni[11]. Atunci au putut veneţienii să-şi dea seama de îndrăzneala hotărârii pe care o luaseră; căci pentru ca să ocupe două oraşe din Lombardia[12], l-au făcut pe Rege stăpân asupra unei treimi din Italia[13]. Să ne gândim acum cât de uşor i-ar fi fost Regelui să-şi păstreze autoritatea dacă ar fi ţinut seama de regulile mai sus arătate, şi dacă i-ar fi ţinut în siguranţă şi i-ar fi apărat pe toţi acei prieteni ai lui care, fiind numeroşi şi slabi, şi temându-se unii de Biserică[14], alţii de veneţieni[15], erau nevoiţi să rămână alături de el; iar prin ei ar fi putut foarte uşor să

---

[11] Marchizul de Mantova este Francesco Gonzaga; ducele Ferrarei este Ercole d'Este; Giovanni Bentivogli stăpânea Bologna; Doamna („Madonna") de la Forli este Caterina Sforza Riario; senior al Faenzei este Antonio Ordelaffi; la Pesaro stăpâneşte Giovanni Sforza; la Rimini, Pandolfo Malatesta, la Camerino, Giulio Cesare Varano, iar la Piombino, Jacopo de Appiano.

[12] Veneţia urmărea ocuparea ţinuturilor Cremona şi Ghiara d'Adda, de fapt mai mult decât două oraşe.

[13] Textul ediţiei publicate de Angelo Pernice în Raecolta Nazionale dei classici della Societa editrice Rinascirrtento del Libro (Firenze, MCMXXXIX-XVII) este „feciono signore el re del terzo di Italia" (p. 16), pe când în alte ediţii, a lui Chabod (Torino, U.T.E.T., 1924, p. 13), Francesco Costèro (op.cit., p. 26) şi Plinio Carli (op.cit., p. 17) găsim „dua terzi". În traducere am adoptat varianta lui Angelo Pernice, care, după cum observă comentatorul, este mai apropiată de adevărul istoric, întrucât Ludovic al XII-lea a ocupat, nu două treimi din Italia, ci doar acea parte a Lombardiei care se întinde spre vest de râul Adda. Comentatorii care adoptă varianta „două treimi", explică exagerarea voluntară a lui Machiavelli ca urmărind să pună în lumină, prin contrast, câştigul redus al Veneţienilor.

[14] Machiavelli se referă ajutorul pe care papa Alexandru al VI-lea l-a dat constant fiului său Cesare Borgia în acţiunea lui de cucerire a statelor italiene.

[15] Întrucât expansiunea pe mare le era îngrădită, veneţienii voiau să-şi întindă stăpânirea spre interiorul Italiei.

se asigure împotriva duşmanilor celor mari oricare ar fi fost aceştia. Dar abia intrat în Milano, el făcu tocmai dimpotrivă, ajutându-l pe papa Alexandru să ocupe Romagna[16]. Şi nu-şi dădu seama că prin această hotărâre îşi micşora propria lui putere deoarece îşi îndepărta atât prietenii[17], cât şi pe aceia care i se aruncaseră în braţe, şi că totodată făcea să crească puterea Bisericii deoarece adăuga autorităţii ei spirituale, care îi asigură oricum un mare prestigiu, şi forţa temporală. Dar odată săvârşită această eroare, a fost silit să meargă mai departe pe aceiaşi drum; aşa încât, pentru a pune capăt ambiţiei lui Alexandru şi pentru a-l împiedica să devină stăpân al Toscanei, a fost constrâns să revină în Italia. Dar nu-i fu de ajuns faptul de a fi crescut puterea Bisericii şi de a-şi fi îndepărtat prietenii; voind să stăpânească regatul Neapolului, îl împărţi cu regele Spaniei[18]; şi dacă până acum fusese el singur arbitrul Italiei, îşi luă de aici înainte un tovarăş pentru ca ambiţioşii Ţării ca şi cei nemulţumiţi de el să aibă la cine să recurgă; iar dacă altădată ar fi putut să lase regatul Neapolului unui rege care să-i fie lui tributar[19], îl îndepărtă acum pe acesta, pentru a pune în locul lui pe unul[20] care să-l poată izgoni el pe regele Franţei.

Dorinţa de cucerire este într-adevăr foarte naturală şi foarte obişnuită; iar dacă cei care întreprind o cucerire, reuşesc s-o înfăptuiască, sunt lăudaţi, iar nu dojeniţi; eroarea lor iese totuşi la lumină şi dezaprobarea se manifestă atunci când nu reuşesc în încercarea lor şi vor totuşi s-o ducă la capăt oricum. Dacă Franţa aşadar, putea să atace Neapolul cu forţele ei, trebuia s-o facă; dar dacă nu putea nu trebuia să-l împartă. Este adevărat că a împărţit Lombardia cu Veneţienii; dar faptul îşi are scuza lui, deoarece

---

[16] Se ştie că Ludovic al XII-lea voia să obţină de la papă consimţământul pentru a divorţa de prima lui soţie, Jeanne – fiica lui Ludovic al XI-lea – spre a se căsători cu văduva lui Carol al VIII-lea, Anne de Bretagne; pentru acelaşi motiv i-a dăruit lui Cezar Borgia ducatul de Valeatinois.

[17] Este vorba de veneţieni, care urmăreau de asemenea să ocupe provincia Romagna.

[18] Prin convenţia de la Grenada, din 1500, Neapole fusese împărţit între Ludovic al XII-lea şi Ferdinand Catolicul, spre a reveni mai târziu, în întregime celui din urmă.

[19] Frederic I de Aragona.

[20] Ferdinand Catolicul.

regele Ludovic a putut numai datorită acestui fapt, să pună piciorul în Italia; împărțirea de care este vorba merită însă a fi cu totul dezaprobată întrucât ea n-a fost impusă de nicio necesitate de felul celei de mai sus. Ludovic săvârşise aşadar aceste cinci greşeli: nimicise puterea micilor Principi[21], mărise puterea unui om care avea şi până acum destulă putere în Italia[22], introdusese aici pe un străin foarte puternic[23], nu venise să locuiască în locurile cucerite şi nu întemeiase colonii. Aceste greşeli ar fi putut să rămână fără urmări atâta timp cât ar fi trăit el, dacă nu ar fi săvârşit o a şasea greşeală, anume aceea de a fi luat posesiunile Veneţienilor[24]: căci, dacă nu ar fi mărit puterea Bisericii şi nu i-ar fi adus pe spanioli în Italia, ar fi fost logic şi necesar să înjosească puterea veneţienilor; dar, întrucât procedase în felul arătat mai sus, nu trebuia să lucreze apoi la nimicirea lor; într-adevăr, dat fiind că veneţienii erau puternici, ei ar fi putut întotdeauna să-i împiedice pe ceilalţi de la vreo încercare de a cuprinde Lombardia, atât pentru că ei nu ar fi îngăduit o asemenea acţiune fără a se gândi să devină ei înşişi stăpânii acestei provincii, cât şi pentru că ceilalţi nu ar fi voit s-o ia Franţei spre a le-o da lor, şi nimeni nu ar fi avut curajul să pornească să-i atace şi pe unii şi pe alţii[25]. Iar dacă cineva ar veni să spună că regele Ludovic i-a cedat Papei Alexandru Romagna, iar Spaniei regatul Neapolului, numai pentru a evita un război, i-aş răspunde cu argumentele arătate mai sus: că nu trebuie niciodată să laşi să se producă dezordini spre a evita astfel un război; deoarece nu îl poţi evita şi nu faci decât să-l amâni în dauna ta. Dacă însă alţii ar invoca pactul prin care Regele se obligase faţa de Papă să întreprindă pentru el această acţiune, obţinând în schimb promisiunea desfacerii căsătoriei lui şi asigurarea demnităţii de cardinal pentru arhiepiscopul de Rouen[26], i-aş răspunde prin cele scrise mai jos cu privire la

[21] Este vorba de micii seniori din Romagna, supuşi de Papă.

[22] Papa Alexandru al VI-lea.

[23] Ferdinand Catolicul.

[24] Într-adevăr Ludovic al XII-lea, deşi ocupase la început Milanul cu ajutorul veneţienilor, formă apoi împotriva lor Liga de la Cambrai (1508), în care întruni pe Ferdinand Catolicul, pe Maximilian împărat al Germaniei şi pe papa Iuliu al II-lea.

[25] Pe francezi uniţi cu veneţienii.

[26] Arhiepiscopul de Rouen, viitor cardinal, este Georges d’Amboise.

cuvântul de onoare al Principelui şi la obligaţia lui de a respecta un angajament de acest fel[27]. Aşadar regele Ludovic a pierdut Lombardia deoarece nu a ţinut seama de niciuna din regulile observate de alţi oameni care au cucerit ţări şi care au vrut să le păstreze. Nu este nicio minune în aceasta, ci faptul este foarte logic şi foarte obişnuit. Am discutat lucrul acesta cu cardinalul de Rouen chiar la Nantes[28] în momentul când ducele de Valentinois (aşa i se spunea de obicei lui Cezar Borgia, fiul papei Alexandru) lua în stăpânire Romagna[29]; într-adevăr, cardinalul de Rouen mi-a spus că italienii nu se pricep să poarte războiul, iar eu i-am răspuns că francezii nu se pricep în politică; deoarece, dacă s-ar fi priceput, nu ar fi lăsat să crească atât de mult puterea Bisericii. S-a putut constata într-adevăr prin experienţă, că puterea pe care au dobândit-o în Italia atât Papa cât şi Spania îşi are rădăcina în acţiunea Franţei, iar aceasta la rândul ei şi-a pierdut propria ei putere din cauza lor. De unde putem scoate această regulă generală care nu greşeşte niciodată sau arareori; anume că acela care este cauza producătoare a puterii celuilalt, cade el însuşi; deoarece a produs puterea celuilalt, fie printr-o acţiune abilă, fie prin forţă, iar ambele aceste mijloace se vor dovedi primejdioase celui care a devenit puternic.

---

[27] În capitolul XVIII: Cum trebuie să-şi ţină cuvântul un Principe.

[28] Este vorba de prima misiune a lui Machiavelli, ca ambasador în Franţa, la 1500.

[29] Cezar Borgia obţine acest titlu de la Ludovic al XII-lea în 1498, în schimbul recunoaşterii de către Papă a desfacerii căsătoriei regelui Franţei şi în schimbul de asemenea al ridicării la rangul de cardinal a arhiepiscopului de Rouen.

CAPITOLUL IV – De ce regatul lui Darius, care a fost ocupat de Alexandru, nu s-a răsculat după moartea acestuia împotriva urmaşilor lui.

Cel care consideră greutăţile pe care le întâmpină stăpânirea unui stat de curând ocupat, ar putea fi mirat de faptul următor: Alexandru cel Mare a devenit stăpânitorul Asiei în câţiva ani, şi a murit îndată după aceasta, de unde se părea că ar fi fost logic ca întreg acest imperiu să se revolte; totuşi urmaşii lui Alexandru şi-au păstrat mai departe puterea şi nu au întâmpinat în guvernarea lor alte greutăţi decât cele provocate între ei de propria lor ambiţie. Răspund acestei constatări, afirmând că toate Principatele care au lăsat vreo amintire în istorie au fost guvernate în două feluri: fie de un Principe având alături numai slugi plecate, care în calitate de miniştrii şi prin favoarea şi îngăduinţa lui îl ajută la conducerea Statului; fie de un Principe împreună cu seniorii lui baroni care au dobândit acest titlu, nu prin favoarea stăpânului lor, ci prin vechimea neamului căruia îi aparţin. Aceşti seniori îşi au propriile lor state şi supuşii lor proprii care îi recunosc drept stăpâni şi se simt legaţi de ei printr-un sentiment firesc de afecţiune. În Statele care sunt guvernate de un Principe şi de ceilalţi care sunt slujitorii lui, autoritatea acestuia este mai mare, deoarece nu există în întreaga ţară nimeni care să recunoască drept superior lui pe altcineva decât pe acest Principe; iar dacă cineva ascultă de un altul decât de acesta, o face pentru că este vorba de un ministru sau de un funcţionar al Principelui, dar nu din vreun sentiment anumit faţă de el.

În vremurile noastre găsim ca exemple ale acestor două tipuri de guvernare pe Sultan şi pe Regele Franţei. Întreaga monarhie a Sultanului este guvernată de un singur stăpân, iar ceilalţi sunt slujitorii lui: şi, împărţindu-şi regatul în sandjacuri, trimite acolo diferiţi guvernatori, pe care îi mută şi îi schimbă după cum vrea el. Regele Franţei însă, este înconjurat de un mare număr de seniori de veche nobleţe, care fiecare sunt recunoscuţi şi iubiţi de supuşii lor, avându-şi propriile lor privilegii pe care Regele nu le poate lua fără a se pune pe el însuşi în primejdie. Cel care consideră aşadar aceste două tipuri de State îşi dă seama că; este greu să cucereşti ţara Sultanului, dar că, odată ocupată, este uşor s-o ţii sub

stăpânire; iar în unele privințe îți va fi mai uşor să cucereşti Franța, dar vei întâmpina mai multe greutăți în a o ține în stăpânire. Cauzele pentru care este greu să ocupi regatul Sultanului, stau în faptul că nu vei fi chemat să faci aceasta de către nobilii puternici ai țării, şi nici nu poți nădăjdui să-ti uşurezi acțiunea prin răscoala acelora care sunt în jurul Sultanului. Lucrul acesta decurge din cele spuse mai sus: într-adevăr, dacă toți îi sunt sclavi şi sunt oamenii lui, înseamnă că nu pot fi corupți decât cu greutate şi chiar dacă au fost corupți, nu poți spera de la ei decât un ajutor prea mic, deoarece, pentru motivele arătate mai sus[1], ei nu pot să provoace poporul la răscoală. Iată de ce este necesar ca cel care îl atacă pe Sultan, să ştie dinainte că va întâmpina un bloc unit, şi să-şi pună speranța mai mult în forțele lui proprii decât în lipsa de ordine pe care ar găsi-o la celălalt. Dar dacă Sultanul a fost învins, şi a fost nimicit într-o serie de lupte în aşa fel încât nu mai poate să-şi refacă armatele, înseamnă că nu mai trebuie să te temi decât de urmaşii coborâtori din neamul Principelui; iar dacă acest neam se stinge, nu mai rămâne nimeni de care să trebuie să-ți fie frică, deoarece între toți ceilalți, miniştrii şi funcționari, nu este nimeni care să aibă încrederea poporului; şi după cum înainte de victorie, învingătorul nu putea să-şi pună nădejdea în ei, tot astfel, nu trebuie să se teamă de ei după victorie.

În Statele guvernate în felul celui francez se produce tocmai contrariul[2]; într-adevăr este uşor să pătrunzi în această țară câştigând de partea ta pe vreun mare feudal al regatului; se găsesc întotdeauna unii nemulțumiți, ca şi alții care vor mereu schimbări în țara lor. Pentru motivele arătate, ei îți vor deschide drumul liber spre țara lor şi-ți vor uşura victoria; dar dacă vrei apoi să păstrezi, ceea ce ai cucerit, vei întâmpina nenumărate greutăți, atât din partea acelora care au fost alături de tine, cât şi de la aceia pe care i-ai asuprit; în plus, nu este suficient să stârpeşti neamul Principelui, deoarece rămân totuşi seniorii care se pun în fruntea mişcărilor noi de răscoale pe care vor să le pregătească; şi întrucât nu poți nici să-i mulțumeşti, nici să-i distrugi, ai să pierzi la prima

---

[1] Cf. mai sus: „iar dacă cineva ascultă de un altul decât de acesta (de Principe), o face pentru că este vorba de un ministru sau de un funcționar al Principelui, dar nu din vreun sentiment anumit față de el”.

[2] Machiavelli se referă la epoca anterioară domniei lui Ludovic al IX-lea.

ocazie tot ce-ai cucerit.

Dacă ne gândim acum cărui tip de guvernare aparţinea Statul lui Darius[3], vom găsi că el era asemenea aceluia al Marelui Sultan; de aceea Alexandru a trebuit mai întâi sa-l învingă într-o luptă în câmp deschis, şi apoi să-i închidă orice drum de scăpare[4]; după această victorie şi după moartea lui Darius, statul lui a putut să treacă în întregime în stăpânirea lui Alexandru, pentru motivele mai sus arătate. Iar urmaşii lui, dacă ar fi ajuns la o bună înţelegere între ei, ar fi putut să-l stăpânească în voie, deoarece nu s-ar fi ivit în acest stat pe care l-au moştenit, alte turburări decât acelea pe care ei înşişi le-au provocat. Dimpotrivă, un Stat organizat în felul Franţei nu poate fi stăpânit nicidecum într-un mod atât de paşnic; într-adevăr, împotriva romanilor s-au produs desele răscoale ale Spaniei, ale Galiei şi ale Greciei care au avut drept cauză existenţa unui mare număr de Principate locale în ţările respective; şi atâta timp cât s-a păstrat amintirea lor, romanii nu au putut să fie siguri în niciun moment de drepturile lor de cuceritori; când s-a pierdut însă această amintire, datorită puterii şi continuităţii autorităţii romane, aceştia au devenit stăpâni absoluţi ai ţărilor pe care le-am numit. Apoi, cu toate că se luptau între ei, au putut totuşi să câştige câte o parte din aceste ţări, fiecare punând stăpânire pe o regiune în raport cu autoritatea pe care şi-o câştigase acolo[5]; iar familiile vechilor Principi fiind stinse în toate aceste state, ele nu au mai recunoscut altă autoritate decât puterea romanilor. Dacă aşadar considerăm aceste lucruri, nu ne vom mira de uşurinţa cu care Alexandru a

---

3 Autorul se referă la Darius al III-lea Codomanul (337–330 î. Chr.), contemporan cu Alexandru cel Mare.

4 Textul italian este: „torli la campagna”; comentariul lingvistic al lui Michieli interpretează: „a-l învinge în câmp deschis şi a-l sili să se închidă în locuri fortificate pentru a-l asedia” (Michieli, op.cit., p 56, nota 33); comentariul lui Plinio Carli este asemănător: „a-l constrânge să lase câmpul liber, şi să se retragă în locuri fortificate” (op.cit., p. 22, nota 12); al lui Angelo Pernice (op.cit., p. 164, nota 14), de asemenea. Traducerea lui Ferrari se depărtează însă de acest sens: „...l’empêcher de tenir la campagne” (op.cit., p. 74); a lui Yves Lévy se apropie de sensul indicat în Comentariile arătate: „aussi force fut que d’abord Alexandre le vînt rencontrer et qu’il le defît en campagne” (op.cit, p. 28).

5 Machiavelli se referă la războaiele civile, şi anume la luptele dintre Cezar şi Pompei; acesta din urmă a avut de partea lui Spania, Grecia şi Orientul.

ținut sub stăpânirea sa întregul Imperiu al Asiei, şi nici nu vom fi surprinşi de greutățile pe care le-au întâmpinat dimpotrivă ceilalți pentru a păstra ceea ce reuşiseră să cucerească; aşa cum a fost spre pildă cazul lui Pyrrhus şi al multor altora. Într-adevăr, faptul s-a întâmplat astfel nu din cauza puterii şi capacității mai mari sau mai mici a învingătorului, ci din cauza obiectului diferit al cuceririi.

CAPITOLUL V – În ce fel trebuie guvernate Cetăţile sau Principatele care, înainte de a fi cucerite, se conduceau după legile lor proprii.

Dacă țările pe care le-am cucerit în felul arătat mai sus, sunt obişnuite să se conducă după legile lor proprii şi să trăiască în libertate, există, pentru a le ține sub stăpânire, trei moduri de acțiune[1]: întâiul este să le nimicim; al doilea să mergem să locuim acolo personal; al treilea, să lăsăm ca aceste țări cucerite să se conducă mai departe după legile lor proprii, cerându-le totuşi un tribut şi creând aici un sistem de guvernare având în frunte numai câțiva oameni care să mențină prietenia celor cuceriți. Căci acest sistem de guvernare fiind creat de un Principe, cei care fac parte din grupul conducătorilor ştiu că nu se pot menține dacă nu iau de partea lor prietenia şi autoritatea lui; ei trebuie aşadar să facă totul pentru a-l păstra. Iar dacă vrei să stăpâneşti o cetate cucerită şi care a fost obişnuită să trăiască în mod liber vei vedea că este mai uşor s-o domini guvernând-o prin propriii ei cetățeni decât în orice alt fel.

Un exemplu în acest sens sunt spartanii şi romanii. Spartanii au ocupat Atena şi Teba, alcătuind aici un mod de guvernare care avea în frunte numai câțiva oameni, şi totuşi au pierdut aceste cetăți. Romanii însă, spre a ține sub stăpânire Capua, Cartagina şi Numanția, le-au distrus şi în felul acesta le-au păstrat. Dar Grecia a vrut s-o stăpânească aproape cu aceleaşi mijloace cu care au

[1] Se pot aminti aici rândurile apropiate din Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, în Niccolò Machiavelli, Scritti politici; Introduzione e note di A.R. Ferrarin, v. I, Milano, A. Barion, 1939, II, 4 (capitolul intitulat: Republicile cunosc trei moduri de acțiune în ce priveşte guvernarea), p. 289–290: „cel care a cercetat istoria veche, a găsit că republicile au trei moduri de acțiune în ce priveşte guvernarea. Unul a fost cel pe care l-au urmat vechii toscani, anume de a forma o ligă de mai multe republici împreună, în care să nu fie niciuna care să o întreacă pe cealaltă fie prin autoritate, fie prin rangul ei… Al doilea mod este de a-ți face tovarăşi, totuşi în aşa fel încât să-ți rămână ție rolul de şef, la tine să fie sediul puterii şi tu să ai inițiativa acțiunilor, mod care a fost urmat de către romani. Al treilea este de al-ți face îndată supuşi, iar nu tovarăşi, cum au procedat spartanii şi atenienii”.

stăpânit-o spartanii, dându-i libertate şi lăsându-i legile proprii; aceasta nu le-a reuşit, astfel că, pentru a păstra această cucerire, au fost siliți să distrugă multe dintre oraşele ei. Într-adevăr, nu există alt mod de a stăpâni în siguranță o țară cucerită, decât de a o distruge. Iar cel care, devenind stăpân al unei cetăți obişnuite să trăiască în libertate, nu o distruge, trebuie să se aştepte să fie el distrus de ea; răscoala care izbucneşte într-o cetate de acest fel îşi găseşte oricând justificarea în ideea libertății şi în tradițiile ei de mult constituite, pe care nici trecerea timpului îndelungat nici binele pe care l-ai făcut celor supuşi, nu le poate şterge din amintire. Orice ai face şi orice măsură ai lua, dacă nu vei produce dezbinări şi nu vei împrăştia departe unii de alții pe locuitori, ei nu vor uita niciodată nici libertatea nici instituțiile cetății lor, şi vor recurge la ele în orice împrejurare, aşa cum a făcut Pisa după ce, timp de o sută de ani, stătuse sub stăpânirea florentinilor[2]. Dar când cetățile sau provinciile sunt obişnuite să trăiască sub un Principe, iar neamul acestuia s-a stins, locuitorii care, pe de o parte s-au obişnuit să asculte, iar pe de altă parte nu mai pot să aibă un Principe de veche tradiție, nu reuşesc să se înțeleagă între ei în alegerea unuia nou, dar nici nu ştiu să trăiască liberi; iată de ce asemenea cetăți se hotărăsc mai greu să ia armele în mână, astfel că un Principe le poate cuceri cu mai multă uşurință şi îşi poate asigura stăpânirea lor. Într-o Republică însă, patimile sunt mai vii, urile mai mari şi voința de răzbunare de asemenea; iar amintirea vechilor libertăți nu îngăduie oamenilor nicio clipă de repaos, şi nici nu le-o poate îngădui; astfel că mijlocul cel mai sigur este tot acela de a distruge Republica sau de a te stabili acolo.

---

[2] Florentinii au cumpărat Pisa în 1405 de la Gabriele Visconti, şi au reuşit s-o supună, cu greutate, numai în urma unui asediu îndelungat; ea şi-a recăpătat libertatea în 1494, în cursul expediției lui Carol al VIII-lea, şi a reintrat în posesiunea florentinilor la 1509.

CAPITOLUL VI – Despre Principatele noi pe care le dobândeşti cu arme proprii şi cu propria ta energie.

Să nu se mire nimeni dacă în expunerea pe care o voi face asupra Principatelor în întregime noi, asupra Principelui şi a Statului de acest fel, voi aduce exemple strălucite; într-adevăr, oamenii urmează aproape întotdeauna drumurile pe care le-au urmat alţii şi lucrează în toate faptele lor prin imitaţie; astfel că, deoarece nimeni nu poate să urmeze întocmai drumurile altuia şi nici nu poate să egaleze valoarea celui pe care îl imită, trebuie ca omul prudent să calce pe urmele oamenilor mari şi să-i imite numai pe aceia care au fost desăvârşiţi; deci, dacă meritul lui nu se va putea ridica la aceeaşi înălţime, el va dovedi totuşi că îi seamănă prin ceva; se va întâmpla în acest caz ceea ce se întâmplă arcaşilor pricepuţi: ei ştiu că ţinta asupra căreia vor să tragă este foarte depărtată şi ştiu de asemenea până unde bate arcul lor; aşadar ochesc mai sus decât le este ţinta adevărată, nu pentru că ar voi să ajungă cu săgeata atât de departe, dar pentru că, fixându-şi un punct atât de înalt, vor putea să atingă pe acela pe care şi l-au propus. Spun aşadar că în Principatele cu totul noi şi în care Principele este de asemenea nou, greutăţile întâmpinate în menţinerea statului sunt mai mari sau mai mici după cum este mai mare sau mai mică valoarea aceluia care le-a cucerit. Şi întrucât faptul de a deveni din simplu particular, Principe, presupune, fie o valoare personală anumită, fie o ocazie, se pare că unul sau altul din aceşti doi factori trebuie să uşureze în parte unele dintre aceste greutăţi; totuşi, cel care se bazează mai puţin pe ocazie, acela îşi păstrează mai mult puterea. Stăpânirea devine de asemenea mai uşoară într-un caz de felul acesta, prin faptul că Principele, neavând alt Stat, este nevoit să vină în persoană să se stabilească în statul cucerit. Dar, pentru a vorbi acum despre cei care au devenit Principi, nu printr-o ocazie norocoasă, ci prin propria lor valoare pot spune că cei mai de seamă au fost Moise, Cirus, Romulus, Teseu şi alţii. Şi, cu toate că nu ar trebui să vorbim despre Moise, întrucât el nu a fost decât simplul înfăptuitor al celor ce i-au fost poruncite de Dumnezeu, trebuie totuşi să-l admiram, cel puţin pentru harul coborât asupra lui şi care-l făcea demn de a vorbi cu Dumnezeu. Să ne gândim însă la Cirus şi la

ceilalți oameni de seamă care au întemeiat regate; vom găsi că toți sunt într-adevăr demni de admirație; iar dacă vom considera acțiunile şi înfăptuirile lor particulare, ele nu ne vor apărea deosebite de ale lui Moise, care a avut totuşi un maestru atât de mare. Dacă cercetăm apoi opera şi viața lor vedem că ocazia nu le-a dat decât prilejul faptelor mari; ea le-a oferit aşadar materia căreia ei trebuiau să-i dea forma care le părea cea mai bună; iar fără această materie sau fără acest prilej, valoarea spiritului lor s-ar fi pierdut fără să fi dat roade, după cum şi ocazia s-ar fi ivit zadarnic dacă nu ar fi existat omul de valoare care să o folosească. Trebuia aşadar ca Moise să găsească pe poporul lui Israel în Egipt, sclav şi asuprit de egipteni, pentru ca acesta, dornic de a ieşi din captivitate, să fie gata să-l urmeze. Trebuia ca Romulus să nu poată să rămână la Alba şi să fi fost lăsat în voia sorții de îndată ce s-a născut pentru ca să vrea apoi să devină rege al Romei şi întemeietor al acestei țări. Trebuia ca Cirus să-i găsească pe perşi nemulțumiți de stăpânirea Mezilor, iar pe Mezi moleşiți şi slăbiți de o pace îndelungată. Teseu nu şi-ar fi putut dovedi valoarea, dacă nu i-ar fi găsit pe atenieni neuniți între ei. Acestea sunt aşadar ocaziile care au determinat succesul acestor oameni, iar valoarea lor le-a îngăduit să recunoască prilejul atunci când li se oferea; şi astfel patria lor s-a înălțat şi a fost fericită.

Aceia însă care devin principi prin meritul lor personal, asemenea celor precedenți, dobândesc cu greutate un Principat dar îl stăpânesc apoi cu uşurință; greutățile pe care le întâmpină în cucerirea lor se nasc în parte din legiuirile şi obiceiurile noi pe care sunt nevoiți să le introducă pentru a da o temelie noului lor stat şi pentru a-şi asigura stăpânirea. Şi trebuie să ne gândim că nu există nimic mai greu de întreprins, mai îndoielnic ca reuşită, şi nici mai primejdios de mânuit, decât faptul de a se face promotorul unei orânduiri noi. Într-adevăr, cel care ia asupră-şi aceasta, are drept duşmani pe toți aceia care trăiau bine în vechile legiuiri, şi are ca apărători puțin energici numai pe aceia care ar putea să aibă foloase de pe urma noilor orânduiri. Această slabă adeziune la reformele introduse, derivă într-o măsură din teama adversarilor care au de partea lor legile, şi derivă de asemenea din neîncrederea oamenilor; într-adevăr, aceştia au cu adevărat încredere în lucrurile noi, numai în momentul când văd că ele pot fi baza unor acțiuni care se dovedesc a fi sigure. De unde rezultă că ori de câte ori cei care sunt adversari ai reformelor, au prilejul să le atace, o fac cu toată patima unor partizani politici, pe când

ceilalți le apără cu puțină energie; astfel că te expui împreună cu aceştia. Aşadar, dacă voim să lămurim bine această chestiune, trebuie să examinăm dacă aceşti înnoitori ai legilor sunt prin ei înşişi puternici sau atârnă de alții; să vedem aşadar dacă, pentru a duce la capăt acțiunea întreprinsă, au nevoie să se roage de ceilalți sau pot să-şi impună voința. În primul caz, le merge întotdeauna prost şi nu duc nimic la capăt; dacă însă atârnă numai de ei înşişi şi pot să se impună prin forță, se va întâmpla, numai rareori să nu reuşească. Iată de ce toți profeții care s-au servit de arme au învins, pe când ceilalți, care au fost lipsiți de arme, au fost nimiciți. Căci trebuie, afară de cele spuse până acum, să ştim de asemenea că firea popoarelor este schimbătoare, şi că este uşor să-i convingi de un lucru, dar este greu să le păstrezi această convingere; de aceea este bine ca totul să fie astfel orânduit încât, atunci când un popor nu mai crede în ceva, să-l poți face să creadă cu forța. Moise, Cirus, Teseu şi Romulus nu ar fi reuşit să impună, atâta vreme ascultarea de legile lor, dacă nu ar fi avut la dispoziție armate; cum s-a întâmplat în vremurile noastre cu fratele Gerolamo Savonarola, a cărui putere s-a prăbuşit, în timp ce pregătea o orânduire nouă a statului, de îndată ce mulțimea a început să nu mai creadă în el iar el însuşi nu a avut niciun mijloc de a-i face să creadă mai departe ceea ce crezuseră până atunci, după cum nu a putut să-i facă să creadă nici pe cei care nu crezuseră niciodată în el[1]. Aşadar reformatorii de acest fel întâmpină în acțiunea lor greutăți mari, şi drumul pe care îl urmează este plin de primejdii pe care prin meritul şi prin energia lor ei trebuie să le învingă; dar odată ce le-au învins şi au început să fie respectați pentru că i-au doborât pe cei care le invidiau situația de conducători, rămân puternici, sunt în siguranță, sunt onorați şi fericiți. Acestor exemple mărețe vreau să le adaug un exemplu mai puțin strălucit, care va putea fi pus totuşi alături de celelalte, şi care aş voi să-mi fie suficient spre a ilustra toate celelalte cazuri asemănătoare; este vorba de exemplul lui Hieron din Siracuza[2]. Din simplu particular, el a devenit principe al Siracuzei; iar soarta nu i-a oferit nimic altceva decât ocazia; într-adevăr, siracuzanii fiind asupriți[3], îl aleseră pe el drept

---

[1] Machiavelli vorbeşte despre Savonarola şi în Discotsi, I, 11, (op.cit., p. 175), I, 45 (op.cit. p. 240–241) şi I, 56 (op.cit. p. 263–264).

[2] Hieron al II-lea a fost tiran al Siracuzei între 269 şi 214 î. Chr.

[3] De Mamertini.

conducător, şi astfel se văzu că merită să devină Principele lor. Era într-adevăr un om atât de capabil, în viața lui de simplu particular chiar, încât cel care i-a povestit viața spune despre el: „*quod nihil illi deerat ad regnandum praeter regnum*”[4]. A desfiinţat vechea armată şi a alcătuit una nouă; a renunțat la prieteniile lui de altădată şi şi-a făcut altele noi; având aşadar prieteni şi soldați care erau ai lui şi îi erau devotați, a putut pe o asemenea temelie să construiască orice edificiu; i-a trebuit aşadar multă osteneală spre a obține puterea, dar prea puțină spre a o păstra.

---

[4] Machiavelli citează din memorie, totuşi păstrând înțelesul exact, afirmația lui M. Iunianus Iustinus, care a fost autorul unui rezumat al Istoriilor filipice ale lui Trogus Pompeius.

CAPITOLUL VII – Despre Principatele noi care se cuceresc prin armele **ş**i ocazia oferit**ă** de altul.

Cei care din simplii particulari devin Principi numai printr-o ocazie norocoasă, reuşesc cu puţină osteneală în acţiunea lor, dar se menţin cu greutate la situaţia dobândită; ei nu întâmpină în drum nicio dificultate, deoarece par că zboară spre putere; astfel că greutăţile se ivesc toate de îndată ce s-au fixat pe locul urmărit. Aceasta este situaţia celor care reuşesc să capete un stat fie prin bani, fie prin favoarea celui care li-l dăruieşte: cum s-a întâmplat multora în Grecia, anume în cetăţile din Ionia şi Hellespont, cărora Darius le-a dat titlul de Principi pentru ca să păstreze ţările acestea spre siguranţa şi spre gloria lui; şi tot astfel s-a întâmplat în cazul acelor împăraţi care îşi cumpărau soldaţii, ajungând astfel, din simplii particulari, la conducerea Imperiului. Asemenea Principi se bazează numai pe favoarea şi pe soarta puterii acelora care i-au făcut mari, dar ambele acestea sunt lucruri schimbătoare şi nestatornice; în plus, ei nu ştiu şi nu pot să-şi păstreze locul pe care l-au dobândit; nu ştiu aceasta deoarece, dacă nu sunt oameni inteligenţi şi capabili, este natural să nu ştie să comande când au trăit până acum într-o situaţie de simpli particulari; de asemenea nu pot face acest lucru deoarece nu au de partea lor forţe care să le poată fi prietene şi credincioase. În plus, statele care răsar repede, asemenea celorlalte lucruri ale naturii care se nasc şi cresc repede, nu pot să-şi aibă rădăcinile astfel fixate şi nici celelalte părţi în aşa fel legate între ele încât să nu fie doborâte de cel dintâi vânt puternic; afară doar dacă cei care au devenit Principi atât de repede după cum am spus, posedă energia necesară pentru a şti să-şi însuşească îndată şi să păstreze ceea ce soarta le-a pus în mână, ridicând acum acele temelii ale statului pe care ceilalţi le-au ridicat înainte de a deveni Principi.

Pentru ambele moduri în care cineva poate deveni principe, prin valoarea lui proprie sau prin ocazia norocoasă ce i s-a oferit, vreau să aduc câte un exemplu din vremurile pe care noi înşine le-am cunoscut: este vorba de Francesco Sforza şi de Cezar Borgia[1].

---

[1] Cel dintâi, condotier, în slujba Viscontilor, a dobândit titlul de duce al Milanului în 1450, la moartea lui Filippo Maria Visconti. Cezar Borgia

Francesco, făcând uz de mijloacele cele mai potrivite şi de marea lui energie, a reuşit să devină din simplu particular, duce al Milanului; şi ceea ce a obţinut prin nenumărate osteneli, a păstrat cu uşurinţă. Cezar Borgia, la rândul său, pe care poporul îl numea ducele Valentino, şi-a dobândit statul mulţumită situaţiei înalte a tatălui său şi l-a pierdut odată cu aceasta[2], cu toate că a întrebuinţat toate mijloacele şi a întreprins toate acţiunile necesare atunci când un om prudent şi energic vrea să-şi asigure stăpânirea într-o ţară pe care i-au dăruit-o armele şi situaţia înaltă a altora[3]. Căci, după cum am spus mai sus, cel care nu reuşeşte să-şi asigure, de la început, stăpânirea, ar putea s-o facă, uzând de multă energie, şi după ce a obţinut puterea; dar în cazul acesta, s-ar ivi greutăţi pentru cel care clădeşte şi primejdie pentru clădire însăşi. Aşadar, considerând acţiunile întreprinse de acest Duce, vom observa că el a ridicat temelii puternice puterii lui viitoare: şi cred că nu este de prisos să vă vorbesc de ele, deoarece nu ştiu ce învăţătură mai bună aş putea da unui Principe nou decât exemplul faptelor acestui duce; iar dacă planurile lui de acţiune nu au reuşit în niciun fel, nu este vina lui, ci rezultatul unei severităţi neobişnuite şi extreme a sorţii.

Voind să-l ridice pe Duce, fiul său, Alexandru al VI-lea a întâmpinat multe greutăţi prezente şi viitoare. Mai întâi, nu vedea posibilă nicio cale pentru a-l face stăpân al vreunui stat, decât aceea de a-i da un Stat aparţinând Bisericii. Dar ştia de asemenea că, dacă şi-ar fi afirmat drepturile asupra vreunei posesiuni de acest fel, ar fi întâmpinat opoziţia ducelui Milanului şi a veneţienilor, deoarece Faenza şi Rimini erau de multă vreme sub protecţia acestora din urmă[4]. Afară de aceasta el vedea că acele forţe ale Italiei[5], de care s-ar fi putut servi îndeosebi, erau în mâinile acelora care trebuiau să se teamă de puterea Papei; aşadar

---

obţinuse de la Ludovic al XII-lea titlul de duce de Valentinois şi stăpânirea asupra comitatului de Valence (1499).

[2] Lui Alexandru al VI-lea Borgia, îi urmează Iuliu al II-lea, adversarul său. Cezar Borgia într-adevăr îşi pierde puterea curând după ridicarea acestuia pe tronul pontifical (1507).

[3] A lui Ludovic al XII-lea şi a Papei Alexandru al VI-lea.

[4] Afară de Faenza şi Rimini, aflate sub protecţia Veneţiei, celelalte cetăţi din Romagna, care, teoretic, făcea parte din Statul Papal, erau sub protecţia ducelui de Milano: anume Imola şi Forli, care aparţineau Caterinei Sforza, şi Pesaro, posesiunea lui Giovanni Sforza.

[5] Machiavelli se referă acum la statele Italiei centrale.

nu putea să aibă încredere în niciuna dintre ele, deoarece toate aceste armate aparţineau familiilor Orsini şi Colonna şi partizanilor lor[6]. Trebuia aşadar ca această situaţie să fie tulburată şi să se provoace dezordini în Statele acestor Principi pentru a putea lua în stăpânire o parte din ele. Lucrul a fost uşor; Papa i-a avut de partea lui pe veneţieni care, pentru alte motive[7], se apucaseră să-i readucă pe francezi în Italia: fapt căruia Papa, nu numai nu i s-a opus, dar i-a uşurat realizarea desfăcând prima căsătorie a regelui Ludovic[8]. Aşadar Regele a trecut în Italia cu ajutorul veneţienilor şi cu asentimentul lui Alexandru; şi, de-abia ajuns la Milano, Papa obţinu de la el soldaţii necesari expediţiei lui din Romagna, în care Regele l-a ajutat pentru a face onoare prestigiului său[9]. Dar odată ocupată Romagna şi învinsă puterea familiei Colonna, Ducele mai întâmpină, în planurile lui de stăpânire şi în voinţa lui de cucerire, două lucruri care trebuiau învinse: erau mai întâi propriile lui armate, care nu i se păreau a fi credincioase, şi era apoi voinţa francezilor; se temea aşadar ca armatele Orsinilor, de care se folosise, să nu-l părăsească în mijlocul acţiunii şi nu numai să-l împiedece de la cucerire, dar să-i ia chiar ceea ce cucerise; se temea de asemenea ca Regele să nu-i facă şi el acelaşi lucru. În ce priveşte partidul Orsini, a avut un indiciu în acest sens în momentul în care, după cucerirea Faenzei, a asaltat Bologna[10]; a observat atunci că armatele atacau cu prea puţin avânt. În ce-l priveşte pe Rege, i-a putut cunoaşte intenţiile după ocuparea ducatului de Urbino[11], anume atunci când el însuşi a atacat Toscana: într-adevăr, Regele îl făcu atunci să renunţe la această expediţie. Iată de ce Ducele hotărî în acest moment să nu mai atârne de armatele şi de favoarea altora. Şi cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost să micşoreze puterea partidelor Orsini şi Colonna la Roma; a câştigat de partea lui pe toţi partizanii acestora, care erau nobili în serviciul lor, şi i-a luat în

---

[6] Orsini şi Colonna erau adversari ai Papei, având alături de ei familiile Baglioni din Perugia şi Vitelli din Città di Castello.

[7] Aceste motive se reduceau la dorinţa Veneţienilor de a lua în stăpânire o parte din Lombardia.

[8] Machiavelli a indicat acest punct şi în cap. III.

[9] Cezar Borgia ocupă, cu ajutorul armatelor lui Ludovic al XII-lea, Principatele Italiei centrale: Imola, Forli, Pesaro, Rimini, Faenza, Urbino, Camerino, Sinigaglia, Città di Castello şi Perugia.

[10] La 25 Aprilie 1501.

[11] La 21 Iunie 1502.

serviciul lui dându-le avantaje mari şi acordându-le, după merite, trupe de soldați şi posturi de guvernatori de provincii, astfel că, după câteva luni, ei îşi uitară vechile lor patimi de partid şi se devotară în întregime Ducelui. Acum, după ce înfrânsese partidul familiei Colonna, el aşteptă prilejul de a-i distruge pe Orsini; îl găsi potrivit şi îl folosi cu îndemânare. Într-adevăr dându-şi prea târziu seama că puterea Ducelui şi a Bisericii însemna propria lui cădere, partidul Orsini convocă o dietă la Magionc, în provincia Perugiei[12], din care se născu răscoala de la Urbino, tulburările din Romagna şi primejdiile nenumărate pe care Ducele avu să le înfrunte şi pe care le învinse în întregime cu ajutorul francezilor. Redobândindu-şi astfel tot prestigiul, nemaiavând nevoie să se încreadă nici în Franța, nici în altă putere străină şi pentru a nu le mai pune, pe niciuna la încercare, Ducele se folosi de aici înainte de vicleşuguri. Şi ştiu să-şi ascundă atât de bine intențiile, încât Orsini înşişi se împăcară cu el, prin intermediul lui Paolo Orsini[13]; pentru a se asigura de acesta, Ducele nu neglijă niciuna din formele politeții, dăruindu-i bani, vestminte şi cai; astfel că, naivi în credulitatea lor, i-au căzut uşor în mâini, la Sinigaglia[14]. Aşadar, după ce fruntaşii partidului au fost înlăturați, iar partizanii lor au fost constrânşi să-i devină prieteni, putem afirma că Ducele pusese într-adevăr prin aceasta bazele puterii lui, întrucât stăpânea întreaga Romagna cu ducatul de Urbino, şi mai ales se părea că dobândise prietenia Romagnei şi câştigase de partea lui toate aceste popoare prin aceea că le făcuse să cunoască o stare internă bună.

Şi deoarece aceste fapte sunt demne de a fi cunoscute şi imitate de alții, nu vreau să le las la o parte. După ce Ducele a ocupat

---

[12] Este vorba de întâlnirea, în octombrie 1502, a familiilor Orsini, Vitelli şi Baglioni alături de Oliverotto da Fermo şi Antonio da Venafio, acesta din urmă reprezentant al lui Pandolfo Petrucci, seniorul Sienei.

[13] La 25 octombrie 1502, la Imola, Paolo Orsini încheie un act de împăcare cu Cezar Borgia.

[14] Este vorba de prinderea şi uciderea Orsinilor, a lui Vitelli şi a lui Oliverotto da Fermo la Sinigaglia, la 31 decembrie 1502. O povestire a acestor evenimente sub pana lui Machiavelli se găseşte de asemenea în Descrizione del modo tenuto dal Duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il Signor Pagolo e il Duca di Gravina Orsini, ca şi în Scrisoarea din 1 ianuarie 1503 cuprinsă în Legazione al Valentino, întrucât faptele s-au petrecut pe când Machiavelli se găsea ca ambasador la Cezar Borgia.

Romagna şi a constatat că fusese condusă de stăpâni incapabili[15], care îşi jefuiseră supuşii mai mult decât îi guvernaseră, dându-le astfel motiv de dezbinare iar nu de unire, astfel încât provincia era plină de hoții, de tâlhării şi de nelegiuiri de tot felul, a socotit că, spre a-i reda pacea şi a o constrânge să se supună puterii lui suverane, este necesar să-i dea o bună guvernare. De aceea puse la conducerea ei pe Messer Remirro de Orco, om crud şi lipsit de scrupule[16], şi îi dădu puteri depline. În scurt timp, acesta pacifică întreaga provincie şi îi refăcu unitatea spre marea lui glorie. Pe urmă, temându-se să nu provoace ura supuşilor săi, Ducele socoti că această conducere atât de autoritară nu mai este necesară şi astfel institui în mijlocul Provinciei, un tribunal civil având în frunte un Preşedinte foarte înțelept, fiecare oraş trebuind să-şi aibă aici un apărător al cauzelor lui[17]. Şi ştiind că severitatea trecută provocase împotriva lui oarecare ură, hotărî, spre a îndepărta această simțire duşmănoasă din sufletul supuşilor săi şi spre a-i câştiga cu totul de partea lui, să le arate că, dacă se săvârşiseră cruzimi, ele nu porniseră de la el însuşi, ci fuseseră ordonate de firea aspră a ministrului său. Sub un pretext oarecare, porunci într-o bună zi ca acesta să fie spintecat în două, în mijlocul pieții din Cesena, şi să i se pună alături un butuc de lemn şi un cuțit însângerat[18]. Sălbăticia acestui spectacol provocă satisfacția poporului şi în acelaşi timp mirarea nespusă a tuturor.

---

[15] Cf. în acest sens şi fragmentul din Discorsi, III, 29 (op.cit. p. 452) referitor la Romagna: „Căci păcatele popoarelor vin de la Principi. Şi cel care va cerceta popoarele care în vremurile noastre au fost cufundate în hoții şi alte păcate asemănătoare, va constata că acestea vin de la cei care le conduceau şi care erau oameni de felul acesta. Romagna, înainte ca Papa Alexandru al VI-lea să fi nimicit pe seniorii care o guvernau, era un exemplu al vieții celei mai criminale, deoarece se vedeau, pentru motivele cele mai mici, omoruri şi tâlhării nespus de mari. Şi lucrul acesta provenea din răutatea Principilor iar nu din firea rea a oamenilor, cum spuneau ei. Căci aceşti Principi fiind săraci şi voind să trăiască la fel cu cei bogați, erau nevoiți să recurgă la multe jafuri şi să le săvârşească în feluri diverse".

[16] Remigius de Lorqua, majordom în slujba lui Cezar Borgia, fu numit, în 1501, guvernator general ai Romagnei.

[17] Acest tribunal a fost creat în octombrie 1502, având ca Preşedinte pe Antonio dai Monte.

[18] Remirro de Lorqua a fost ucis în modul arătat de Machiavelli, la 26 decembrie 1502.

Dar să revenim de unde am plecat. Aşadar, socotindu-se destul de puternic şi asigurat în parte împotriva primejdiilor prezente, deoarece se întărise în felul său şi distrusese în bună parte forțele acelor vecini care i-ar fi putut fi dăunătoare, nu-i mai rămânea să țină seama, dacă voia să-şi întindă cucerirea mai departe, decât de puterea Franței; ştia într-adevăr că Regele, care îşi dăduse seama prea târziu de greşeala lui, nu va îngădui acțiunea sa. Începu aşadar să-şi caute prietenii noi şi să şovăie în atitudinea lui față de Franța, în momentul când francezii înaintară spre Regatul Neapolului împotriva spaniolilor care asediau Gaeta[19]. Şi intenția lui era de a se asigura împotriva lor, lucru care i-ar fi reuşit curând dacă Alexandru ar fi trăit[20]. Acestea au fost aşadar modurile lui de acțiune față de evenimentele prezente. În ce priveşte cele viitoare însă, trebuia mai întâi să se întrebe dacă noul Papă care luase conducerea Bisericii, îi va fi prieten, şi trebuia apoi să ştie că acesta va căuta să-i ia înapoi ceea ce îi dăduse Alexandru; de aceea se gândi să lucreze în patru moduri: să distrugă mai întâi familiile şi întregul neam al tuturor seniorilor cărora le luase averile, astfel încât Papa să nu poată face nimic în acest sens; al doilea, să câştige de partea lui întreaga nobilime a Romei pentru ca prin ea, după cum s-a spus, să-l poată avea pe Papă în mâinile lui; al treilea, să facă din Colegiul Cardinalilor cât mai mult un instrument al lui propriu; al patrulea să câştige atâta putere înainte ca Papa, tatăl său, să moară, încât să poată să reziste cu propriile lui puteri celui dintâi atac ce s-ar produce. La moartea lui Alexandru, împlinise trei din aceste proiecte de acțiune; iar al patrulea era ca şi realizat: căci dintre seniorii jefuiți de averile lor omorâse atâția câți putuse să prindă şi îi scăpaseră foarte puțini; pe nobilii romani îi câştigase, iar din Colegiul Cardinalilor avea de partea lui cea mai mare parte; cât priveşte apoi cuceririle noi, făcuse planul de cucerire a Toscanei şi stăpânea Perugia şi Piombino, având de asemenea protecția asupra Pisei. Şi întrucât nu mai avea să se teamă de Franța (într-adevăr nu mai era niciun motiv de teamă, deoarece francezilor le fusese răpit Regatul Neapolului de către spanioli, astfel că ambele

---

[19] Machiavelli se referă la momentul luptei dintre Franța şi Spania pentru ocuparea Neapolului; Francezii, bătuți la Seminara şi Cerignola, în aprilie 1503, sunt asediați la Gaeta, iar Alexandru al VI-lea cu fiul său trec de partea Spaniei.

[20] Papa Alexandru al VI-lea muri la 18 august 1503.

părţi erau silite să-i cumpere prietenia), se aruncă asupra Pisei. După aceasta, Lucca şi Siena ar fi cedat curând, atât din ură faţă de florentini cât şi din teamă; iar florentinii nu puteau face nimic împotriva acestor lucruri: dacă totul i-ar fi reuşit (şi trebuia să-i reuşească în anul chiar în care a murit Papa Alexandru), ar fi dobândit atâta putere şi atâta glorie încât ar fi putut să se menţină mai departe prin el însuşi, şi nu ar mai fi trebuit să depindă de reuşita şi de forţele altuia, ci numai de puterea şi de energia lui. Dar Alexandru muri cinci ani după ce el începuse să scoată sabia din teacă; şi îi lăsă asigurată numai stăpânirea asupra provinciei Romagna, pe când celelalte posesiuni rămaseră în vânt, strânse între două armate duşmane foarte puternice, iar el însuşi bolnav pe moarte. Firea Ducelui era totuşi atât de aprigă, omul acesta avea atâta energie, şi ştia atât de bine cum trebuie să-i câştigi sau să-i distrugi pe oameni, iar temeliile pe care le ridicase într-un timp atât de scurt erau atât de puternice, încât dacă acele două armate nu ar fi fost gata să-i sară în spate sau dacă el ar fi fost sănătos, ar fi putut să învingă orice greutate. S-a văzut prea bine că temeliile lui erau sigure, deoarece Romagna l-a aşteptat mai mult de o lună[21]; a stat în siguranţă la Roma, deşi era pe moarte; şi deşi cei din familiile Baglioni, Vitelli şi Osini veniseră la Roma, nu putură face nimic împotriva lui. Dacă n-a reuşit să aleagă Papă pe cine voia el, a reuşit cel puţin să facă astfel încât să nu fie ales cel pe care nu-l voia[22]. Dar dacă la moartea lui Alexandru ar fi fost sănătos, i-ar fi fost totul uşor. El însuşi mi-a spus, în ziua în care a fost ales papă Iuliu al II-lea, că prevăzuse tot ceea ce avea să se întâmple la moartea tatălui său şi că găsise câte un remediu pentru toate împrejurările ce trebuiau să se producă, dar că nu se gândise niciodată că în ziua aceea va fi el însuşi pe patul de moarte[23].

Acum, după ce am adunat la un loc toate acţiunile Ducelui şi le-am analizat, nu mi se pare că-i pot aduce vreo învinuire; cred, dimpotrivă, că este necesar să-l dau ca exemplu, după cum am

---

[21] Romagna s-a supus Statului Papal doar în momentul în care Cezar Borgia a anunţat că a cedat provincia.

[22] Datorită acţiunii lui Cezar Borgia, a urmat pe tronul papal Pius al III-lea; la moartea acestuia, numai după câteva săptămâni, este ales Iuliu al II-lea, tot prin acţiunea lui Borgia.

[23] Se ştie că Machiavelli se afla la Roma între octombrie şi decembrie 1503, ca ambasador cu misiunea de observator al conclavului adunat la moartea lui Pius al III-lea.

făcut, tuturor acelora care au urcat treptele puterii datorită ocaziei şi ajutorului armat al altora. Căci, având un spirit puternic şi planuri mărețe, nu putea să procedeze altfel, iar proiectele lui au întâmpinat ca singure obstacole viața prea scurtă a lui Alexandru şi propria lui boală. Aşadar cel care, într-un Principat nou, socoteşte necesar să se asigure împotriva duşmanilor, trebuie să-şi câştige prieteni; să învingă fie prin forță, fie prin înşelăciune; să se facă iubit şi temut de popor, urmat şi respectat de soldați; să ştie să-i distrugă pe cei care ar putea sau ar trebui să-i facă rău, să înnoiască prin legiuiri noi vechile orânduiri, să fie sever şi recunoscător, mărinimos şi larg, să înlăture o armată necredincioasă, să creeze una nouă, să-şi păstreze prietenia Regilor şi a Principilor în aşa fel încât aceştia să-i facă bucuros un bine şi să-i facă răul cu teamă; pentru toate acestea, el nu ar putea găsi un exemplu mai viu decât acela al acțiunilor acestui om. Îi putem găsi o greşeală numai în ce priveşte numirea lui Iuliu al II-lea ca Papă; într-adevăr alegerea lui nu a fost bună deoarece, neputând să numească Papă pe cine voia el, după cum am spus, putea totuşi să obțină ca cineva să nu devină Papă; şi nu ar fi trebuit să admită niciodată ridicarea la tronul pontifical a acelor cardinali față de care se purtase rău, sau a acelora care, odată ajunşi la puterea papală, trebuiau să se teamă de el. Căci oamenii îşi fac rău unii altora fie din teamă, fie din ură. Cei cărora le făcuse rău erau, între alții, cardinalul bisericii San Pietro ad Vincula[24], Colonna, San Giorgio, Ascanio[25]; toți ceilalți, dacă ar fi devenit papi, ar fi trebuit să se teamă de el, afară de cardinalul de Rouen şi de spanioli, aceştia din urmă prin legăturile lor de rudenie şi prin obligație[26], iar cel dintâi pentru că era puternic, întrucât avea de partea lui regatul Franței. Lucrul cel mai bun era aşadar ca Ducele să aleagă Papă un spaniol; şi, dacă nu putea face aceasta, trebuia să consimtă la alegerea cardinalului de Rouen iar nu a cardinalului de San Pietro ad Vincula. Căci se înşală cel care crede că oamenii mari uită insultele din trecut dacă le acorzi o favoare în prezent[27]. Ducele s-a înşelat aşadar în această alegere, şi ea a fost

---

[24] Este vorba de cardinalul Giulio della Rovere, viitorul papă Iuliu al II-lea.

[25] Machiavelli se referă la cardinalii: Giovanni Colonna, Raffaello Riario din Savona (San Giorgio) şi Ascanio Sforza.

[26] Se indică faptul că Borgia erau spanioli.

[27] Cf. Discorsi III, 4 (op.cit. p. 383): „În ce priveşte al doilea exemplu

astfel cauza ultimei lui nereuşite.

(este vorba de Servius Tullius care credea să-i câştige prin favoruri pe fiii lui Tarquinius Priscus), se poarte aminti oricărui conducător, că insultele trecute nu au fost niciodată şterse de beneficiile noi; şi cu atât mai puţin, cu cât beneficiul nou este mai mic decât a fost insulta”.

CAPITOLUL VIII – Despre cei care au devenit Principi prin fapte nelegiuite

Dar întrucât un simplu particular mai poate deveni Principe încă în două feluri şi întrucât această dobândire de putere nu poate fi atribuită cu totul nici ocaziei şi nici energiei personale, socotesc că nu trebuie să las la o parte aceste alte două moduri, cu toate că unul[1] din ele ar putea să fie discutat mai pe larg într-o carte în care s-ar vorbi despre Republici[2]. Aceste două moduri apar sau atunci când cineva ajunge la demnitatea de Principe prin mijloace criminale şi nelegiuite, sau atunci când un simplu particular devine Principe al ţării lui prin favoarea concetăţenilor săi. Oprindu-ne asupra celui dintâi dintre aceste moduri, îl vom ilustra prin două exemple, unul antic şi altul modern, fără a expune mai pe larg valoarea lui, deoarece cred că cel care ar avea nevoie de el, n-ar avea decât să imite aceste exemple.

Agatocle Sicilianul[3], nu numai simplu particular, dar de origină foarte joasă şi nedemnă, a devenit rege al Siracuzei. Fiu al unui olar, a dus întotdeauna o viaţă nelegiuită; poseda însă o energie

---

[1] Ediţia lui Angelo Pernice în Raccolta Nazionale dei Classici della Societa Editrice Rinascimento del libro, Florenţa, 1939 cuprinde această lecţiune diversă: „...non mi pare da lasciarli indrieto ancora che dell ’uomo (subliniat de noi) si possa più diffusamente ragionare dove şi trattassi delle republiche” (p. 42). Celelalte ediţii consultate (Francesco Costèro, op.cit., p. 37; Armando Michieli, op.cit., p. 75, Il Principe, introduzione e note di Federico Chabod, Torino, U.T.E.T., 1924, p. 40; Plinio Carli, op.cit., p. 40; Il Principe, în Opere, a cura di Antonio Panella, v. II, Milano-Roma, Rizzoli, 1939, p. 34), conţin însă „dell ’uno”; iar traducerile avute la dispoziţie urmează această lecţiune; cf. traducerii lui Yves Lévy, op.cit., p. 54: „encore que de 1’un...”; a lui C. Ferrari, op.cit., p. 93: „De l’un de ces moyens on peut disserter...”; a lui A.W. Rehberg, op.cit., n. 58: „Obgleich von dem einen ausführlicher da gehandelt wird...”.

[2] Cu privire la acest al doilea mod, găsim o altă expunere a lui în cap. IX al Principelui şi de asemenea în Discorsi I, 52, capitol intitulat: Spre a reprima îndrăzneala celui care se ridică într-o republică puternică, nu există un mijloc mai sigur şi mai puţin producător de turburări, decât acela de a-i închide drumurile pe care el vine la putere (op.cit., p. 252–254).

[3] Tiran al Siracuzei în 317–289 î. Chr.

sufletească şi trupească atât de mare încât, intrând a face parte din armată, a urcat treptele până la rangul de căpitan al siracuzanilor. Ajuns aici şi sigur de această situaţie, a hotărât să devină Principe şi să stăpânească prin violenţă, guvernând fără vreo obligaţie faţă de alţii această cetate care îi fusese acordată prin bună înţelegere; el avea, în privinţa acestui plan al său, şi o convenţie secretă cu Hamilcar Cartaginezul, aflat cu armatele lui în Sicilia; întruni aşadar într-o dimineaţă poporul şi senatul Siracuzei, ca şi cum ar fi voit să discute cu ei unele chestiuni de stat şi, la un semn dinainte fixat, soldaţii lui uciseră pe toţi senatorii şi pe oamenii bogaţi din cetate; aceştia fiind desfiinţaţi, ocupă şi stăpâni cu forţa statul fără a mai întâmpina vreo rezistenţă din partea cetăţenilor. Şi cu toate că a fost de două ori învins şi în sfârşit asediat de Cartaginezi, nu numai că şi-a putut apăra cetatea dar, lăsând o parte din oameni să susţină mai departe asediul, cu cealaltă parte, a atacat Africa, şi în scurt timp a despresurat Siracuza, aducându-i pe cartaginezi într-o situaţie foarte grea: astfel încât aceştia au fost constrânşi să ajungă la o înţelegere cu el, să se mulţumească cu stăpânirea Africii şi să-i cedeze lui Sicilia[4].

Cel care va considera aşadar faptele şi viaţa acestui om, va constata că nimic sau prea puţin poate fi atribuit în acest caz ocaziei; într-adevăr, după cum s-a spus mai sus, el a ajuns a fi Principe nu prin favoarea cuiva, ci urcând treptele carierei militare prin acţiunile înfăptuite cu mii de greutăţi şi de primejdii, păstrându-şi apoi Principatul prin nenumărate iniţiative curajoase şi primejdioase. Dar nu putem numi energie activă faptul de a-şi ucide supuşii şi de a-şi trăda prietenii, de a nu-şi ţine cuvântul, de a fi lipsit de milă şi lipsit de religie, deoarece aceste moduri de acţiune îţi permit să dobândeşti puterea, dar nu gloria[5]. Dacă analizăm aşadar energia dovedită de Agatocle atât în înfruntarea primejdiilor cât şi în înfrângerea lor, şi apoi curajul cu care a îndurat şi a învins obstacolele, nu vedem de ce l-am socoti inferior

---

[4] Tiran al Siracuzei în 317–289 î. Chr.

[5] Cf. Discorsi, III, 40, op.cit., p. 476–477: „Voi spune numai aceasta, că nu socotesc glorioasă acea înşelătorie prin care calci cuvântul dat şi pactul încheiat; deoarece deşi ea îţi aduce uneori un sfat şi o domnie, după cum s-a arătat mai sus, nu-ţi va aduce însă niciodată gloria. Mă refer însă la aceea înşelătorie pe care o foloseşti faţă de duşmanul care nu are încredere în tine, şi care constă tocmai în conducerea pricepută a războiului...”.

oricărui alt conducător desăvârşit de armate; totuşi cruzimea lui nestăpânită şi lipsa lui de omenie alături de crimele lui nenumărate, nu ne îngăduie să-l preamărim între oamenii desăvârşiţi. Nu putem atribui aşadar ocaziei şi nici energiei ceea ce a dobândit atât fără una cât şi fără cealaltă.

În timpurile noastre, sub domnia lui Alexandru al VI-lea, putem aminti pe Oliverotto da Fermo[6]; rămas orfan de mic copil, a fost crescut de un unchi al său din partea mamei, cu numele Giovanni Fogliani, şi încă foarte tânăr a fost trimis să înveţe meşteşugul armelor de la Paolo Vitelli[7]; pentru ca, ajungând să cunoască desăvârşit această disciplină, să poată urca la un grad înalt în oştire. La moartea lui Paolo, a continuat să înveţe arta militară sub Vitellozzo, fratele celui dintâi[8]; şi, pentru că era inteligent, viguros ca înfăţişare şi cu inima plină de mândrie a ajuns să fie cel dintâi în armată. Dar părându-i-se că este un lucru de slugă să stea sub conducerea altuia, se gândi să ocupe Fermo, având în aceasta ajutorul unora dintre cetăţenii acestui stat cărora le era mai dragă sclavia decât libertatea patriei lor; avea de asemenea ajutorul lui Vitelli. Îi scrise deci lui Giovanni Fogliani că, întrucât stătuse mulţi ani departe de patrie, voia să vină să-l vadă, pe el şi cetatea lui, şi să-şi dea seama, într-o măsură, de averea ce-i fusese lăsată moştenire; şi, întrucât muncise până acum numai pentru a dobândi onoare, pentru ca cei din cetatea lui să vadă că nu şi-a folosit timpul în zadar, voia să fie înconjurat de oameni şi însoţit de o sută de cavaleri, parte prieteni şi parte slujitori; şi îl ruga să fie atât de bun şi să orânduiască altfel ca să i se facă o primire plină de cinste: lucru care ar fi însemnat o onoare nu numai pentru el însuşi, dar şi pentru unchiul său, întrucât el îl crescuse. Giovanni Fogliani nu a neglijat nimic din ceea ce se cuvenea să facă pentru nepotul său; şi, după ce i-a orânduit o primire plină de onoruri, l-a instalat în casa lui; câteva zile mai târziu, în care timp pregătise în taină tot ceea ce îi era necesar pentru a-şi săvârşi crimele plănuite, Oliverotto dădu aici un ospăţ solemn la care îl pofti pe Giovanni Fogliani împreună cu fruntaşii oraşului. După ce terminară de mâncat şi fură sfârşite de asemenea acele distracţii

---

[6] Este vorba de Oliverotto sau Euffreiucci din Fermo, ucis împreună cu ceilalţi partizani ai Orsinilor la întrunirea de la Magione.

[7] Paolo Vitelli, condotier al Florenţei, a fost executat sub acuzaţia de a fi voit să se facă stăpân asupra Republicii (1499).

[8] Stăpân al Cetăţii Città di Castello, a fost şi el ucis la Sinigaglia.

prin care se obişnuieşte a se întovărăşi asemenea ospeţe, Oliverotto, cu multă pricepere, aduse discuţia asupra unor chestiuni mai grave, vorbind despre gloria papei Alexandru şi a lui Cezar, fiul său, şi despre acţiunile pe care le-au întreprins. Iar când Giovanni şi ceilalţi răspunseră la aceasta luând parte la discuţie, el se sculă deodată spunând că asemenea chestiuni trebuie vorbite într-un loc mai tainic; şi se retrase într-o odaie unde îl urmară Giovanni şi toţi ceilalţi cetăţeni. Dar de-abia se aşezară, când, din ascunzişuri, ieşiră soldaţii care îl omorâră pe Giovanni şi pe toţi ceilalţi. După această crimă, Oliverotto încălecă, şi, străbătând cetatea, asedie în palatul său pe magistratul suprem; astfel încât, de teamă, fură constrânşi cu toţii să-l asculte şi să alcătuiască o guvernare în fruntea căreia îl ridicară pe el ca Principe. După ce fură ucişi de asemenea toţi aceia care, fiind nemulţumiţi, puteau să-i facă rău, el îşi întări stăpânirea prin legiuiri civile şi militare noi, astfel încât, în mai puţin de un an, cât a fost Principe, nu numai că a ajuns să fie cu totul sigur de stăpânirea Cetăţii, dar toţi vecinii se temeau de el. Iar răsturnarea lui de la putere, ar fi fost tot atât de grea ca şi în cazul lui Agatocle, dacă el nu s-ar fi lăsat înşelat de Cezar Borgia atunci când acesta a pus mâna pe toţi cei din partidul Orsini şi Vitelli, la Sinigaglia[9], după cum v-am spus mai sus; şi el a fost prins aici, astfel că, un an după ce săvârşise paricidul, a fost el însuşi strangulat împreună cu Vitellozzo, cel care fusese maestrul faptelor lui de vitejie şi al nelegiuirilor lui.

Unii oameni ar putea să se întrebe cum este oare posibil ca Agatocle, şi alţii asemenea lui, să fi putut, după atâtea trădări şi cruzimi, să mai trăiască multă vreme şi fără primejdie în ţara lor şi să se apere de duşmanii din afară, fără ca cei din propria lor cetate să conspire vreodată împotriva lor; când este ştiut că alţii nu au putut, din cauza cruzimii lor, să-şi păstreze statul nici chiar în timp de pace şi cu atât mai puţin în vremurile tulburi de război. Cred că faptul acesta se explică prin modul mai bun sau mai rău în care e folosită cruzimea. Putem spune (dacă este permis a vorbi bine despre ceva rău), că un act de cruzime este bun dacă îl săvârşim o singură dată şi constrânşi de nevoia de a ne asigura puterea, dar nu continuăm apoi în acest fel ci facem astfel ca acel act să devină binefăcător pentru cât mai mulţi dintre supuşii

---

[9] Este vorba de episodul narat mai sus, al acţiunii lui Borgia la Sinigaglia (Decembrie 1502).

noştri; cruzimile sunt însă rău întrebuinţate atunci când, deşi puţine la început, cresc cu vremea cu mult mai mult decât diminuează. Cei care aleg prima cale pot, cu ajutorul lui Dumnezeu şi al oamenilor, să aibă o speranţă de refacere a stăpânirii lor, cum s-a întâmplat în cazul lui Agatocle; pentru ceilalţi este însă cu neputinţă să-şi păstreze puterea. De unde urmează că trebuie să observăm acest fapt: că cel care ocupă un stat trebuie să ştie dinainte toate cruzimile pe care trebuie să le săvârşească, şi trebuie să le facă pe toate dintr-odată pentru ca să nu trebuie să le ia mereu de la început şi pentru ca, fără să le repete, să-şi asigure încrederea supuşilor săi şi să-i câştige făcându-le bine. Cel care procedează altfel, fie din sfială, fie pentru că a luat hotărâri proaste, acela este obligat să ţină mereu cuţitul în mână; şi nu va putea să aibă niciodată încredere în supuşii săi, deoarece nedreptăţile mereu recente şi continue care se fac împotriva lor nu pot crea încrederea necesară. Căci nedreptăţile trebuie săvârşite toate dintr-odată, pentru ca oamenii gustându-le mai puţin timp, să le găsească mai puţin grele; iar binefacerile trebuie făcute încetul cu încetul pentru ca să le simţim savoarea vreme mai îndelungată. Principele trebuie însă, mai mult decât orice, să trăiască în aşa fel cu supuşii săi încât nicio întâmplare, bună sau rea, să nu-l facă să-şi schimbe atitudinea; căci, dacă timpurile grele te duc la restrişte, nu mai ai timp să iei măsurile cele mai severe; iar binele pe care îl faci nu-ţi ajută la nimic, deoarece se va socoti că ai fost constrâns să-l faci şi nimeni nu-ţi va fi recunoscător pentru el.

CAPITOLUL IX - Despre Principatul civil.

Dar, trecând acum la analiza celui de al doilea mod pe care trebuie sa-l arătăm, anume când un simplu cetăţean devine Principe al ţării lui nu prin crime sau prin alte acţiuni violente, dar prin favoarea concetăţenilor lui, stăpânire ce poate fi numită Principat civil (şi pe care o poţi dobândi fără să ai nevoie de o energie desăvârşită sau de o ocazie tot astfel, ci îţi trebuie mai curând o viclenie care să reuşească), spun în această privinţă că un astfel de Principat se obţine fie prin favoarea poporului, fie prin aceea a celor mari. Într-adevăr, se întâlnesc în orice cetate aceste două direcţii deosebite: ele apar din faptul ca poporul nu doreşte să fie comandat nici asuprit de cei mari, pe când cei mari doresc să comande poporului şi să-l asuprească; aceste două voinţe deosebite fac să se producă într-o cetate unul din cele trei efecte ale lor: Principatul, libertatea sau anarhia[1].

Principatul este creat fie prin voinţa poporului, fie a celor mari, după cum una sau cealaltă din aceste părţi găsesc prilejul de a o face. Căci, dacă cei mari îşi dau seama ca nu pot rezista poporului, îşi îndreaptă întreaga lor favoare asupra unuia dintre ei şi îl fac Principe pentru a putea să-şi satisfacă toate poftele fiind acoperiţi de el. Poporul de asemenea, văzând că nu poate să reziste celor mari, îşi concentrează întreaga favoare asupra unuia singur, alegându-l Principe spre a fi apărat de puterea lui. Cel care ajunge Principe cu ajutorul celor mari, se menţine în această situaţie mai greu decât cel care dobândeşte mărirea cu ajutorul poporului; căci, deşi Principe, el are în jurul lui mulţi oameni care se socotesc a fi egalii lui, astfel încât nu poate nici să-i guverneze, nici să le poruncească după voia lui. Dar cel care ajunge Principe prin favoarea poporului, se găseşte singur în acest loc, şi nu are în jurul lui pe nimeni sau foarte puţini care să nu fie gata să-l asculte[2]. Afară de aceasta, pe cei mari nu poţi să-i mulţumeşti în

---

[1] În text „lizenzia"; traducerile franceze sau „licence" (Ferrari op.cit., p. 99, Yves Lévy, op.cit, p. 62); Rehberg (op.cit, p. 63): „unbändige Gesetzlosigkeit".

[2] Cf. Discorsi I, 40, op.cit., p. 236: „De unde rezultă că acei tirani care au prieten poporul şi duşmani pe cei mari, sunt mai siguri deoarece violenta lor are drept suport forţe mai mari decât posedă aceia, care au drept duşman poporul şi drept prietenă nobilimea".

mod cinstit şi fără a face rău celorlalţi, dar poţi mulţumi în felul acesta poporul; căci ceea ce vrea poporul este mai cinstit decât ceea ce vor cei mari, întrucât aceştia din urmă vor să asuprească, iar cei dintâi nu vor să fie asupriţi. În plus, un Principe nu se poate considera niciodată în siguranţă faţă de un popor care îi este duşman, deoarece acesta este prea numeros; dar el poate lua toate măsurile împotriva celor mari, deoarece sunt puţini. Lucrul cel mai grav la care un Principe se poate aştepta din partea unui popor ostil, este de a fi părăsit de el; dar dacă cei mari îi sunt duşmani, nu are să se teamă numai de a fi părăsit de ei, ci de a-i vedea ridicându-se împotriva lui; căci, având o vedere mai largă şi fiind mai vicleni, ei ştiu întotdeauna să-şi rezerve timpul necesar spre a se salva, şi caută să-şi pună în valoare meritele faţă de cel care, după speranţa lor, va învinge. Se mai adaugă faptul că un Principe este întotdeauna constrâns să trăiască cu acelaşi popor; dar el poate să renunţe de a avea în conducere mereu pe aceiaşi demnitari în jurul lui, şi poate să numească şi să destituie în fiecare zi pe alţii şi să le împartă şi să le ia onorurile după bunul lui plac.

Şi pentru a lămuri mai bine această chestiune, voi spune că cei mari pot[3] să fie consideraţi în mod principal în două feluri: ei se comportă în aşa fel încât prin atitudinea lor se leagă cu totul de soarta Principelui, sau nu se leagă deloc de ea. Cei care ţi se pun astfel la dispoziţie şi nu sunt lacomi de averi, trebuie onoraţi şi stimaţi; iar cei care nu ţi se supun astfel, trebuie consideraţi în două feluri: căci ei procedează astfel din laşitate şi lipsă naturală de putere sufletească, şi în cazul acesta trebuie să te serveşti de ei, şi îndeosebi de aceia care îţi pot da sfaturi înţelepte, aşa încât în împrejurările bune ei să-ţi fie o onoare iar în timp de nenorocire să nu mai ai a te teme de ei. Dar atunci când ei nu ţi se pun la dispoziţie, atât din calcul cât şi din ambiţie, înseamnă că se gândesc mai mult la ei înşişi decât la Principe, şi trebuie să te fereşti şi să te temi de asemenea oameni ca de nişte duşmani făţişi, deoarece, oricare îţi va fi împrejurarea adversă, ei vor contribui la răsturnarea ta.

Aşadar cel care devine Principe prin favoarea poporului, trebuie

---

[3] În textul ediţiei pe care o urmăm, a lui Angelo Pernice, găsim „possono”, după cum am tradus. Alte ediţii, a lui Michieli, spre pildă (op.cit., p. 82), a lui Chabod (op.cit., p. 48), a lui Carli (op.cit., p. 46), a lui Antonio Panella (op.cit. p. 40) şi a lui Francesco Costero (op.cit., p. 41), adoptă lecţiunea „debbono” adică „trebuie”.

să şi-l păstreze prieten; lucru care îi va fi uşor, deoarece poporul nu cere altceva decât să nu fie asuprit. Dar cel care ajunge Principe contrar voinței poporului şi prin favoarea celor mari va trebui, înainte de toate, să caute să câştige de partea lui poporul; lucru care îi va fii uşor dacă îl va lua sub oblăduirea lui. Şi deoarece firea omului este astfel încât, atunci când i se face un bine de către cel de la care credea că va primi numai rău, ajunge să fie mai devotat față de el decât față de un alt binefăcător, înseamnă că poporul va deveni dintr-odată favorabil acestui Principe mai mult decât i-ar fi devenit dacă acesta ar fi dobândit Principatul prin propria lui alegere. Principele va putea câştiga această iubire a poporului în mai multe feluri, cu privire la care nu putem da o regulă amintită, deoarece ele variază după cazul particular al subiectului. Voi lăsa aşadar de o parte această chestiune. Voi conclude numai, spunând că un Principe trebuie să se bucure de prietenia poporului; altfel nu va avea niciun mijloc de scăpare în împrejurările adverse. Nabis, principe al spartanilor[4], a susținut asaltul Greciei întregi şi a rezistat unei armate romane pretutindeni şi deplin victorioase, apărându-şi împotriva lor atât statul cât şi situația; astfel, în momentul primejdiei i-a fost suficient să se asigure numai împotriva câtorva duşmani; dacă însă poporul întreg ar fi fost împotriva lui, nu i-ar fi fost de ajuns aceasta. Să nu mi se răspundă, contestând adevărul acestei păreri prin proverbul prea cunoscut care afirmă că *cel care se bazează pe popor construieşte pe noroi*: este adevărat că, atunci când un simplu particular se bazează pe favoarea poporului şi se amăgeşte cu gândul că acesta îl va scăpa dacă va fi urmărit de duşmani sau de magistrați, el poate de multe ori să se înşele, aşa cum li s-a întâmplat Gracchilor la Roma şi lui Messer Giorgio Scali la Florența[5]. Dar dacă Principele care se bazează pe popor ştie să

---

[4] Nabis a luat puterea la Sparta în 206, guvernând Cetatea până la 192 î. Chr. Îl găsim în luptă contra Ligii Acheiene unite cu romanii şi ucis în cursul unor tratative cu Etolienii, de către trimişii acestora. Cf. şi Discorsi I, 40, op.cit., p. 236, unde Machiavelli menționează cazul lui Nabis ca exemplu al tiranului având prieten poporul şi duşman pe cei mari, şi salvându-se cu ajutorul tocmai al celui dintâi (cf. nota 2, a acestui capitol). Despre uciderea lui Nabis, în Discorsi, III, 6, op.cit., p. 393–394.

[5] Giorgio Scali, om dintre cei mai bogați, a fost de partea poporului în acele mişcări populare ale Florenței (1378) care s-au numit ale „Ciompi”-lor; la sfârşit a fost părăsit de popor şi decapitat (1382).

conducă şi este un om curajos, care nu se sperie în împrejurările grele şi nu renunță la celelalte pregătiri ale lui, iar prin energia şi ordinea lui îşi păstrează încrederea tuturor, poporul nu-l va înşela şi el îşi va da seama că temeliile pe care a construit sunt bune.

Aceste Principate civile trec printr-o situație grea în momentul în care urcă de la forma de guvernare civilă la cea absolută. Căci Principii de acest fel conduc fie prin ei înşişi, fie prin mijlocirea diferitelor magistraturi; în acest ultim caz, situația lor este mai slabă şi mai primejdioasă, deoarece puterea lor atârnă în totul de voința acelor cetățeni care ocupă magistraturile; iar aceştia pot să-i ia cu multă uşurință puterea, mai ales în împrejurări grele, fie împotrivindu-i-se, fie refuzându-i ascultarea. Într-o primejdie de acest fel, Principele nu are timpul necesar să ia în mână puterea absolută, deoarece cetățenii şi locuitorii supuşi care ascultă în mod obişnuit de autoritatea magistraților, nu vor, în împrejurări grele, să asculte de autoritatea lui; astfel, în situațiile îndoielnice de acest fel, el va găsi numai puțini oameni în care să poată avea încredere. Căci un Principe de acest fel nu poate să se conducă după cele ce constată în vremurile de pace, când cetățenii au nevoie de stat; fiecare aleargă, fiecare făgăduieşte şi fiecare vrea să moară pentru stat, atunci când moartea este departe; dar în timpurile de restrişte, când statul are nevoie de cetățeni, găseşti prea puțini oameni de acest fel. Şi această experiență este cu atât mai primejdioasă, cu cât nu o poți face decât o singură dată. Aşadar un Principe înțelept trebuie să reflecteze alegând acel mod de guvernare prin care supuşii lui, oricând şi în orice fel de împrejurări, să aibă nevoie de stat şi de el; în acest caz, ei îi vor fi întotdeauna credincioşi.

CAPITOLUL X – În ce fel trebuie măsurate forţele oricărui Principat.

Spre a putea analiza caracterele acestor Principate, trebuie să considerăm de asemenea şi acest lucru: anume să vedem dacă un Principe are un stat atât de mare încât poate, la nevoie, să se apere singur; sau are întotdeauna nevoie să fie apărat de altul. Şi spre a lămuri mai bine această chestiune, spun că, după credința mea, se pot susține singuri aceia care, dispunând fie de oameni mulți, fie de bani, reuşesc să-şi alcătuiască o armată bună şi să dea lupta în câmp deschis împotriva oricui ar veni să-i atace; şi tot astfel cred că au întotdeauna nevoie de un altul aceia care nu pot să înceapă lupta deschisă împotriva duşmanului, ci sunt constrânşi să se ascundă înăuntrul zidurilor cetății şi pe acestea să le apere. De primul caz am vorbit în altă parte[1] şi vom adăuga ceva mai departe[2] celelalte elemente necesare. În ce priveşte al doilea caz, nu putem face altceva decât să-i sfătuim în mod stăruitor pe Principii de acest fel, să-şi întărească şi să-şi înarmeze cetatea lor şi să nu se îngrijească nicidecum de restul țării. Iar cel care îşi va fi fortificat oraşul şi se va fi comportat față de celelalte state şi de cetățenii lui în felul arătat mai sus[3] şi în cel care va fi arătat mai departe[4], acela nu va fi niciodată atacat decât cu multă teamă; deoarece oamenilor nu le place să întreprindă acțiuni în care văd că au de întâmpinat dificultăți, şi ştim că nu este nicidecum uşor să ataci pe cel care şi-a întărit bine cetatea şi nu este urât de popor.

Oraşele din Germania[5] sunt cu totul libere, au un teritoriu mic, ascultă de împărat când vor şi nu se tem nici de el nici de alți vecini oricât de puternici din jurul lor; căci sunt atât de bine întărite încât fiecare se gândeşte că trebuie să fie de lungă durată şi grea o asemenea cucerire. Într-adevăr, toate oraşele sunt prevăzute cu şanțuri şi ziduri potrivite; au artilerie suficientă; iar

---

[1] În cap. VI.

[2] În cap. XII-XIII.

[3] În cap. IX.

[4] În cap. XIX.

[5] Machiavelli a vizitat Germania în cursul ambasadei lui la împăratul Maximiliam, în 1507–1508. O expunere a situației Germaniei se găseşte în Discorso sepra le cose d'Alemagna şi în Ritratti delle cose d'Alemagna.

în magaziile publice păstrează întotdeauna cantități de băutură, de hrană şi de combustibil suficiente pentru un an; afară de aceasta, pentru a putea hrăni masa cea mare a poporului fără pagubă pentru finanțele publice, aceste oraşe orânduiesc dinainte totul în aşa fel încât timp de un an ele pot întrebuința pe locuitori la acele meşteşuguri şi ocupațiuni care constituie nervul şi viața însăşi a unei cetăți, şi din care poporul de jos îşi scoate existența. Sunt aici de asemenea în mare cinste exercițiile militare şi există o întreagă organizație pentru întreținerea lor.

Aşadar un Principe care are o cetate puternic întărită şi nu s-a făcut urât de supuşi, nu poate fi atacat; şi chiar dacă s-ar găsi cineva care să-l atace, îndrăzneala lui s-ar încheia curând cu multă ruşine; căci lucrurile sunt în lume atât de schimbătoare, încât nu este posibil ca cineva să stea un an întreg cu armatele lui la asediul unui oraş şi să nu facă nimic altceva. Iar dacă cineva mi-ar răspunde că poporul, care îşi are moşiile în afara oraşului şi le vede devastate, nu va putea să îndure mult aceasta, iar asediul îndelungat şi grija de averea lui proprie îl va face să uite de Principe, voi răspunde la aceasta spunând că un Principe puternic şi curajos va învinge întotdeauna toate aceste greutăți, fie dând oamenilor speranța că răul nu va fi de lungă durată, fie făcându-i să se teamă de cruzimea duşmanului sau asigurându-se cu toată priceperea lui de persoana acelora care i se par prea îndrăzneți. În plus este logic ca duşmanul să ardă şi să devasteze țara din primul moment în care a atacat, aşadar atunci când toți sunt încă plini de curaj şi hotărâți să se apere; de asemenea, Principele trebuie să se teamă cu atât mai puțin cu cât, după câtva timp, când curajul tuturor a slăbit, se vede că pagubele s-au produs şi astfel răul este acceptat întrucât nu se mai poate face nimic împotriva lui; atunci însă oamenii se strâng cu atât mai mult în jurul Principelui, cu cât li se pare că el le datorează mult, deoarece pentru apărarea lui le-au fost arse casele şi le-au fost jefuite moşiile. Natura omului este într-adevăr astfel încât el se simte obligat față de celălalt atât prin binele pe care i-l face cât şi prin acela pe care îl primeşte de la el. Dacă vom considera aşadar cu atenție toate aceste lucruri, vom vedea că nu-i este greu unui Principe prudent să păstreze viu curajul supuşilor săi atât la începutul cât şi în cursul asediului, cu condiția desigur să nu-i lipsească nici hrana nici mijloacele de apărare.

CAPITOLUL XI – Despre Principatele eclesiastice.

Ne mai rămâne să discutăm acum numai despre Principatele eclesiastice: aici greutatea se arată înainte de a le obține, deoarece se dobândesc fie prin energie fie prin ocazie, şi se păstrează atât fără una cât şi fără cealaltă; ele se susțin într-adevăr pe baza orânduirilor foarte vechi ale religiei care sunt atât de puternice şi de aşa natură încât îi mențin pe Principi la locul lor oricare le-ar fi modul de acțiune şi felul de viață. Aceştia sunt aşadar singurii oameni care au un stat şi nu îl apără; au supuşi şi nu îi guvernează; iar țările lor cu toate că nu sunt apărate, nu le sunt totuşi luate; supuşii, cu toate că nu sunt guvernați, nu se arată preocupați de aceasta, şi nu se gândesc să se sustragă autorității lor şi nici n-ar putea s-o facă. Aşadar singure aceste Principate sunt sigure şi fericite. Dar, întrucât sunt guvernate de o rațiune superioară la care mintea omenească nu ajunge, renunț de a mai vorbi despre ele; fiind într-adevăr create şi păstrate de Dumnezeu, ar însemna să mă arăt prea încrezut şi îndrăzneț dacă aş discuta asupra lor[1]. Totuşi, cineva ar putea să mă întrebe cum se face că Biserica a dobândit ca putere temporală o autoritate atât de mare, ştiut fiind că, înaintea papei Alexandru, toți Principii de seamă ai Italiei şi nu numai cei care se chemau astfel, dar oricare baron şi simplu senior, oricât de mic, îi dădeau prea puțină importanță în ce priveşte puterea temporală, pe când astăzi chiar un rege al Franței tremură din cauza ei, şi ea este în stare să-l gonească din Italia[2] şi tot ea să-i distrugă pe venețieni: aceste lucruri deci, deşi cunoscute, nu mi se par de prisos să fie amintite pe larg.

Înainte ca regele Carol al VIII-lea să fi coborât în Italia[3], țara aceasta se afla sub puterea Papei, a veneţienilor, a Regelui Neapolului, a Ducelui de Milano şi a florentinilor. Aceste mari puteri trebuiau să aibă două preocupări principale: mai întâi ca niciun străin să nu intre cu armatele în Italia; apoi ca niciunul dintre Principi să nu ocupe un teritoriu mai mare decât celălalt. Mai primejdioşi erau Papa şi veneţienii. Pentru a putea rezista

---

[1] Este clară ironia acestor rânduri.

[2] Este vorba de Iuliu al II-lea, victorios față de Ludovic al XII-lea.

[3] În 1494.

acestora din urmă, era necesară unirea tuturor celorlalţi, aşa cum ea s-a realizat la apărarea Ferrarei[4]; iar pentru a micşora puterea Papei, se serveau de marile familii romane care, fiind împărţite în două partide, Orisini şi Colonna, aveau întotdeauna un motiv de discordie între ele; dar întrucât erau tot timpul cu armele în mână şi gata de luptă chiar sub ochii Papei, menţineau Statul Papal într-o stare de slăbiciune şi neputinţă. Şi cu toate că apărea uneori câte un Papă curajos, cum a fost Sixt al IV-lea[5], nici norocul nici priceperea lor nu au putut să libereze vreodată Statul de aceste rele. Iar viaţa scurtă a acestor Papi a fost cauza neputinţei lor; căci în cei zece ani cât guverna în medie un Papă, era mult dacă reuşea, cu greutate, să înjosească una dintre facţiuni; iar dacă, cu voia lui Dumnezeu, unul reuşea să nimicească aproape partidul Colonna, răsărea deodată un altul, duşman al Orsinilor, care îi făcea pe ceilalţi să se ridice din nou şi nu avea timpul suficient să-i distrugă pe Orsini. Urmarea era că forţele temporale ale Papei erau prea puţin preţuite în Italia. A apărut apoi Alexandru al VI-lea care, dintre toţi Pontificii care au fost vreodată, a arătat marea autoritate pe care poate s-o dobândească un Papă atât prin bani cât şi prin forţă. Cu ajutorul ducelui Valentino şi cu prilejul coborârii francezilor în Italia, el înfăptui toate acele lucruri despre care am vorbit mai sus în relatarea acţiunilor Ducelui. Şi cu toate că intenţia lui nu era aceea de a înălţa puterea Bisericii, dar puterea Ducelui, acţiunile lui au însemnat totuşi prilej de mărire pentru aceasta; iar după moartea lui şi a Ducelui, Biserica a moştenit rodul străduinţelor lui. Urmă apoi Papa Iuliu al II-lea care găsi Biserica puternică întrucât stăpânea întreaga Romagna, iar familiile nobilimii romane erau distruse şi partidele lor desfiinţate prin persecuţiile lui Alexandru; el găsi de asemenea calea deschisă pentru a strânge bani printr-un mijloc încă

---

[4] Ferrara a fost atacată în 1482 de veneţieni. Au apărat-o laolaltă ducele Ferrarei, Ercole I de Este, papa Sixt al IV-lea, Alfonso de Neapole şi Lorenzo Magnificul.

[5] A ocupat tronul pontifical în anii 1471–1484. Machiavelli îi închină o pagină din Istorie Fiorentine VII, 22, (în Opere, a cura di Antonio Panella, Milano-Roma, Rizzolio. I, 1938, p. 435): „A fost acest Papă cel dintâi care a început să arate cât de mult poate face un Pontifice şi cum multe lucruri care înainte erau numite erori, puteau fi ascunse sub autoritatea pontificală... Acest mod ambiţios de a proceda a făcut să fie mai mult stimat de Principii Italiei şi fiecare caută să şi-l facă prieten”.

neîntrebuințat până la Alexandru[6]. Iuliu al II-lea, nu numai că a continuat aceste procedee, dar le-a accentuat; şi se gândi să cucerească Bologna[7], să-i distrugă de asemenea pe venețieni şi să-i gonească pe francezi din Italia; aceste lucruri i-au reuşit toate, şi faptul este cu atât mai mult spre lauda lui au cât a făcut totul spre a creşte puterea Bisericii iar nu spre a-şi satisface interesul lui particular. A menținut apoi partidele Orsini şi Colonna în situația în care le găsise, şi cu toate că existau între ei motive de tulburare, au fost totuşi două lucruri care i-au oprit în acțiunea lor: a fost, mai întâi, marele prestigiu al Bisericii care îi speria; şi apoi faptul că nu îşi aveau cardinalii lor, care provoacă de obicei neînțelegeri grave între ei; într-adevăr, aceste două partide nu vor putea să ajungă la o înțelegere între ele atâta vreme cât îşi vor avea cardinalii lor, deoarece ei sunt aceia care, la Roma şi în celelalte părți, întrețin discordiile vii dintre partide, pe când nobilimea laică din ambele părți este silită să-i apere; şi astfel se nasc, din ambiția prelaților, discordiile şi tulburările între nobili. Sfinția Sa Papa Leon[8] a găsit aşadar acest Stat pontifical foarte puternic; şi oamenii speră că, dacă ceilalți l-au înălțat glorios prin puterea armelor, el, prin bunătatea şi celelalte virtuți nenumărate pe care le posedă, îl va face măreț şi respectat.

---

[6] Este vorba de vinderea funcțiunilor eclesiastice.

[7] Iuliu al II-lea a ocupat Bologna, în 1508; cu acest prilej, Michelangelo a lucrat statuia monumentală distrusă la întoarcerea stăpânitorilor Bolognei, Bentivogli (1511).

[8] Leon al X-lea de Medici, ales papă în februarie 1513, aşadar puțin înainte de începerea redactării Principelui.

CAPITOLUL XII – De câte feluri suni armatele şi despre soldaţii mercenari.

După ce am discutat în mod particular despre toate caracterele Principatelor pe care mi-am propus să le analizez la începutul acestor pagini, şi după ce am considerat în parte cauzele bunei lor stări sau a decadenței lor, indicând de asemenea modul în care unii au încercat să le dobândească şi să le păstreze, îmi rămâne să vorbesc acum în general despre războaiele şi modurile de apărare care pot să apară în fiecare dintre ele. Am spus mai sus[1] că un Principe trebuie să aibă temelii adânci în statul său, altfel el se prăbuşeşte în mod necesar. Dar temelia cea mai însemnată a oricărui stat atât nou cât şi vechi sau mixt, este alcătuită din legi şi armate bune. Şi deoarece nu pot să existe legi bune acolo unde nu sunt armate bune, şi este de asemenea necesar ca acolo unde sunt armate bune să existe şi legi bune, voi lăsa la o parte discuția referitoare la legi, şi voi vorbi despre armate. Spun aşadar că armatele cu care un Principe îşi apără țara sunt sau ale lui proprii, sau mercenare, sau armate aliate sau în sfârşit, formate din aceste elemente diverse, putând fi numite în acest caz mixte. Cele mercenare şi aliate sunt inutile şi primejdioase. Iar dacă un Principe îşi întemeiază puterea statului pe armatele mercenare, nu va avea niciodată o situație solidă şi nici sigură; deoarece asemenea armate sunt lipsite de unitate între ele, sunt ambițioase, fără disciplină şi necredincioase; ele sunt pline de vitejie între prieteni, dar sunt laşe în fața duşmanilor, nu se tem de Dumnezeu şi nici nu-şi țin cuvântul față de oameni; cu atât mai mult îți amâni o înfrângere cu cât amâni mai mult atacul pe care l-ai da cu ajutorul lor; şi după cum duşmanii te jefuiesc în timp de război, asemenea armate te jefuiesc în timp de pace. Cauza acestor fapte este că armatele de acest fel nu luptă nici din iubire de țară, nici dintr-un alt motiv decât acela că primesc o mică leafă; iar aceasta nu este suficientă pentru a-i face să vrea să moară pentru tine[2].

---

[1] În cap. VII.

[2] Machiavelli vorbeşte despre armatele mercenare, şi în Discorsi, I, 43, op.cit., p. 238–239: „Din acest exemplu se pot cunoaşte în parte cauzele inutilității soldaților mercenari, care nu au alt motiv care să-i țină în funcția lor decât puțina leafă pe care le-o dai. Acest motiv nu este şi nici

Vor bucuros să fie soldații tăi atâta timp cât nu porți război; dar de îndată ce războiul începe, vor sau să fugă sau să se întoarcă la ei acasă. Nu mi-ar fi prea greu să dovedesc aceasta, deoarece ruina Italiei nu are astăzi altă cauză decât aceea de a se fi bazat multă vreme numai pe armate mercenare. Acestea au avut uneori unele victorii şi, în ciocnirile care s-au produs între ele, păreau că au destulă vitejie[3]; dar îndată ce apărură armatele străine, văzură toți cât valorau în realitate celelalte. Astfel i-a fost uşor lui Carol, regele Franței, să cucerească Italia cu creta[4]: iar cei care spuneau că păcatele noastre sunt cauza acestui lucru, spuneau adevărul[5]; numai că nu este vorba de păcatele la care se gândeau ei, ci de acelea pe care le-am indicat eu; şi întrucât erau păcatele Principilor, au îndurat şi ei urmările lor grele.

Vreau să arăt mai bine rezultatele nefericite ale acestui fel de armate. Căpitanii mercenari sunt sau soldați plini de valoare, sau nu sunt; dacă sunt astfel, nu poți avea încredere în ei, deoarece vor aspira întotdeauna la propria lor mărire, fie doborându-te pe tine, care le eşti stăpân, fie doborându-i pe alții fără voia ta; dar dacă un asemenea căpitan de armată nu este un om de valoare, atunci el te nenoroceşte de obicei. Dacă mi se obiectează însă că orice căpitan de armate va face aceasta, deoarece are trupele în mâinile lui, fie că este mercenar sau nu, voi răspunde arătând că

---

nu poate fi suficient spre a-i face credincioşi şi spre a-i face să-ți fie atât de mult prieteni încât să vrea să moară pentru tine. Căci în armatele în care nu există niciun fel de dragoste față de acela pentru care lupți şi care să facă din soldați aliații lui, nu va putea fi niciodată o energie suficientă spre a rezista unui duşman, puțin energic”.

[3] Comentatorii notează că Machiavelli se referă probabil la cele două armate mercenare mai însemnate, ale partidului Sforza şi ale partidului lui Andrea Braccio, în continuă luptă între ele.

[4] Commynes (Mémoires, VII, 14) notează aceste cuvinte atribuindu-le papei Alexandru al VI-lea, care îl compară pe Carol al VIII-lea cu un „marechal de logis”, deoarece în cucerirea repede a Italiei, el n-a avut decât, să însemne cu creta diferitele case unde voia să-şi instaleze trupele în cantonament: „...et comme a dict le pape Alexandre qui règne, les Francois y sont venuz avec des esperons de boys et de la croye en la main des fourriers pour mercher leurs logis, sans aultre peine” (Mémoires de Philippe de Commynes, nouvelle édition revue sur un manuscrit ayant appartenu a Diane de Poitiers, par R. Chantelauze. Paris, Firmin-Didot, 1881, p. 554).

[5] Machiavelli se referă la Savonarola, ale cărui predici profetizau expediția lui Carol al VIII-lea.

armatele trebuie să fie sub comanda sau a unui Principe sau a unei Republici: Principele trebuie să meargă şi să îndeplinească el însuşi funcția de căpitan; Republica să-şi trimită pe propriii ei cetățeni, iar când unul dintre aceştia nu se arată a fi om de valoare, trebuie schimbat; dacă însă este astfel, trebuie ținut strict între marginile legilor pentru ca să nu le depăşească. Experiența ne arată într-adevăr că singuri Principii şi Republicile care posedă armatele lor proprii săvârşesc acțiuni de seamă, pe când armatele mercenare nu aduc decât neajunsuri; iar o Republică înarmată cu armele ei proprii se va supune mult mai greu decât Republica apărată de armate străine, unui tiran ieşit dintre cetățenii ei.

Roma şi Sparta au fost multe secole înarmate şi libere. Elvețienii au armate desăvârşite şi sunt cu totul liberi. Între armatele mercenare antice avem ca exemplu pe cartaginezi care, după ce sfârşiseră primul război cu romanii, au fost pe punctul de a fi învinşi de soldații lor mercenari, cu toate că aveau drept comandanți pe propriii lor cetățeni[6]. După moartea lui Epaminonda, thebanii l-au ales pe Filip al Macedoniei, comandant al armatelor lor, iar după ce le-a câştigat victoria, le-a luat lor înşişi libertatea[7]. Milanezii, după moartea ducelui Filip, îl angajară pe Francesco Sforza pentru a lupta contra venețienilor; iar el, după ce îi învinse pe duşmani la Caravaggio, se uni cu ei pentru a-i supune pe milanezi, patronii lui[8]. Sforza, tatăl său, pe când era în slujba reginei Ioana a Neapolului, o lăsă la un moment dat, pe neaşteptate, fără niciun soldat, astfel că, spre a nu-şi pierde tronul, ea fu constrânsă să se pună la discreția regelui Aragonului[9]. Iar dacă venețienii şi florentinii şi-au întins în trecut cuceririle cu ajutorul acestui gen de armată, iar căpitanii lor nu s-

---

6 O referire la războiul inexpiabil găsim şi în Discorsi, III, 32, op.cit., p. 460.

7 Este o inexactitate în relatarea lui Machiavelli. Filip al II-lea al Macedoniei a fost aliat cu Thebanii în primul Război sacru (355–353) şi de-abia mai târziu, după victoria de la Cheronea (338), a ocupat, Teba, aliată cu Athena.

8 Este vorba de Filippo Maria Visconti, după moartea căruia (1447), Republica Ambroziană (Milanul) angajă trupele lui Sforza contra Veneției.

9 Muzio Attendolo Sforza o părăsi pe neaşteptate pe regina Ioana a II-a, (1420), trecând de partea adversarului ei, Ludovic al III-lea de Anjou, pretendent la tronul regatului. Pentru a se apăra contra acestuia, regina trebui să se alieze cu Alfonso de Aragon, căruia, neavând moştenitori, îi lăsă tronul.

au proclamat totuşi Principi, ci au apărat aceste state, răspund că în cazul acesta florentinii au fost favorizați de noroc; într-adevăr, dintre căpitanii mercenari de valoare şi de care s-ar fi putut teme, unii nu au avut victorii, alții au întâmpinat rezistențe, iar alții şi-au îndreptat ambițiile în altă parte. Cel care n-a avut victorii a fost Giovanni Acuto, a cărui fidelitate aşadar nu a putut fi pusă la încercare, întrucât nu a fost niciodată victorios[10]; dar oricine va putea mărturisi că, dacă acesta ar fi învins vreodată, florentinii ar fi rămas la discreția lui. Sforza a avut întotdeauna împotriva lui pe soldații lui Braccio, astfel că s-au pândit continuu unii pe alții[11]. Francesco şi-a îndreptat ambițiile asupra Lombardiei, în timp ce Braccio şi le-a concentrat asupra Bisericii şi regatului de Neapole. Dar să vorbim, despre cele ce s-au întâmplat acum de curând. Florentinii aleseseră drept căpitan al lor pe Paolo Vitelli, om foarte înțelept şi care, din simplu particular, ajunsese să dobândească o mare faimă[12]. Dacă acesta ar fi cucerit Pisa, cred că nimeni n-ar putea să nu spună că florentinii ar fi trebuit în cazul acesta să i se supună; căci, dacă el ar fi voit să se pună în slujba duşmanilor lor, florentinii nu ar fi putut să i se împotrivească în niciun fel; iar dacă îl păstrau între ei, trebuiau să i se supună. Cât priveşte pe venețieni, dacă vom considera dezvoltarea cuceririlor lor, vom vedea că acțiunile lor au fost eficace şi glorioase atâta vreme cât au luptat cu armele lor proprii, ceea ce s-a întâmplat înainte de îndreptarea cuceririlor lor asupra uscatului; într-adevăr pe mare au luptat cu o desăvârşită vitejie, cuprinzând în armatele lor atât pe nobili cât şi pe oamenii plebei; dar de îndată ce au început să lupte pe uscat, au renunțat la vitejia lor şi au urmat obiceiul războaielor Italiei. La începutul creşterii puterii lor pe uscat, faptul că nu aveau multe posesiuni şi se bucurau de o mare faimă, i-a făcut să nu aibă de ce să se teamă prea mult de căpitanii lor; dar când stăpânirile lor s-au întins, ceea ce s-a produs în vremea lui

---

[10] Cu numele adevărat John Harkwood, condotier englez, venit în Italia în 1361 şi mort la 1393, după ce adunase o avere foarte mare din care clădi un spital pentru călătorii englezi la Roma. Un portret al lui, lucrat ele Paolo Uccello, se găseşte la Santa Maria del Fiore, catedrala Florenței.

[11] Este vorba de rivalitatea între Muzio Attendolo Sforza şi Andrea Braccio di Montane, apoi de aceea între Francesco Sforza şi Niccolò Fortebraccio.

[12] Cf. cap. VIII.

Carmagnola[13], şi-au dat seama pentru prima oară de greşeala lor. Într-adevăr, văzând vitejia lui deosebită atunci când, sub conducerea lui, l-au bătut pe ducele de Milano[14], şi observând, pe de altă parte, cât devenise apoi de calculat şi rece în continuarea războiului, şi-au dat seama că alături de el nu vor mai putea să aibă niciodată vreo victorie, deoarece el nu mai voia aceasta[15]; cum însă nu puteau să-l concedieze de teamă să nu piardă din nou ceea ce câştigaseră, au fost nevoiţi să-l omoare spre a se asigura împotriva lui. Veneţienii au mai avut apoi drept căpitani mercenari pe Bartolomeo de Bergamo, pe Ruberto de San Severino, pe contele Pitigliano şi pe alţii la fel[16]; dar în cazul acestora trebuiau să se teamă mai curând de pierderile pe care puteau să le sufere din cauza lor, decât de victoriile pe care le-ar fi câştigat: ceea ce s-a şi întâmplat chiar mai târziu la Vailà, când au pierdut într-o singură

---

[13] Francesco Bussone, conte de Carmagnola, a fost mai întâi în slujba lui Filippo Maria Visconti, apoi a trecut la veneţieni. După câteva victorii mari, întâlni rezistenţă la Lodi şi Cremona şi pierdu luptele împotriva lui Francesco Sforza şi Niccolò Piccinino. Fu acuzat de trădare şi decapitat (1432).

[14] La Maclodio, în 1427.

[15] În textul ediţiei lui Francesco Costèro (op.cit., p. 48), găsim: „giudicarono non poter più vincere con lui, perchè, non volevano nè potean licenziarlo...” Ferrari traduce după acest text (op.cit., p. 116): „... ils jugèrent qu'ils no devaient plus s'attendre à vaincre avec lui comme aussi qu'ils ne voulaient, ni ne pouvaient le licencier...” În ediţia lui Angelo Pernice, pe care o urmăm, textul este însă următorul: „...iudicorono con lui non potere più vincere, perchè non voleva, nè poteva licenziarlo” (op.cit., p. 66); iar în celelalte ediţii, a lui Armando Michieli (op.cit., p. 96), a lui Plinio Carli (op.cit., p, 57), Federico Chabod (op.cit. p. 64) şi Antonio Panella (op.cit., v. II, p. 49) găsim textul care concordă ca înţeles cu lecţiunea adoptată de Angelo Pernice: „iudicorono non potere con lui più vincere, porchè noa voleva, nè potere licenziarlo”. Traducerea franceză a lui Yves Lévy este şi ea conformă acestor ultime texte: „...ils pensèrent qu'ils ne pourraient plus vaincre avec lui, parce qu'il ne le voulait pas et qu'ils ne pouvaient non plus le casser”... (op.cit., p. 82).

[16] Machiavelli se referă la trei condotieri vestiţi: Barlomeo Colleone, a cărui statuie la Veneţia este opera lui Verrocchio, Roberto de San-Severino care conduce armatele Veneţiei la asediul Ferrarei şi este învins (1482); Niccolò Orsini, conte de Pitigliano, învins la Vailà (1509) de Liga de la Cambrai.

zi tot ceea ce câştigaseră cu trudă în timp de opt sute de ani[17]. Căci armatele de felul acesta aduc numai cuceriri încete, târzii şi slabe pe când pierderile sunt neaşteptate şi nespus de grave. Dar întrucât aceste exemple m-au adus să vorbesc despre Italia, care a fost mulți ani guvernată de armatele mercenare, vreau să expun aceste lucruri începând din timpurile cele mai vechi, pentru ca, odată cunoscute originea şi dezvoltarea lor, să le putem ameliora cu mai multă uşurință.

Trebuie să aflați aşadar că, de îndată ce, în vremurile din urmă, Imperiul a început să fie alungat din Italia[18], iar Papa a dobândit o putere temporală mai mare, Italia s-a împărțit în mai multe state; căci multe din marile cetăți luară armele împotriva nobilimii lor care, protejată odinioară de împărat, le ținea sub asuprirea ei; Biserica a susținut aceste mişcări de răscoală a oraşelor pentru a câştiga putere în domeniul temporalului; iar în multe dintre ele, cetățenii deveniră Principi. Astfel Italia ajunse a fi aproape în întregime în mâinile Bisericii şi ale câtorva Republici; dar, întrucât nici preoții, nici burghezii oraşelor nu erau obişnuiți să mânuiască armele, începură să angajeze în solda lor mercenari. Cel dintâi care a creat faima acestui gen de armate a fost Alberigo da Conio, din Romagna[19]. Din şcoala lui au coborât între alții Braccio şi Sforza care au fost, în vremea lor, adevărați arbitrii ai Italiei. După ei au venit toți ceilalți care au condus aceste armate până în vremurile noastre; iar rezultatul acțiunilor lor de vitejie este că Italia a fost cucerită ca într-o fugă de Carol, a fost prădată de Ludovic, supusă cu forța de Ferrando[20] şi batjocorită de elvețieni[21]. Organizarea pe care au dat-o acestor armate a fost aceea de a lua orice putere infanteriei, pentru a-şi asigura lor înşişi gloria. Au

---

[17] Machiavelli se referă la începuturile istoriei Veneției, în secolul VII.

[18] Urmând o afirmație a lui Machiavelli în Istorie fiorentine, urmează că scăderea puterii imperiale asupra Italiei a început odată cu urcarea pe tron a lui Rudolf de Habsburg (1273): „Rudolf împăratul, în loc să vie în Italia pentru a reda Imperiului gloria stăpânirii ei, trimise aici pe un ambasador al său cu dreptul de a libera acele Cetăți care ar vrea să se răscumpere, astfel că multe oraşe se răscumpărară...” (Istorie fiorentine, ed.cit., p. 85).

[19] Alberigo din Barbiano, conte de Conio, a întemeiat prima Companie de mercenari la finele secolului XIV, numită „Compagnia di San Giorgio”.

[20] Este vorba de Ferdinand Catolicul.

[21] Elvețienii mercenari sunt menționați aici pentru trădarea lor față de Ludovic al XII-lea şi de Ludovic Maurul.

procedat astfel deoarece, neposedând ei înşişi un stat al lor şi trăind din meşteşugul armelor, nu puteau să dobândească gloria cu un număr mic de infanterişti dar nici nu puteau să le dea de mâncare dacă erau mulţi; iată de ce s-au mărginit la cavalerie, astfel că, având un număr de oameni potrivit de mare, puteau să dobândească şi hrană şi glorie. Lucrurile erau astfel încât într-o armată de douăzeci de mii de soldaţi, nu se găseau nici două mii de infanterişti. Afară de aceasta, se străduiseră să-şi evite, lor şi soldaţilor lor, atât oboseala cât şi frica, astfel că în lupte nu se omorau unii pe alţii ci se luau prizonieri fără obligaţia de a plăti vreun preţ de răscumpărare. Nu atacau cetăţile în timpul nopţii, iar cei asediaţi într-o cetate nu atacau nici ei taberele duşmane; nu construiau în jurul taberelor întărituri şi nici nu săpau şanţuri; nu întreprindeau nicio acţiune militară în timpul iernii. Toate aceste lucruri erau îngăduite prin regulamentele lor militare, pe care ei le inventaseră pentru a-şi evita, după cum am spus, atât oboseala cât şi primejdia: şi au procedat atât de departe în acest sens, încât Italia a ajuns aservită şi dezonorată.

CAPITOLUL XIII - Despre soldaţii auxiliari, amestecaţi şi proprii.

Armatele auxiliare, care sunt celălalt fel de armate inutile, se formează atunci când faci apel la un conducător de stat puternic care vine să te ajute şi să te apere cu trupele lui: aşa cum a făcut în timpurile din urmă papa Iuliu care, văzând la atacul contra Ferrarei[1], exemplul trist al acțiunii armatelor sale mercenare, recurse la armate aliate şi se înțelese cu Ferrando, regele Spaniei, ca acesta să vină să-l ajute cu oamenii şi cu armele lui. Armatele de felul acesta pot să fie folositoare şi bune în sine, dar ele sunt aproape întotdeauna păgubitoare pentru cel care le cheamă; căci dacă pierzi, rămâi învins; iar dacă învingi, rămâi prizonierul lor[2]. Şi cu toate că exemple de acest fel se găsesc foarte multe în istoria antică, nu vreau să nu menționez exemplul recent al papei Iuliu al II-lea; a cărui hotărâre nu putea să fie mai puțin înțeleaptă: voind într-adevăr să ocupe Ferrara, s-a aruncat în întregime în mâinile unui străin. Dar norocul lui a făcut să se producă o a treia împrejurare, pentru ca el să nu culeagă roadele hotărârii lui greşite: căci soldații lui auxiliari fiind învinşi la Ravenna[3], iar elvețienii răsculându-se[4] şi izgonindu-i pe învingători contrar oricărei aşteptări a lui şi a celorlalți, nu mai rămase prizonierul duşmanilor săi întrucât aceştia fuseseră alungați, şi nici al soldaților lui auxiliari întrucât aceştia învinseseră cu alte arme

---

[1] Este vorba de atacul lui Iuliu al II-lea împotriva Ferrarei la 1510, când ducele Alfonso de Este se aliase cu Ludovic al XII-lea, refuzând să intre în Liga Sfântă organizată de Papă împotriva Franței.

[2] Cf. Discorsi, II, 20, op.cit., p. 338–339: „Spun aşadar din nou că, dintre toate celelalte feluri de soldați, cei auxiliari sunt cei mai păgubitori. Căci față de ei, Principele sau Republica pe care o ajută, nu are nicio autoritate, deoarece are autoritate numai acela care îi trimite... Aşadar un Principe sau o Republică trebuie să ia orice altă măsură înainte de a recurge pentru apărarea sa la soldați auxiliari şi a-i introduce în statul lui, chiar dacă ar trebui să aibă încredere în ei, deoarece orice pact, orice convenție, oricât de grea, pe care ar avea-o cu duşmanul, îi va fi mai puțin păgubitoare decât această cale de acțiune".

[3] Este vorba de victoria armatelor franceze conduse de Gaston de Foix la Ravenna (11 Aprilie 1512), împotriva spaniolilor aliați cu Liga Sfântă.

[4] Un corp de elvețieni în serviciul Ligii Sfinte se răsculă în cursul aceleiaşi lupte, astfel că la sfârşit francezii trebuiră să se retragă.

decât cu ale lor proprii. Florentinii, fiind cu totul lipsiți de armate, au dus zece mii de francezi la Pisa[5] spre a o cuceri; şi prin această acțiune s-au găsit într-o primejdie mai mare decât în orice alt moment al luptelor lor. Împăratul Constantinopolului[6], pentru a se împotrivi vecinilor săi, aduse în Grecia zece mii de turci; iar când războiul s-a sfârşit, aceştia n-au mai vrut să plece de aici, şi astfel a început robirea Greciei de către păgâni. Aşadar cel care vrea să nu poată învinge, să se folosească de asemenea armate, căci sunt mult mai primejdioase decât cele mercenare: la ele într-adevăr, înfrângerea este de la început gata să se producă; ele sunt unite între ele şi sunt toate la fel hotărâte să asculte de alții, iar nu de tine; armatele mercenare însă după ce au învins, au nevoie de vreme mai îndelungată şi de un prilej mai bun ca să-ți facă rău, deoarece nu formează o unitate şi sunt chemate şi plătite de tine; şi chiar dacă într-o armată de acest fel ai da puterea unui al treilea, el nu poate să dobândească într-un timp atât de scurt autoritatea necesară spre a-ți face rău. În rezumat, armatele mercenare sunt primejdioase prin moleşeala lor, iar cele auxiliare sunt astfel prin vitejia lor.

Un Principe înțelept va evita aşadar întotdeauna acest gen de armate şi se va baza numai pe armatele lui proprii; el va prefera să piardă o luptă cu trupele lui proprii decât să învingă cu acelea ale altora, judecând că nu este victoriei deplină aceea pe care o obții cu arme străine. Nu voi şovăi niciodată de a da ca exemplu pe Cezar Borgia şi faptele sale. Acest duce a intrat în Romagria cu armate auxiliare, aducând aici numai soldați francezi; şi cu aceştia a cucerit Imola şi Forli. Dar, părându-i-se apoi că aceste armate nu sunt sigure, a recurs la cele mercenare, socotindu-le mai puțin primejdioase; şi astfel angajă în slujba lui pe cei din partidele Orsini şi Vitelli. Dar pe urmă, începând să se servească de ele, i se

---

[5] Machiavelli se referă la armatele trimise de Ludovic al XII-lea în ajutorul Florenței în iunie 1500, plătite în parte de el însuşi, în parte de Republică. Florența fu însă nevoită să trimită aceste trupe înapoi, din cauza lipsei lor de disciplină, făcând pentru aceasta cheltuieli mari.

[6] Se ştie că împăratul Ioan Cantacuzino, în lupta lui contra familiei adversare a Paleologilor („vecinii lui”) a cerut ajutorul unor trupe turceşti (1346). Angelo Pernice observă însă în comentariul său (op.cit., p. 172, nota 47) că se găsesc trupe turceşti în Imperiul bizantin şi anterior acestei date: la 1341, Ana de Savoia, văduva lui Andronic al III-lea, a chemat trupe de turci otomani împotriva aceluiaşi Ion Cantacuzino care lupta pentru obținerea tronului.

păru că dau de bănuit, că nu sunt credincioase şi sunt primejdioase; le desfiinţă aşadar şi rămase numai cu trupele lui proprii. Şi este uşor de observat diferenţa ce există între o armată şi cealaltă dacă ne gândim la marea deosebire între faima militară a Ducelui în momentul în care îi avea numai pe francezi şi apoi pe Orsini şi Vitelli, şi gloria lui din momentul în care a rămas numai cu soldaţii lui şi s-a bazat numai pe el singur: şi vom constata că această glorie a mers crescând; iar el nu a fost niciodată atât de mult stimat ca atunci când fiecare a putut să vadă că era singur şi în întregime stăpân al armatelor lui. Nu voiam să renunţ la exemplele italiene şi recente; dar nu vreau să las la o parte nici pe Hieron Siracuzanul, deoarece este unul dintre cei pe care i-am citat mai sus[7]. După cum am spus, el a fost ridicat în fruntea armatelor de siracuzani înşişi, şi şi-a dat seama îndată că această armată mercenară nu este utilă, deoarece comandanţii ei erau asemenea celor ai noştri din Italia; şi, părându-i-se că nu putea nici să-i oprească, nici să le dea drumul, puse să-i omoare pe toţi, şi după aceea purtă război cu armatele lui proprii, iar nu cu cele străine. Vreau să amintesc de asemenea o figură alegorică a Vechiului Testament, potrivită în acest sens. Când David s-a oferit lui Saul ca să meargă să lupte împotriva lui Goliath, provocator din partea filistenilor, Saul, pentru ca să-i dea curaj, l-a încins cu propriile lui arme; dar David, după ce le-a avut asupra lui, le-a dat înapoi spunând că nu poate lupta destul de liber dacă le păstrează; voia aşadar să-l întâmpine pe duşman numai cu praştia şi cu cuţitul lui[8]. În rezumat armatele altuia sau îţi cad în spate sau îţi sunt o povară, sau te strâng din toate părţile. Carol al VII-lea, tatăl regelui Ludivic al XI-lea, după ce prin marele lui noroc şi prin vitejia lui a eliberat Franţa de englezi, şi-a dat seama că este o necesitate să te înarmezi cu armele tale proprii, şi a organizat în regatul lui o armată de cavalerie şi una de arcaşi infanterişti. Mai târziu, regele Ludovic, fiul său, desfiinţă aceasta din urmă şi

---

[7] În cap. VI.

[8] Cf. Cartea întâia a lui Samuel, XVII, 38–39: „Şi Saul îmbrăcă pe David cu veşmintele sale şi-i puse în cap coif de aramă şi-i dădu o platoşă. Apoi David sa încinse ca sabia lui Saul peste veşminte şi se încercă să umble, căci nu era deprins cu ele. Şi a zis David către Saul: „Nu pot să umblu cu platoşa asta, căci nu sunt deprins cu ea". Deci David a lepădat-o de pe el". (Biblia, trad. De Vasile Radu şi Gala Galation, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1939, p. 303).

începu să ia în solda lui elveţieni[9]; această greşeală, pe care ceilalţi regi au urmat-o, este, după cum se vede din cele ce se întâmplă astăzi, cauza nenorocirilor acestui regat[10]. Căci dând elveţienilor prilejul de a se acoperi de glorie, şi-a înjosit propriile lui armate; căci a desfiinţat cu totul infanteria, iar cavaleria a pus-o aproape sub dependenţa armatelor altora; deoarece, fiind obişnuiţi să lupte alături de elveţieni, soldaţii lui cred şi astăzi că nu pot învinge fără ei. Iată de ce armatele franceze sunt insuficiente într-o luptă dusă contra elveţienilor, şi dacă nu îi au pe aceştia alături, nici nu încearcă să se opună vreunui atac. Aşadar, armatele Franţei sunt mixte, în parte mercenare şi în parte formate din oameni proprii; şi toate împreună, aceste armate sunt mult mai bune decât cele pur auxiliare sau cele pur mercenare, dar cu mult inferioare celor proprii. Este suficient în acest sens exemplul arătat; căci regatul Franţei ar fi de neînvins dacă organizaţia militară a lui Carol al VII-lea ar fi sporită sau menţinută. Dar cu puţina lor înţelepciune, oamenii se apucă să facă un lucru care, având în momentul acela aparenţa binelui, nu le îngăduie să-şi dea seama de otrava care se ascunde în el; după cum am arătat mai sus, vorbind despre febra ectică[11].

Aşadar cel care, într-un Principat, nu-şi dă seama de primejdii în momentul în care se ivesc, nu este cu adevărat înţelept; dar sunt puţini aceia care au acest dar. Şi dacă am considera cauza primă a căderii Imperiului Roman, am găsi-o în faptul că goţii au început să fie angajaţi ca mercenari[12]; din momentul acela, forţele Imperiului Roman au început să scadă şi toată puterea pe care o pierdea, revenea celorlalţi. Conclud aşadar că, dacă un Principat nu posedă armate proprii, el nu va fi niciodată în siguranţă; dimpotrivă, va fi întotdeauna pradă sorţii, deoarece nu dispune de forţa militară necesară spre a se apăra în împrejurările grele. Aceasta a fost de altfel în totdeauna părerea şi maxima oamenilor

---

9 Ludovic al XI-lea s-a servit de elveţieni în lupta contra lui Carol Temerarul, pe care aceştia l-au învins la Granson şi Morat (1476).

10 F. Chabod, în Sulla composizione de „Il Principe” di Niccolò Machiavelli, în Archivum Romanicum, XI, 1927, observă că Machiavelli se referă probabil la anul 1513 când francezii au fost bătuţi de elveţieni la Novara.

11 În cap. III.

12 Se notează, că sub Varens (364 – 378), goţii au fost lăsaţi să se aşeze, pentru prima oară, într-o provincie a Imperiului, dar nu au fost luaţi ca mercenari.

înțelepți: *„quod nihil sit tam infirmum aut instabile quam fama potentiae non sua vi nixa”*[13].

Iar armatele proprii sunt compuse fie din supuşii propriei țări, fie din cetățeni, fie din oameni de-ai tăi care îți sunt îndatorați; toate celelalte feluri de armată sunt sau mercenare sau auxiliare; iar modul în care poți să-ți organizezi armate proprii va fi uşor de găsit dacă vom examina metodele folosite de cei patru, pe care i-am menționat mai sus[14], ca şi procedeul prin care şi-au alcătuit armate şi şi le-au organizat Filip, tatăl lui Alexandru cel Mare, apoi multe Republici şi Principi; căci am toată încrederea în modul în care au lucrat aceştia.

---

[13] Tacit, Annales XIII, 19; Machiavelli citează însă din memorie; textul exact este: „Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam faima potentiae non sua vi nixae”.

[14] Machiavelli se referă probabil la Cezar Borgia, la Hieron, David şi Carol al VII-lea; dar, dat fiind că David nu poate fi socotit în rândul celorlalți organizatori de armate, este posibilă referirea la cei patru menționați în cap. VI: Moise, Cirus, Romulus şi Teseu.

CAPITOLUL XIV – Care este datoria unui Principe privitor la pregătirea războiului.

Aşadar un Principe nu trebuie să aibă alt gând nici altă preocupare, şi să nu aibă de asemenea altă grijă, decât aceea a războiului şi a organizării şi disciplinei necesare lui; aceasta este singura chestiune care trebuie să-l preocupe pe cel care comandă, şi însemnătatea ei este atât de mare încât nu numai că îi menţine puternici pe cei care s-au născut Principi, dar de multe ori îi ridică pe unii oameni, de la situaţia de simpli particulari, la treapta aceasta cea mai înaltă; şi dimpotrivă, se observă că atunci când Principii s-au gândit mai mult la plăceri decât la armate, ei şi-au pierdut statul. Iar prima cauză pentru care poţi să-l pierzi, este tocmai aceea de a nu ţine seama de această artă a războiului, pe când mijlocul care îţi îngăduie să dobândeşti un stat este acela de a fi practicat mereu această artă. Având armate, Francesco Sforza a devenit din simplu particular, duce al Milanului; iar fiii lui, pentru că au fugit de greutăţile şi truda armelor, au ajuns din duci, simpli particulari[1]. Căci, între celelalte rele pe care ţi le pricinuieşte faptul de a fi lipsit de armate, este şi acela de a fi dispreţuit; şi aceasta este una dintre ruşinile de care trebuie să se ferească un Principe, după cum voi arăta mai jos[2]; căci între un om care are armate şi unul care este lipsit de ele, nu putem face niciun fel de comparaţie; aşadar nu este logic ca cel care posedă armate să asculte de bună voie de cel care nu posedă soldaţi de niciun fel, iar acesta din urmă să se simtă în siguranţă între slujitorii săi armaţi; căci, unul fiind plin de dispreţ, iar celălalt mereu plin de bănuială, nu vor putea lucra niciodată bine împreună. Astfel un Principe care nu se pricepe în arta războiului, va suferi, nu numai neplăcerile pe care le-am arătat, dar şi dispreţul soldaţilor lui, astfel că niciodată nu va putea să aibă încredere în ei.

Aşadar Principele nu trebuie să uite niciodată grija pregătirii

---

[1] Galeazzo Sforza a murit ucis de curteni (1476); Ludovic Maurul a fost învins şi detronat de Ludovic al XII-lea în 1500, iar Massimiliano Sforza va pierde de asemenea Milanul în urma luptei de la Marignano contra lui Francisc I (1515).

[2] În cap. XIX.

războiului; în timp de pace trebuie chiar să lucreze în acest sens mai mult decât în timp de război; lucrul acesta îl poate face în două moduri: mai întâi prin fapte, apoi prin gândire. În ce priveşte faptele, afară de ordinea şi disciplina continuă pe care trebuie să le impună oamenilor săi, trebuie de asemenea să practice mereu vânătoarea[3], şi prin aceasta să-şi obişnuiască trupul cu greutăţi şi trudă; în acelaşi timp poate să înveţe să cunoască natura locurilor, să ştie cum se înalţă munţii, cum se deschid văile, cum se întind câmpiile, şi să-şi dea seama care este natura fluviilor şi a mlaştinilor; să fie de asemenea atent în toate aceste observaţii. Căci aceste cunoştinţe sunt folositoare din două puncte de vedere: mai întâi înveţi să-ţi cunoşti propria ta ţară şi înţelegi astfel mai bine care trebuie să fie modul ei de apărare; apoi, întrucât ai cunoscut şi ai fost de multe ori în toate aceste locuri, vei înţelege cu uşurinţă poziţia oricărui alt loc pe care va trebui să-l iei în cercetare; deoarece dealurile, văile şi câmpiile, fluviile şi mlaştinile din Toscana, spre exemplu, seamănă într-o anumită măsură cu cele din alte provincii; astfel că, de la cunoaşterea aspectelor unui ţinut oarecare, poţi trece cu uşurinţă la cunoaşterea acelora ale altor provincii. Principele care nu se pricepe în aceasta, este lipsit de cea dintâi însuşire care se cere unui căpitan; căci aceste lucruri te învaţă să-l descoperi pe duşman, să-ţi fixezi taberele, să-ţi conduci armatele, să le rânduieşti în lupte şi să duci asediul spre folosul tău. Între alte laude pe care scriitorii le aduc lui Filipomen, principele Acheilor[4], este şi faptul că în timp de pace el nu se gândea la altceva decât la modul în care să poarte războiul; şi când se găsea pe un câmp cu prietenii lui, se oprea de multe ori şi discuta cu ei: – Dacă duşmanii s-ar afla pe colina aceea, iar noi ne-am afla aici cu armata noastră, care din doi ar fi într-o poziţie mai bună? Cum am putea să înaintăm împotriva lor, păstrând ordinea de bătaie? Dacă am voi să ne retragem, cum ar trebui să

[3] Cf. Discorsi, III, 39, op.cit., p. 474–475: „Între celelalte lucruri care sunt necesare unui căpitan de armate, este cunoaşterea locurilor şi a ţărilor, deoarece fără această cunoaştere generală şi particulară un căpitan de armate nu poate săvârşi nimic bun. Şi deoarece toate ştiinţele cer o practică dacă vrei să le posezi în mod perfect, ştiinţa aceasta cere şi ea o practică foarte mare. Această practică sau cunoştinţă particulară se dobândeşte prin vânătoare mai mult decât prin orice alt exerciţiu... Aceasta se spune spre a se arăta că vânătoarea, după cum constată Xenofan, este o imagine a războiului”.

[4] Filipomen din Megalopoli (253–183 î. Chr.) a fost şeful Ligii Acheilor.

procedăm? iar dacă ei s-ar retrage, cum ar trebui să-i urmărim? – Şi aşa, mergând cu ei, le arăta toate situaţiile care s-ar putea ivi pentru o armată; asculta părerile lor, şi-o spunea pe a lui, aducea argumente în acest sens, astfel că, mulţumită acestei reflectări continue asupra războiului, nu i s-ar fi putut întâmpla niciodată, el fiind în fruntea armatelor, să se ivească o primejdie pe care să nu ştie s-o înlăture.

Cât priveşte pregătirea intelectuală în vederea purtării războiului, Principele trebuie să citească istoria, şi în aceasta să reflecteze asupra faptelor oamenilor de seamă spre a-şi da seama cum au procedat în războaie, spre a examina cauzele victoriilor şi înfrângerilor lor, spre a putea aşadar să le evite pe cele din urmă şi să le imite pe cele dintâi; şi, mai ales, trebuie să urmeze exemplul câtorva oameni iluştri din trecut, care năzuiau să imite pe câte un erou mult lăudat şi glorios, dinaintea lor având mereu prezente vitejiile şi faptele lui: aşa cum se spune că Alexandru cel Mare îl imita pe Achille, Cezar pe Alexandru, Scipio pe Cirus. Şi oricine va citi viaţa lui Cirus scrisă de Xenofon[5]), va recunoaşte apoi, când va urmări viaţa lui Scipio[6], că această imitaţie a fost spre gloria lui deplină, şi-şi va da seama cât de mult se apropia acesta de castitatea, de amabilitatea, de omenia şi de dărnicia pe care Xenofon le atribuie în scrierea sa lui Cirus. Acestea trebuie aşadar să fie modurile şi atitudinile unui Principe înţelept; în timp de pace să nu stea niciodată inactiv, ci să adune cu pricepere şi să-şi facă un capital din aceste însuşiri, pentru a se putea folosi de ele în împrejurările grele; astfel ca, atunci când soarta i se va schimba, să fie pregătit să-i înfrunte loviturile.

---

[5] Machiavelli se referă la Ciropedia.

[6] Este vorba de Scipio Africanul, ale cărui lecturi din Xenofon le menţionează Cicero într-o scrisoare.

CAPITOLUL XV – Despre acele lucruri pentru care oamenii, **şi** mai ales Principii, merit**ă** s**ă** fie l**ă**uda**ţ**i sau dojeni**ţ**i.

Ne rămâne să vedem acum care trebuie să fie atitudinea şi procedarea unui Principe față de supuşi şi de prieteni, Principi ai altor state. Dar întrucât ştiu că s-a scris mult despre aceeaşi chestiune, mă tem că, scriind şi eu acum tot despre aceasta, să nu fiu considerat drept încrezut, mai ales pentru că mă voi depărta foarte mult, în discuția acestei probleme, de modul obişnuit de tratare al celorlalți. Intenția mea fiind însă aceea de a scrie ceva folositor pentru cei care vor şti să mă înțeleagă, mi s-a părut că este mai potrivit să urmăresc adevărul faptelor înseşi decât simpla închipuire. Căci mulți scriitori au imaginat Republici şi Principate pe care nimeni nu le-a văzut vreodată şi nimeni nu le-a cunoscut ca existând în realitate; într-adevăr este atât de mare deosebirea între felul în care oamenii trăiesc şi felul în care ar trebui să trăiască, încât cel care lasă la o parte ceea ce facem pentru ceea ce ar trebui să facem, mai curând îşi pregăteşte propria lui pieire decât învață mijlocul de a se păstra mai departe; căci cel care pretinde să se manifeste pretutindeni ca om de o desăvârşită bunătate, va trebui să piară cu necesitate în mijlocul atâtor oameni care nu sunt buni. Aşadar Principele care vrea să-şi păstreze puterea, trebuie să învețe neapărat să poată fi uneori lipsit de bunătate şi să se poată folosi de această însuşire după cum este nevoie de ea.

Lăsând aşadar la o parte toate acele lucruri care au fost închipuite cu privire la un Principe, şi discutând numai despre acelea care sunt adevărate, spun că toți oamenii, şi mai ales Principii, întrucât sunt pe treapta cea mai de sus, au drept trăsătură caracteristică una din însuşirile următoare, care le aduc fie dojană, fie laudă. Şi anume, unii sunt considerați generoşi, alții meschini (folosind aici un cuvânt toscan, „miseri”, întrucât cuvântul „avar” arată în limba noastră şi pe acela care vrea să dobândească ceva prin jaf; numim însă „meschin” pe acela care se opreşte de a se bucura de ceea ce posedă); unii sunt considerați darnici, alții lacomi; unii cruzi, alții miloşi; unii sperjuri, alții oameni de încredere; unii fără vlagă şi laşi, alții îndrăzneți şi curajoşi; unii plini de atenție, alții mândri; unii iubitori de plăceri,

alții caşti; unii cu un caracter integru, alții vicleni; unii încăpățânați, alții docili; unii serioşi, alții uşuratici; unii credincioşi, alții fără religie; şi astfel mai departe. Ştiu că fiecare va mărturisi că ar fi cu totul demn de laudă să întâlnim la un Principe, dintre toate însuşirile mai sus arătate, numai pe cele care sunt considerate drept cele mai bune; dar, întrucât nu putem să le întâlnim pe toate laolaltă şi nimeni nu ar putea să le manifeste pe toate, deoarece condițiile vieții noastre omeneşti nu o îngăduie, îi va fi necesar Principelui să fie numai atât de prudent încât să ştie să țină departe de el josnicia acelor vicii care l-ar putea face să-şi piardă statul; apoi, atât cât îi este cu putință, să se ferească şi de acelea care nu ar putea fi cauză de pierdere a puterii; dacă însă lucrul acesta nu-i posibil, poate să dea ascultare acestor vicii din urmă fără prea multă grijă. Şi mai ales să nu-i pese dacă ajunge să merite faima rea a acelor păcate fără de care i-ar fi greu să-şi păstreze statul; căci dacă cercetăm lucrurile cu atenție, vom observa că unele scopuri care apar ca virtuoase, ne-ar duce la pieire dacă le-am urmări, pe când altele, care se par a fi rele, ne fac să dobândim, prin împlinirea lor, siguranța şi buna stare.

CAPITOLUL XVI – Despre dărnicie şi economie.

Începând aşadar cu cele dintâi dintre însuşirile mai sus arătate, spun că ar fi bine să poţi fi considerat darnic; totuşi dărnicia aplicată în aşa fel încât să ajungi să fii socotit darnic, îţi este dăunătoare; într-adevăr, dacă o aplici în mod potrivit şi cum trebuie aplicată, nu se va şti de ea şi vei înlătura şi reputaţia ruşinoasă a contrariului ei. Şi astfel, dacă vrei să-ţi păstrezi între oameni renumele dărniciei, nu trebuie să laşi de o parte luxul de orice fel; astfel că un Principe de felul acesta îşi va cheltui toate bunurile cu asemenea lucruri, iar la sfârşit, dacă va voi să păstreze mai departe renumele dărniciei, va fi nevoit să apese nespus de greu asupra poporului, împovărându-l cu biruri, şi să facă astfel tot ceea ce se poate face pentru a obţine bani. Lucrul acesta va aduce însă cu sine ura tot mai mare a supuşilor săi, şi nimeni nu va mai avea stimă pentru el deoarece va fi ajuns sărac; şi astfel, întrucât dărnicia lui a făcut rău multora şi a adus un bine numai câtorva, el va simţi îndată cea mai mică nemulţumire a poporului şi situaţia lui se va clătina la cea dintâi primejdie; dacă însă îşi dă seama de greşeala lui şi vrea să se lepede de ea, îşi va atrage îndată reputaţia de a fi meschin. Aşadar un Principe nu poate aplica această virtute a dărniciei în aşa fel încât, manifestând-o, să nu-i aducă un rău; deci, dacă este prudent, nu trebuie să-i pese de reputaţia de meschin; deoarece cu timpul va fi considerat tot mai darnic, întrucât se va constata că, făcând economie, îi ajung propriile lui venituri, că se poate apăra împotriva celui care porneşte cu război contra lui şi că poate să întreprindă lucruri mari fără să apese asupra poporului; aşa încât va fi darnic faţă de toţi aceia cărora nu le ia nimic, şi care sunt nesfârşit de mulţi, şi va fi zgârcit faţă de toţi aceia cărora nu le dă nimic, şi care sunt puţini. În vremurile noastre am văzut că au înfăptuit lucruri mari numai aceia care au fost consideraţi drept meschini; iar ceilalţi au fost nimiciţi. Papa Iuliu al II-lea, după ce s-a folosit de faima dărniciei lui spre a ajunge la tronul papal, nu s-a mai gândit apoi nicio clipă să o mai păstreze, deoarece trebuia să poarte războaie. Regele de astăzi al Franţei[1] a purtat

[1] Regele la care se referă Machiavelli este Ludovic al XII-lea.

nenumărate războaie fără să pună vreo dare specială asupra supuşilor lui, numai pentru că economia lui îndelungată i-a îngăduit sa aibă cheltuieli suplimentare[2]. Iar regele de azi al Spaniei[3], dacă ar fi vrut să fie considerat drept darnic, nu ar fi întreprins atâtea războaie şi nu ar fi câştigat atâtea victorii.

Aşadar unui Principe, care nu are nevoie să-şi jefuiască supuşii pentru a se putea apăra, care nu trebuie să se teamă că va ajunge sărac şi dispreţuit şi care nu este silit să devină lacom de averi, nu trebuie să-i pese dacă îşi creează faima de meschin; căci acesta este unul dintre păcatele care îi îngăduie să domnească. Iar dacă cineva îmi va obiecta spunând că Caesar a ajuns la putere prin dărnicie, şi mulţi alţii de asemenea au urcat treptele cele mai înalte pentru că au fost în realitate şi au fost crezuţi darnici, îi voi răspunde: sau eşti Principe deplin sau eşti pe cale de a dobândi Principatul. În primul caz, dărnicia este dăunătoare; în al doilea caz, este foarte necesar să fii considerat darnic. Iar Caesar era unul dintre aceia care voiau să ajungă la Principatul Romei; dar dacă odată ajuns aici ar fi trăit mai departe şi nu ar fi fost mai cumpătat în cheltuieli, şi-ar fi distrus singur Imperiul. Iar dacă altul îmi va obiecta din nou: au fost mulţi Principi care cu armatele lor au săvârşit fapte măreţe şi care totodată au fost socotiţi foarte darnici, îi voi răspunde: Principele acesta cheltuieşte sau din averea lui şi din banii supuşilor săi, sau din aceia ai altora. În primul caz trebuie să fie foarte econom; în al doilea, nu trebuie să renunţe la niciun fel de dărnicie. Căci Principele care îşi poartă armatele pretutindeni, care se îmbogăţeşte din prăzi, din jafuri şi din biruri, care foloseşte aşadar averea altuia, acela trebuie să se arate darnic; altfel soldaţii nu l-ar mai urma. Într-adevăr, poţi să dăruieşti cu generozitate din ceea ce nu este al tău nici al

---

[2] Traducem după textul ediţiei lui Angelo Pernice (op.cit., p. 84) ca şi a lui Michieli (op.cit., p. 111); în traducerile franceze şi germane s-a urmat însă o altă lecţiune, unindu-se cele două fraze, după textul lui G. Lisio, Il Principe di Niccolò Machiavelli, testo critico con introduzione e note, Firenze, Sansoni, 1899. (cu privire la lecţiunea adoptată de Angelo Pernice în contrast cu a lui Lisio, cf. nota celui dintâi în ediţia îngrijită de el, op.cit., p. 174, nota 55). Ferrari traduce aşadar: „afin de pouvoir faire la guerre au roi de France...” (op.cit. p. 132); Yves Lévy de asemenea: „...pour avoir le moyen de faire la guerre au roy de France”, (op.cit., p. 101), iar Rehberg urmează acelaşi text: „...um sich vielmehr nur zum Kriege gegen Frankreich vorzubereiten” (op.cit., p. 86).

[3] Ferdinand Catolicul.

supuşilor tăi, aşa cum au făcut Cirus, Caesar şi Alexandru; deoarece faptul de a risipi averea altora nu-ți micşorează faima de care te bucuri, ci îți aduce dimpotrivă o faimă nouă; singurul lucru care îți dăunează este acela de a cheltui din banii tăi. Căci nu există ceva care să se consume singur mai mult decât dărnicia: în timp ce te foloseşti de ea, pierzi totodată putința de a o mai folosi, şi ajungi sau sărac şi disprețuit, sau, pentru a scăpa de sărăcie, devii lacom şi urât de ceilalți. Între toate lucrurile de care un Principe trebuie să se ferească este însă faptul de a fi disprețuit şi urât, iar dărnicia te duce şi la una şi la cealaltă. Aşadar este mai înțelept să-ți păstrezi numele de meschin, care îți creează o reputație proastă, dar lipsită de ură, decât să vrei să-ți câştigi faima dărniciei şi prin aceasta s-o dobândeşti în mod necesar pe aceea de lacom, din care ți se va forma o reputație proastă şi însoțită de ură.

CAPITOLUL XVII – Despre cruzime şi milă, şi dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau mai curând să fii temut decât iubit.

Trecând mai departe la celelalte însuşiri mai sus arătate, spun că orice Principe trebuie să dorească să fie socotit drept milos şi nu crud: cu toate acestea, trebuie să bage de seamă să nu întrebuinţeze rău această milă. Cezar Borgia era socotit crud; totuşi această cruzime a lui restabilise ordinea în Romagna, îi dăduse unitatea şi pacea şi o făcuse să fie credincioasă Principelui. Dacă vom considera aşadar cu atenţie lucrul acesta, ne vom da seama că acest om a dovedit că este mult mai milos decât poporul florentin care, pentru a nu fi acuzat de cruzime, a lăsat să fie distrusă Pistoia[1]. Aşadar un Principe nu trebuie să se preocupe dacă, pentru a-şi ţine supuşii strâns uniţi şi credincioşi lui, îşi creează faima rea a cruzimii: într-adevăr câteva exemple îi vor fi suficiente ca să dovedească mai multă milă decât aceia care, din milă prea mare, lasă să se dezvolte liber dezordinile producătoare de omor şi jaf; asemenea lucruri fac rău unei întregi colectivităţi, pe când execuţiile ordonate de un Principe ating numai pe un singur om. Iar între Principii de toate felurile, îi este cu neputinţă Principelui care de curând şi pentru prima oară a ajuns la această treaptă, să evite renumele cruzimii; aceasta deoarece un stat nou este plin de primejdii.

Virgiliu spune într-adevăr prin gura Didonei:

Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri[2].

---

[1] Despre această politică a Florenţei faţă de Pistoia – unde au fost întreţinute partidele adverse spre a se produce turburări şi omoruri continue –, Machiavelli vorbeşte şi în Discorsi II, 25, op.cit., p. 356: „Oraşul Pistoia... nu a ajuns în stăpânirea Florenţei prin alt mijloc decât prin acesta: căci, ea fiind divizată între partide şi florentinii favorizând când pe unii, când pe alţii... împinseră cetatea până la capăt încât, istovită de existenţa ei agitată, se aruncă de la sine în braţele Florenţei”. Cf. şi III, 27, op.cit., p. 418, unde se arată folosirea de către florentini a aceleiaşi metode de cucerire a Pistoiei.

[2] Eneida, I, p. 563–564.

Cu toate acestea, el nu trebuie să dea uşor crezare acuzaţiilor, nici să treacă prea repede la acţiune şi nici să-şi facă singur frică; să procedeze cu măsură, cu înţelepciune şi cu omenie, iar încrederea prea mare să nu-l lipsească de prudenţă, după cum prea marea neîncredere să nu-l facă lipsit de orice îngăduinţă.

Se pune astfel problema dacă este mai bine să fii iubit decât temut sau invers. Răspund că este necesar să fii şi una şi alta; dar întrucât este greu să împaci aceste două lucruri, spun că, atunci când una singură din aceste condiţii poate fi împlinită, este mai sigur să fii temut decât să fii iubit. Căci se poate spune despre oameni acest lucru în general: că sunt nerecunoscători, schimbători, prefăcuţi şi ascunşi, că fug din faţa primejdiei şi sunt lacomi de câştig; atâta timp cât le faci bine, sunt cu totul ai tăi; şi după cum am spus mai sus, ei îţi dau sângele lor, averea, viaţa şi copiii, atâta timp cât primejdia este departe; dar când ea se apropie, toţi se răscoală împotriva ta. Astfel Principele care s-a încrezut cu totul în vorbele lor, şi este deci lipsit de orice altă posibilitate de apărare, este împins spre pieire; căci prieteniile pe care le obţii cu bani, iar nu prin generozitate şi distincţie sufletească, le cumperi[3], dar nu le posezi în realitate şi nu le poţi folosi. Iar oamenii şovăie mai puţin să facă rău celui care se face iubit decât celui care se face temut; căci iubirea se păstrează prin legătura obligaţiei pe care orice prilej, în care este în joc propriul tău folos, o poate rupe, deoarece oamenii sunt răi; în schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-l părăseşte pe om niciodată. Cu toate acestea, Principele trebuie să se facă temut în aşa fel încât, dacă nu dobândeşte iubirea supuşilor, să evite însă ura lor; deoarece poate foarte bine să îndeplinească împreună cele două condiţii, să fie temut şi să nu fie urât; ceea ce se va întâmpla întotdeauna dată se va abţine de a pune mâna pe averea cetăţenilor şi supuşilor săi ca şi pe femeile lor; şi chiar atunci când este constrâns să verse sângele cuiva, s-o facă numai dacă există într-adevăr o justificare adevărată şi o cauză evidentă; dar mai presus de toate trebuie să se reţină de a atinge averea oamenilor, deoarece aceştia uită mai uşor moartea unui tată decât pierderea averii lor. Şi apoi, prilejurile de confiscare a bunurilor nu lipsesc niciodată; iar cel care începe să trăiască din jaf, găseşte

---

[3] În text (ed. Angelo Pernice, p. 88): „şi meritano”, cu explicaţia Comentariului (p. 175, nota 59): „si comprano”. Yves Lévy traduce totuşi (op.cit., p. 105): „on mérite bien d’en éprouver l’effet (des amitiés)...”.

întotdeauna motive suficiente ca să ia în stăpânire averea altuia; sunt însă dimpotrivă mai rare prilejurile de a vărsa sânge şi ele trec mai repede. Dar când un Principe îşi conduce armatele şi are sub comanda lui un număr mare de soldaţi, atunci mai ales este necesar să nu se preocupe nicidecum de faima cruzimii lui; deoarece fără această faimă, o armată nu poate fi niciodată unită şi nici gata de acţiune. Între faptele demne de admiraţie ale lui Hanibal, se numără şi aceasta: deşi a avut o armată foarte mare, alcătuită din nenumărate neamuri amestecate şi pe care a purtat-o să lupte pe pământuri străine, nu s-a ivit niciodată vreo neînţelegere între elementele ei diferite, şi nimeni nu s-a ridicat vreodată împotriva Principelui, atât când soarta le-a fost nenorocită cât şi atunci când le-a fost favorabilă. Faptul acesta nu putea să aibă altă cauză decât cruzimea neomenească a lui Hanibal, cruzime care, alături de valoarea şi de energia lui nemăsurate, l-a făcut să apară întotdeauna soldaţilor demn de respect şi de teamă; şi dacă nu ar fi avut această însuşire, celelalte virtuţi nu i-ar fi fost suficiente spre a obţine acest rezultat. Scriitorii cu puţină inteligenţă admiră însă pe de o parte acţiunile lui, iar pe de altă parte condamnă acele fapte care constituie singura lor cauză. Şi pentru a dovedi că celelalte însuşiri nu i-ar fi fost suficiente, să-l considerăm pe Scipio, om de o rară valoare nu numai în timpurile lui, dar faţă de tot ceea ce cunoaştem în timpurile trecute, şi ale cărui armate s-au răsculat împotriva lui în Spania[4]. Faptul acesta nu a avut altă cauză decât bunătatea lui prea mare, care dăduse soldaţilor o libertate nestăvilită şi cu mult mai mare decât s-ar fi potrivit disciplinei militare. Ceea ce i-a şi fost spus ca o învinuire, în Senat, de către Fabius Maximus care l-a numit pentru aceasta corupător al armatei romane. Şi este adevărat că locuitorii din Locri, care fuseseră jefuiţi şi ruinaţi de un guvernator trimis de Scipio, n-au fost răzbunaţi niciodată de acesta, iar îndrăzneala acelui om n-a fost pedepsită; şi toate acestea numai din cauza firii lui indulgente[5]; astfel că, cineva în Senat voind să-l scuze, a spus că există mulţi oameni care ştiu mai bine să nu greşească ei înşişi decât să pedepsească greşelile altora. Acest fel de a fi ar fi micşorat cu timpul faima şi gloria lui

---

[4] Este vorba de răscoala din 206 î. Chr., produsă în momentul în care Scipio Africanul se îmbolnăvise.

[5] Machiavelli se refera la Q. Phlaminius lăsat de Scipio la Locri pentru a apăra oraşul împotriva Cartaginezilor.

Scipio, dacă el ar fi rămas mai departe la putere păstrând această conduită; dar întrucât a trecut apoi sub comanda Senatului, această însuşire dăunătoare a lui nu numai că nu s-a mai arătat astfel, dar a apărut spre gloria lui.

Conclud aşadar, revenind la întrebarea dacă trebuie să fii iubit sau temut, prin afirmarea că, întrucât oamenii iubesc după capriciul lor şi se tem după voia Principelui, un Principe prudent trebuie să se bazeze pe ceea ce atârnă de el, iar nu pe ceea ce atârnă de ceilalţi; el trebuie aşadar să caute numai să nu fie urât, după cum am spus.

CAPITOLUL XVIII – Cum trebuie să-şi ţină cuvântul un Principe.

Oricine înţelege că trebuie să fie lăudat Principele care ştie să-şi ţină cuvântul şi să procedeze în mod cinstit, iar nu cu viclenie: totuşi experienţa vremurilor noastre ne arată că acei Principi au săvârşit fapte de seamă care au ţinut prea puţin socoteală de cuvântul dat şi au ştiut cu viclenia lor să ameţească mintea oamenilor; iar la sfârşit au întrecut astfel pe cei care au lucrat cu cinste.

Trebuie să ştiţi aşadar că există două feluri de a lupta: unul bazat pe legi, celălalt pe forţă: cel dintâi este propriu oamenilor, al doilea aparţine animalelor; dar întrucât primul nu este de multe ori suficient, trebuie să recurgem la al doilea. Aşadar îi este necesar Principelui să ştie să se comporte tot atât de bine ca animal cât şi ca om. Scriitorii vechi au recomandat acest lucru Principilor într-un mod alegoric; ei ne povestesc că Achile şi mulţi alţi Principi din vremurile acelea, au fost daţi lui Chiron Centaurul pentru ca acesta să-i crească sub disciplina lui[1]. Iar faptul de a avea ca preceptor o fiinţă jumătate animal şi jumătate om nu înseamnă altceva decât că unui Principe îi este necesar să ştie să se poarte atât într-un fel cât şi în celălalt; căci nu poţi să te porţi mereu în felul singur al omului şi nici în acela al animalului. Aşadar dacă un Principe trebuie să ştie să se comporte bine în felul unui animal, trebuie să aleagă între firea vulpii şi aceea a leului; deoarece leul nu se apără de cursele ce i se întind, iar vulpea de asemenea nu se apără de lupi. Trebuie aşadar să fii vulpe spre a recunoaşte cursele, şi leu spre a-i speria pe lupi. Cei care procedează numai în felul leului, nu sunt deloc pricepuţi. Aşadar un stăpânitor puternic nu poate şi nici nu trebuie să-şi ţintă, cuvântul atunci când aceasta se întoarce împotriva lui şi când motivele care l-au făcut să promită un anumit lucru au încetat de a mai exista. Dacă oamenii ar fi toţi buni, preceptul meu nu ar avea valoare; dar întrucât sunt răi şi nu-şi ţin cuvântul dat, nici tu nu trebuie să-l ţii faţă de ei. Unui Principe nu i-au lipsit de altfel niciodată motive legitime pentru a-şi masca neţinerea

[1] Chiron Centaurul, fiul lui Saturn şi al ninfei Fallira, a fost după cei vechi, maestrul lui Teseu, Iason, Hercule şi Achile.

cuvântului dat. Şi s-ar putea da în acest sens exemple moderne nenumărate, şi s-ar putea arăta câte păci, câte făgăduieli au devenit fără valoare şi zădărnicite prin faptul că Principii şi-au călcat cuvântul: iar cel care a ştiut cel mai bine să facă pe vulpea, acela a reuşit deplin. Trebuie să ştii însă să-ți maschezi bine această natură de vulpe şi deci să ştii să te prefaci şi să te ascunzi; deoarece oamenii sunt atât de naivi şi se supun atât de uşor nevoilor prezente încât cel care înşală va găsi întotdeauna pe unul care să se lase a fi înşelat.

Dintre exemplele recente nu aş vrea să nu menționez unul anumit. Alexandru al VI-lea nu a făcut niciodată altceva şi nici nu s-a gândit la altceva decât să înşele pe oameni, şi a găsit întotdeauna elementele potrivite spre a o face. N-a existat într-adevăr niciodată un om care să-ți spună un lucru cu mai multă siguranță şi să ți-l confirme cu jurăminte mai multe dar care să-l observe mai puțin; cu toate acestea, înşelăciunile i-au reuşit întotdeauna după dorință, deoarece cunoştea prea bine acest mijloc de acțiune față de oameni. Unui Principe nu-i este aşadar necesar să aibă toate însuşirile bune arătate mai sus, dar îi este foarte necesar să pară că le are. Ba chiar voi îndrăzni să spun aceasta: că dacă le are şi le foloseşte întotdeauna, îi sunt dăunătoare; dacă însă pare că le are, îi vor fi utile; astfel faptul de a părea milos, credincios, uman, integru şi religios este folositor; dar totodată va trebui să fii mereu gata ca, atunci când nu trebuie să pari astfel, să poți şi să ştii să te comporți tocmai dimpotrivă. Şi trebuie să ştim mai departe că un Principe, şi mai ales un Principe nou, nu poate să respecte toate acele virtuți pentru care oamenii sunt socotiți în general ca buni, deoarece pentru a-şi păstra statul, el este constrâns adeseori să lucreze împotriva cuvântului dat, împotriva milei, a omeniei, a religiei. Şi de aceea spiritul lui trebuie să fie întotdeauna gata să se îndrepte după cum îi poruncesc vânturile soartei şi schimbarea împrejurărilor şi, după cum am spus mai sus, să nu se depărteze de bine, dacă poate, dar să ştie la nevoie să facă răul.

Principele trebuie aşadar să bage bine de seamă să nu-i iasă vreodată din gură vreun cuvânt care să nu fie pătruns de cele cinci însuşiri pe care le-am arătat mai sus; şi dacă îl vezi sau îl auzi numai, să-ți pară plin de milă, de fidelitate, cu un caracter integru, plin de omenie şi de credință în Dumnezeu. Dar nimic nu este mai necesar să pară că are, decât această ultimă însuşire. Căci oamenii judecă în general mai curând după ochi decât după mâini,

întrucât fiecăruia îi este dat să vadă, însă puțini pot să pipăie cu mâinile lor. Oricine vede ceea ce pari, dar puțini simt ceea ce eşti în realitate; şi aceşti puțini nu îndrăznesc să se opună părerii celor mulți care au de partea lor autoritatea înaltă a statului care îi susține apărându-i; aşadar faptele tuturor oamenilor şi mai ales ale Principilor, pentru care nu poți să te adresezi nici unui judecător, trebuie privite numai după rezultatul lor. Principele să facă, aşadar în aşa fel încât să învingă şi să-şi păstreze statul; mijloacele lui vor fi judecate întotdeauna onorabile şi fiecare le va lăuda; deoarece vulgul este atras numai de ceea ce pare şi de ceea ce se produce în mod real; în lume nu există însă decât vulg; iar cei puțini dobândesc un rol oarecare numai când cei mulți găsesc în ei un sprijin. Un Principe din timpurile noastre, pe care nu este potrivit să-l numim[2], nu face altceva decât să predice tot timpul pacea şi credința în Dumnezeu, şi este cel mai mare duşman al uneia şi al alteia; căci atât una cât şi cealaltă, dacă le-ar fi observat, l-ar fi făcut să-şi piardă de mult şi puterea şi statul.

---

[2] Ferdinand Catolicul.

CAPITOLUL XIX – Cum trebuie să ne ferim de a fi urâţi şi dispreţuiţi.

Dar deoarece n-am vorbit decât despre însuşirile cele mai însemnate dintre cele pe care le-am numit mai sus[1], vreau să tratez despre celelalte pe scurt, cuprinzându-le în această consideraţiune generală: anume că Principele trebuie, după cum am spus în parte mai adineauri, să se ferească de acele lucruri care pot trezi ura şi dispreţul faţă de el; şi ori de câte ori va fi reuşit să facă aceasta, îşi va fi îndeplinit bine rolul şi astfel celelalte greşeli pe care le-ar săvârşi nu-i vor mai fi primejdioase. Oamenii îl vor urî mai ales, după cum am spus, dacă se va arăta lacom şi se va face stăpân pe averile şi pe soţiile supuşilor săi; de aceste fapte trebuie să se ferească; deoarece atâta timp cât nu le iei oamenilor, în majoritatea lor, nici averea nici onoarea, ei trăiesc mulţumiţi şi nu ai de luptat decât împotriva ambiţiei câtorva, pe care o poţi înfrânge în mai multe feluri şi cu uşurinţă. Dar ajungi să fii dispreţuit dacă te arăţi schimbăcios, uşuratic, fără energie, meschin, nehotărât. Principele trebuie să se ferească de aceasta ca de o stâncă în mijlocul mării, şi să-şi dea silinţă ca faptele lui să fie mărturia unui suflet mare, curajos, serios şi puternic; iar în ce priveşte neînţelegerile particulare ale supuşilor săi, să vrea ca hotărârea lui să fie irevocabilă; şi să menţină în jurul lui o faimă atât de mare încât nimeni să nu se gândească să-l înşele sau să-l inducă abil în eroare.

Principele care face să se nască în jurul său această stimă, îşi câştigă un mare renume; iar conspiraţiile se fac cu greu împotriva unui om preţuit; este de asemenea greu să fie atacat dacă se ştie că este un om bun şi respectat de ai lui. Căci un Principe trebuie să se teamă de două lucruri de situaţia dinăuntru, din cauza supuşilor, şi de situaţia din afara, din cauza vecinilor puternici. De aceştia din urmă te aperi cu armate bune şi cu aliaţi buni, şi dacă vei avea armate bune, vei avea întotdeauna şi aliaţi buni; iar situaţia internă va fi întotdeauna solidă, atunci când vor fi tot astfel împrejurările din afară, aceasta, desigur, dacă ea n-a fost mai dinainte tulburată de o conspiraţie; şi chiar daca s-ar tulbura şi situaţia din afară, dacă Principele a orânduit totul precum am

[1] În cap. XV-XVI.

spus şi s-a comportat tot astfel, şi dacă nu cedează, va rezista oricând oricărui atac, aşa cum am spus că a făcut Nabis Spartanul. Dar în ce priceşte pe supuşi, chiar când situaţia din afară nu se tulbură, el trebuie să se teamă de o conjuraţie urzită în taină: iar faţă de aceasta, Principele se pune foarte bine în siguranţă dacă evită faptele pentru care ar putea să fie urât şi dispreţuit, şi dacă îşi menţine poporul mulţumit de guvernarea lui, lucru pe care îl obţine cu necesitate, după cum am spus pe larg mai sus. Iar unul dintre mijloacele cele mai puternice pe care le are un Principe împotriva conspiraţiilor, este faptul de a nu fi urât de mulţime; deoarece acela care conspiră crede întotdeauna că va satisface poporul omorându-l pe Principe; dar atunci când i se pare că prin aceasta i-ar displace, nu mai are curajul să hotărască o acţiune de acest fel, deoarece conspiratorii întâmpină întotdeauna greutăţi nenumărate. Iar experienţa ne arată că s-au urzit multe conspiraţii, dar prea puţine au reuşit; deoarece acela care conspiră nu poate să lucreze singur, şi nici nu poate să-şi ia tovarăşi decât dintre aceia pe care îi crede nemulţumiţi; dar de îndată ce ţi-ai dezvăluit intenţiile unui nemulţumit, i-ai şi dat prilejul să fie mulţumit deoarece, dacă dezvăluie totul, poate să spere tot binele posibil; astfel că, văzând câştigul sigur în direcţia aceasta şi văzându-l în cealaltă direcţie îndoielnic şi plin de primejdie, ar trebui, pentru ca să-ţi rămână credincios, să-ţi fie prieten cum rar există sau, să fie duşman îndârjit al Principelui. Spre a spune aşadar lucrurile pe scurt, afirm că cel care conspiră cunoaşte numai teama, grija de a păstra secretul şi frica pedepsei care îl îngrozeşte; dar cât priveşte Principele, el are de partea lui majestatea Principatului, legile, apărarea din partea prietenilor şi din partea statului, care toate stau în jurul lui; astfel că, dacă adăugăm tuturor acestor lucruri şi simpatia poporului, este imposibil ca cineva să aibă atâta îndrăzneală încât să conspire. Căci dacă un conspirator trebuie să se teamă de obicei înainte de a-şi fi comis fapta, în cazul acesta însă, al simpatiei poporului, el trebuie să se teamă mai mult după ce a săvârşit-o, deoarece va avea drept duşman poporul şi nu va putea să spere de la el nicio scăpare.

S-ar putea da exemple nenumărate în atest sens, dar vreau să mă mulţumesc cu unul singur, care s-a întâmplat pe vremea părinţilor noştri. Messer Annibale Bentiyogli, bunicul celui de azi care poartă acelaşi nume, şi care era Principe la Bologna, a fost

omorât de unul din familia Canneschi[2] ce conspiraseră împotriva lui; el nu a lăsat ca urmaş decât pe Messer Giovanni care era încă foarte mic[3]; dar îndată după săvârşirea crimei, întreg poporul s-a ridicat şi i-a ucis pe toţi cei din neamul lui Canneschi. Lucru care s-a produs prin aceea că familia lui Bentivoglio se bucura în vremea aceea de multă dragoste din partea poporului; şi această dragoste era într-adevăr atât de mare încât, după moartea lui Annibale, nerămânând la Bologna nimeni din această familie care să poată conduce statul, şi aflându-se că la Florenţa trăia un vlăstar din neamul acesta[4], care până acum fusese socotit fiu de fierar, trimiseră bolognezii să-l caute la Florenţa şi îi încredinţară cârmuirea oraşului lor; şi fu guvernat de el până ce Messer Giovanni ajunse la vârsta la care putea să ia în mână conducerea.

Spun aşadar în concluzie, că un Principe trebuie să se preocupe prea puţin de conspiraţii dacă poporul îi este favorabil; dar dacă acesta îi este duşman şi îl urăşte, trebuie să se teamă de orice lucru şi de oricine. Statele bine organizate şi Principii înţelepţi s-au străduit întotdeauna şi au hotărât să nu ia celor mari toate speranţele şi să satisfacă poporul făcându-l să fie mereu mulţumit, deoarece aceasta este una dintre preocupările însemnate pe care le are un Principe. Între regatele bine organizate şi bine cârmuite în timpurile noastre este regatul Franţei[5]. Se găsesc aici nenumărate instituţii bune, de care atârnă libertatea şi siguranţa regelui; dintre care cea dintâi este Parlamentul şi autoritatea lui; căci cel care a organizat acest regat, a cunoscut ambiţia celor puternici şi obrăznicia lor; socotind deci că le este necesar un frâu care să-i potolească şi cunoscând apoi, pe de altă parte, ura poporului împotriva celor mari – ură întemeiată pe frică – şi voind să pună

---

[2] Annibale Bentivaglio a fost asasinat de Battista Canneschi (24 iunie 1445), cu acordul lui Filippo Maria Visconti; dar a fost ucis la rândul lui de poporul răsculat împotriva asasinului. Machiavelli povesteşte faptele şi în Istorie fiorentine, VI, 9 – 10, op.cit., p. 353–355.

[3] Avea şase ani.

[4] Este vorba de Santi Bentivoglio, fiul nelegitim al lui Ercole Bentivoglio, care a guvernat Bologna în anii 1445–1462.

[5] Machiavelli vorbeşte despre buna stare a Franţei şi în Discorsi, I, 16: „Ca exemplu este regatul Franţei care trăieşte în siguranţă numai pentru că regii lui se supun unor legi numeroase care cuprind securitatea întregului popor. Iar cel care a organizat atest stat, a voit ca regii să facă ce vrea cu armele şi cu banii, dar de orice alt lucru să nu poată dispune decât după cum spun legile” (op.cit., p. 188).

poporul în siguranță, a făcut astfel, ca aceasta să nu intre în sarcina Regelui, pentru a-l scuti deci de greutățile ce le-ar fi întâmpinat din partea celor mari favorizând poporul şi din partea acestuia favorizându-i pe cei mari; a constituit aşadar un al treilea judecător care, fără a face să cadă asupra regelui nicio învinuire, să lovească în cei mari şi să-i favorizeze pe cei mici. Această organizare nu putea într-adevăr să fie nici mai bună, nici mai înțeleaptă, şi nici să asigure mai mult linişteai regelui şi a regatului. De unde putem deduce o altă constatare demnă de a fi însemnată: anume că Principii trebuie să facă astfel încât însărcinările grele să le dea spre îndeplinire altora şi să păstreze pentru ei numai pe cele care le pot aduce favoarea poporului. Conclud aşadar din nou spunând că un Principe trebuie să-i prețuiască pe cei mari, dar să nu se facă urât de popor.

Poate că multora li se va părea, considerând viața şi moartea unora dintre împărații romani, că aceştia constituie exemple contrare părerii pe care o susțin aici; căci s-ar putea să se observe că unii dintre ei au avut întotdeauna o viață nobilă şi au dovedit însuşiri şi energie mare, dar şi-au pierdut imperiul sau au fost ucişi de propriii lor oameni care au conspirat împotriva lor. Pentru ca să răspund acestei obiecții, voi examina însuşirile câtorva împărați arătând prin aceasta cauzele căderii lor, care nu sunt deosebite de cele ce au fost expuse de mine; astfel voi îndrepta atenția asupra acelor lucruri care trebuie să fie reținute de cel care citeşte istoria vremurilor trecute. Şi vreau să-mi fie suficient exemplul tuturor acelor împărați care s-au succedat pe tron de la Marcus Filosoful până la Maximian[6]; aceştia au fost Marcus, Commodus fiul său, Pertinax, Iulianus, Sever, Antonius Caracalla fiul său, Macrinus, Heliogabal, Alexandru şi Maximian. Şi trebuie să observăm mai întâi că, pe când în alte state, ai de luptat numai cu ambiția celor mari şi cu îndrăzneala poporului, împărații romani întâmpinau o a treia dificultate: aceea anume că trebuiau să îndure cruzimea şi lăcomia soldaților lor. Această situație era atât de grea încât ea a fost pentru mulți cauza căderii lor deoarece era greu să-i satisfaci şi pe soldați şi poporul; căci poporul iubea

---

[6] Adică de la 161 la 238 d. Chr. Comentatorii (cf. Angelo Pernico în op.cit., p. 176, nota 67) observă că această perioadă, care nu este cea mai însemnată în istoria romanilor, a fost aleasă de Machiavelli poate pentru că apare studiată şi amănunțit expusă în „Istoria Imperiului de la moartea lui Marcus”, opera istoricului grec Herodianus (s. III), pe care Poliziano a tradus-o în acei ani (1493) în latineşte.

liniştea; şi de aceea iubea pe Principii paşnici, pe când soldaţii iubeau pe acei Principi care aveau spirit războinic şi care erau lipsiţi de scrupule, cruzi şi lacomi; şi voiau ca aceştia să-şi pună în aplicare aceste însuşiri faţă de popor, pentru ca ei să poată avea o soldă îndoită şi să-şi satisfacă lăcomia şi cruzimea. Astfel s-a întâmplat că acei împăraţi care, nici prin firea nici prin priceperea lor, nu se bucurau de o faimă prea mare aşa încât să poată să-i ţină în frâu şi pe unii şi pe alţii [pe soldaţi şi poporul], au mers tot mai mult spre cădere; şi cei mai mulţi dintre ei, aceia mai ales care ajungeau să ocupe tronul ca oameni noi, când îşi dădeau seama cât este de greu să împaci aceste două categorii de oameni, se hotărau să-i mulţumească pe soldaţi, neluând în seamă faptul că prin aceasta făceau rău poporului. Această alegere era necesară; căci, Principii neputând să nu fie urâţi de cineva, trebuie să se silească să nu fie urâţi de marea mulţime a oamenilor, iar când aceasta nu le reuşeşte, trebuie să se străduiască cu toată priceperea lor să evite ura acelor oameni care sunt mai puternici. De aceea împăraţii care erau mai noi în această situaţie şi aveau nevoie să se bucure de o favoare cu totul deosebită, erau mai mult de partea soldaţilor decât de partea poporului: lucru care se arată apoi mai mult sau mai puţin folositor, după cum fiecare ştie să-şi păstreze această favoare. Motivele mai sus arătate au făcut ca Marcus, Pertinax şi Alexandru, care toţi trei au avut o viaţa modestă, au iubit dreptatea, au fost duşmani ai cruzimii, au fost plini de omenie şi blânzi, să aibă totuşi un sfârşit trist, afară de Marcus[7]. El singur a trăit şi a murit bucurându-se de toate onorurile, deoarece a urmat la tron prin drept de moştenire[8], şi astfel nu a avut nevoie să fie recunoscut nici de soldaţi, nici de popor; având în plus şi multe însuşiri care îl făceau demn de respect, a reuşit să-i domine, cât timp a trăit, şi pe unii şi pe alţii, astfel că nu a fost niciodată nici urât, nici dispreţuit. Dar, Pertinax a devenit împărat contrar voinţei soldaţilor; iar aceştia, obişnuiţi să trăiască fără nicio lege în vremea lui Commodus, n-au vrut să primească viaţa cinstită la care noul împărat îi constrângea; au început aşadar să-l urască, iar la această ură s-a adăugat dispreţul, deoarece Pertinax era bătrân; astfel că împăratul a pierit de îndată ce şi-a început domnia. Într-adevăr, trebuie să observăm

---

7 Pertinax a fost ucis de pretorieni după trei luni de domnie (193); Alexandru Sever a fost de asemenea asasinat de soldaţi (235).

8 Marcus-Aurelius era fiul adoptiv al lui Antoninus Pius.

aici că cineva ajunge să fie urât atât prin fapte bune cât şi prin fapte rele; astfel, după cum am spus mai sus, dacă un Principe vrea să-şi păstreze statul, este adeseori silit să nu fie bun: deoarece colectivitatea, poporul, soldaţii sau seniorii, de care crezi că ai nevoie pentru a te menţine, poate fi coruptă, şi în acest caz, fiind constrâns să-i urmezi capriciile pentru a o satisface, îţi dai seama ca faptele bune îţi sunt duşmane într-aceasta. Dar să trecem la Alexandru, care a fost atât de bun încât, între alte laude care i se aduc, este şi aceasta: că în cei patrusprezece ani în care a guvernat Imperiul, nu a fost nimeni ucis fără să fi fost judecat; totuşi, fiind socotit că are o fire prea molatecă şi că se lasă condus de mama lui, ceea ce îi atrăgea dispreţul oamenilor, armata a conspirat împotriva lui şi l-a omorât.

Vorbind acuma, dimpotrivă, despre calităţile lui Commodus, Sever, Antoninus Caracalla şi Maximian, veţi vedea că au fost foarte cruzi şi lacomi; căci pentru a-i mulţumi pe soldaţi, nu s-au oprit de la niciun fel de nedreptate dintre cele ce se pot săvârşi împotriva poporului; şi toţi, afară de Severus, au avut un sfârşit trist[9]. Sever a avut într-adevăr însuşiri atât de mari încât, cu toate că poporul a fost asuprit de el, şi-a păstrat prietenia soldaţilor şi a putut astfel să domnească tot timpul fericit; căci însuşirile lui îl făceau să apară soldaţilor şi popoarelor lui demn de atâta admiraţie, încât aceştia din urmă rămâneau plini de mirare şi ca încremeniţi în faţa lui, pe când cei dintâi se arătau plini de respect şi satisfăcuţi. Şi pentru că faptele lui au fost măreţe pentru un Principe nou ce era, vreau să arăt pe scurt cât de bine a ştiut să adopte natura vulpii şi a leului, animale pe care am spus că un Principe trebuie să le imite. Cunoscând lipsa de energie a lui Iulianus, care era împărat[10], îşi convinse armata, al cărei comandant era el însuşi în Sclavinia[11], că ar fi bine să meargă la Roma să răzbune moartea lui Pertinax care fusese ucis de pretorieni; şi sub această aparenţă, fără să arate că aspiră la Imperiu, îşi îndreptă armata împotriva Romei şi ajunse în Italia înainte de a se fi ştiut de plecarea lui. Odată sosit la Roma,

[9] Commodus moare ucis la 192. Septimius Sever moare în Scoţia în luptele contra Caledonilor (211); Caracalla este ucis de un centurion (217); Maximian, moare ucis de soldaţi (238), fără a fi intrat în Roma.

[10] Este vorba de Didius Iulianus care şi-a cumpărat tronul de la pretorieni.

[11] Sclavinia sau ţara Sclavilor, era vechea Illirie.

Senatul îl alese, de frică, împărat, iar Iulianus fu omorât. După acest început, îi rămânea lui Severus două dificultăți de învins dacă voia să se facă stăpân pe statul întreg: una i se prezintă în Asia, unde Nigro[12], comandant suprem al armatelor asiatice, se proclamase împărat; iar cealaltă era în apus, unde se găsea Albinus care aspira de asemenea la Imperiu[13]. Şi deoarece socotea că este primejdios să se arate duşman ambilor, hotărî să-l atace pe Nigro şi să-l înşele pe Albinus. Îi scrise aşadar acestuia că, fiind ales împărat de către Senat, voia să împartă cu el această demnitate; şi îi trimise titlul de Caesar şi, printr-o hotărâre a Senatului, şi-l alătură ca tovarăş la domnie, ceea ce Albinus primi ca lucru adevărat. Dar după ce Severus îl învinse şi îl omorî pe Nigro, iar situația din Orient fu readusă la pace, se întoarse la Roma şi se plânse în Senat că Albinus, puțin recunoscător față de binefacerile primite din partea lui, încercase prin vicleşug să-l omoare, şi că de aceea era silit să se ducă să pedepsească ingratitudinea lui. Plecă apoi să-l găsească tocmai în Franța şi îi luă atât puterea cât şi viața.

Cel care va examina aşadar cu atenție acțiunile acestui om, va găsi că a fost un leu sălbatec şi o vulpe vicleană, şi-l va vedea temut şi respectat de fiecare şi nu urât de armate; nu se va mira aşadar că el, care era un om nou fiind de jos, a putut totuşi să stăpânească un Imperiu atât de întins; faima lui foarte mare l-a apărat întotdeauna de ura pe care popoarele ar fi putut s-o aibă împotriva lui din cauza jafurilor pe care le săvârşea. Dar Antoninus[14], fiul lui, a fost şi el un om cu însuşiri deosebite, care îl făceau admirat de popor şi iubit de soldați; căci era om războinic şi îndura uşor orice oboseală; disprețuia orice mâncare delicată şi orice fel de plăcere moleşitoare, ceea ce îl făcea iubit de toate armatele. Cu toate acestea, sălbăticia şi cruzimea lui au fost atât de mari şi de nemaiauzite, încât, după ce ucisese o mare parte din populația Romei şi întreaga populație a Alexandriei, afară de alte nenumărate crime individuale, ajunse să fie omul cel mai urât de întreaga lume; şi începu să fie temut chiar de aceia pe care îi avea în jurul lui; aşa încât fu omorât de un centurion în mijlocul

[12] Caius Pescennius Nigro fusese proclamat împărat de legiunile din Antiohia.

[13] Decius Claudius Septimius Albinus fusese proclamat împărat de legiunile din Galia şi Britania.

[14] Antoninus Bassianus, numit Caracalla, a ocupat tronul în 211.

trupelor lui. Trebuie să observăm aici că asemenea asasinate, care sunt rezultatul unei deliberări îndelungate şi izvorăsc dintr-o minte care nu se dă înlături de la nimic, nu pot fi evitare de Principi, deoarece orice om, căruia nu-i pasă de moarte, poate ucide pe un conducător de stat; acesta nu trebuie să se teamă prea mult de asemenea oameni, deoarece sunt foarte rari. Trebuie să se ferească numai de a comite ceva prea grav împotriva unuia dintre aceia de care se serveşte, şi pe care îi are în jurul său în slujbe necesare Principatului: cum a făcut Antoninus care, după ce l-a ucis în mod josnic pe fratele unui centurion, îl ameninţa pe acesta în fiecare zi; îl păstra cu toate acestea în garda lui, ceea ce era desigur un mod de acţiune îndrăzneţ şi care trebuia să-i aducă pieirea, după cum s-a şi întâmplat.

Dar să trecem la Commodus, căruia îi era foarte uşor să stăpânească Imperiul, deoarece îl avea prin drept de moştenire, fiind fiul lui Marc-Aureliu; îi era aşadar suficient să meargă mai departe pe căile urmate de tatăl său, şi i-ar fi mulţumit astfel pe soldaţi şi poporul; dar având un suflet crud şi brutal şi voind să-şi satisfacă asupra poporului toate poftele lui lacome, începu să atragă de partea lui armatele dându-le toate libertăţile, fără nicio măsură; pe de altă parte, nu-şi ţinu în niciun fel demnitatea, coborî adeseori în arenă ca să lupte cu gladiatorii, săvârşi de asemenea alte lucruri cu totul josnice şi puţin demne de majestatea imperială, astfel încât începu să fie dispreţuit de soldaţi. Şi fiind urât dintr-o parte şi dispreţuit din cealaltă, se făcu o conspiraţie împotriva lui şi fu ucis. Ne rămâne să arătăm însuşirile lui Maximian. Acesta a fost un om foarte războinic; armatele fiind aşadar plictisite de moliciunea lui Alexandru, despre care am vorbit mai sus, îl aleseră, la moartea lui, pe Maximian ca împărat. Acesta nu a ocupat multă vreme tronul, deoarece două lucruri l-au făcut să fie urât şi dispreţuit: mai întâi faptul că era de origină foarte joasă, întrucât pe vremuri păscuse oile în Tracia (lucru prea bine cunoscut tuturor şi care-l făcea foarte mult dispreţuit de oricine); al doilea, faptul că la începutul domniei amânase să se ducă la Roma şi să ia în stăpânire tronul imperial, ceea ce îi crease faima unei mari cruzimi, deoarece prin prefecţii lui la Roma şi în alte locuri ale Imperiului, ordonase săvârşirea multor crime. Astfel că, întreaga lume fiind pătrunsă de dezgust faţă de obârşia lui nedemnă, şi de ură ce izvora din teama cruzimilor lui, se produse împotrivă-i mai întâi răscoala din Africa, apoi aceea a Senatului şi a întreg poporului din Roma; şi întreaga

Italie conspiră contra lui. La aceasta se adăugă propria lui armată; ea asedie Acquileia şi întâmpină greutăţi în cucerirea cetăţii; apoi, dezgustată de cruzimea împăratului şi temându-se prea puţin de el întrucât îl vedea înconjurat de atâţia duşmani, îl ucise.

Nu vreau să vorbesc nici despre Heliogabal, nici despre Macrinus, nici despre Iulianus[15] care, fiind cu totul demni de dispreţ, au fost repede nimiciţi; voi trece aşadar la concluzia acestui punct. Spun deci că Principii din vremea noastră întâmpină în guvernarea lor mai puţin această greutate de a trebui să-şi satisfacă soldaţii într-un mod atât de deosebit; căci, deşi trebuie să ai faţă de ei o atenţie oarecare, reuşeşti totuşi uşor, deoarece niciunul dintre aceşti Principi de astăzi nu are armate tot atât de vechi ca guvernarea şi administraţia statului respectiv, cum erau armatele Imperiului roman. Aşadar, dacă în vremurile acelea era necesar să-i satisfaci pe soldaţi mai mult decât poporul, faptul se explică prin aceea că soldaţii aveau putere mai mare decât poporul; astăzi, tuturor Principilor, afară de Sultanul turcilor şi de acela al Egiptului, le este mai necesar să-şi satisfacă mai mult poporul decât armatele, deoarece poporul poate mai mult decât armata. Face excepţie Sultanul turcilor, deoarece acesta are mereu în jurul lui douăsprezece mii de soldaţi de infanterie şi cincisprezece mii de oameni formând cavaleria, de care atârnă siguranţa şi forţa statului; şi lăsând la o parte orice altă preocupare, acest Principe trebuie să-şi păstreze cu orice preţ prietenia acestor oameni. Sultanul Egiptului de asemenea, al cărui stat este în întregime în mâna soldaţilor, trebuie şi el să-şi păstreze prietenia soldaţilor fără să se mai intereseze de popor. Şi trebuie să observaţi că acest stat al Sultanului se deosebeşte cu totul de toate celelalte Principate; căci este asemănător Statului Pontifical creştin, care nu poate fi numit nici Principat ereditar nici Principat nou; deoarece sunt moştenitori şi rămân stăpâni, nu fiii vechiului Principe, ci acela care este ales la această demnitate de cei care au autoritatea s-o facă. Aceasta orânduire fiind foarte veche, nu se poate vorbi în cazul acesta de un Principat nou, întrucât nu se iveşte aici niciuna din acele dificultăţi proprii statelor noi; căci, cu toate că Principele este nou, organizarea acestui stat este veche, şi este astfel încât oamenii îşi primesc Principele ca şi cum ar fi stăpânitorul lor ereditar.

---

[15] Iulianus Didius (193); Macrinus (217–218); Heliogabal (218–222), au murit ucişi de soldaţi.

Dar să revenim la chestiunea noastră. Spun că oricine va considera expunerea de mai sus, va vedea că ura sau dispreţul au fost cauza căderii împăraţilor amintiţi până acum; şi va afla de asemenea cum s-a întâmplat că unii dintre ei procedând într-un fel, iar ceilalţi procedând într-un fel contrariu, sfârşitul a fost pentru fiecare din aceste părţi, la unii fericit, la ceilalţi nefericit. Într-adevăr lui Pertinax şi lui Alexandru, care au fost Principi noi, le-a fost inutil şi dăunător să vrea să-l imite pe Marc-Aureliu care ocupase tronul cu drept ereditar; de asemenea pentru Caracalla, Commodus şi Maximian a fost rău faptul că l-au imitat pe Severus, deoarece nu aveau însuşirile necesare şi suficiente pentru a călca pe urmele lui. Aşadar un Principe nou într-un Principat nou nu poate să imite acţiunile lui Marc-Aureliu, şi nici nu este necesar să urmeze exemplul lui Severus; el trebuie să ia de la Severus acele moduri de acţiune care îi sunt necesare pentru a-şi întări statul, iar de la Marc-Aureliu modurile potrivite şi aducătoare de glorie în păstrarea unui stat gata întemeiat şi solid.

CAPITOLUL XX – Dacă fortăreţele şi multe alte lucruri pe care Principii le construiesc în fiecare zi, sunt de folos sau nu.

Unii Principi, pentru a-şi asigura stăpânirea statului, au luat toate armele supuşilor lor; alții au întreținut dezbinările în ținuturile cucerite; unii au nutrit duşmăniile împotriva lor înşişi, iar alții s-au străduit să-i câştige pe aceia de care nu erau siguri la începutul domniei; unii au ridicat fortărețe, alții le-au dărâmat şi le-au distrus. Şi cu toate că nu putem formula o concluzie anumită cu privire la toate aceste lucruri, fără a examina în mod amănunțit împrejurările în care se găseau acele state atunci când s-au luat hotărâri de acest fel, voi vorbi totuşi despre aceste lucruri în acel mod general pe care materia însăşi îl impune.

Aşadar nu s-a întâmplat niciodată ca un Principe nou să-şi dezarmeze supuşii; dimpotrivă atunci când i-a găsit dezarmați, i-a înarmat întotdeauna; căci înarmându-i, acele arme devin ale tale; cei care îți erau suspecți îți devin credincioşi, iar cei care erau credincioşi rămân astfel şi din supuşi ajung să-ți fie partizani. Şi întrucât nu-i poți înarma pe toți supuşii, poți guverna cu mai multă siguranță pe unii, deoarece le-ai făcut o favoare celorlalți pe care i-ai înarmat: iar această atitudine deosebită pe care supuşii o constată la Principele lor, îi face pe toți aceştia să i se simtă obligați; iar ceilalți îi găsesc o scuză socotind că trebuie să aibă mai mult merit cei care înfruntă primejdii şi au îndatoriri mai multe. Dar când îi dezarmezi începi să-i nemulțumeşti, deoarece le arăți că nu ai încredere în ei, pentru că îi consideri laşi sau puțin demni de încredere: şi atât una cât şi cealaltă din aceste păreri face să se nască ura împotriva ta. Dar cum, tu nu poți să stai neînarmat, trebuie să recurgi la armata mercenară a cărei valoare este aceea pe care am arătat-o mai sus; şi chiar dacă această armată ar fi bună, ea nu poate fi suficientă ca să te apere împotriva duşmanilor puternici şi a supuşilor suspecți. Aşadar după cum am spus, un Principe nou într-un principat nou şi-a organizat întotdeauna armatele. Istoria este plină de exemple de acest fel. Dar când un Principe cucereşte un stat nou care se adaugă, ca un membru, statului său vechi, atunci este necesar să-i dezarmezi pe oamenii din această țară, afară de aceia care, în momentul cuceririi, au fost de partea ta; şi chiar aceştia, cu timpul şi când se iveşte prilejul, trebuie să cauți să-i moleşeşti şi să le iei

orice energie; să orânduieşti astfel încât forțele întregului tău stat să fie în acei soldați care sunt ai tăi proprii şi care în vechiul tău stat trăiesc mereu în jurul tău.

Strămoşii noştri şi aceia care erau considerați drept înțelepți, obişnuiau să spună că Pistoia trebuie stăpânită prin duşmănia partidelor, iar Pisa prin fortărețe; ei întrețineau aşadar discordiile în unele provincii care le erau supuse, pentru ca să le stăpânească mai uşor. Cred că în vremurile acelea, când Italia era împărțită în două părți care atârnau aproape egal în balanță, procedeul era bun; astăzi însă el nu mai poate fi o regulă de urmat, deoarece nu cred că discordiile pot să ducă vreodată la un rezultat bun; dimpotrivă, când duşmanul se apropie de un oraş împărțit în facțiuni, este sigur că acesta va fi imediat pierdut; deoarece facțiunea cea mai slabă se va uni întotdeauna cu forțele externe ale duşmanului; iar celălalt partid nu va putea să mai reziste. Venețienii, îndemnați cred de motivele mai sus arătate, favorizau existența partidelor guelfe şi ghibeline în cetățile care le erau supuse; şi deşi nu le lăsau să ajungă niciodată la încăierări sângeroase, întrețineau totuşi aceste neînțelegeri pentru ca locuitorii fiind cu totul prinşi în aceste conflicte, să nu se unească în lupta împotriva lor. Lucrul acesta nu a fost totuşi, după cum s-a văzut mai târziu, spre binele lor; căci învinşi la Vailà, o parte din oraşele supuse prinse imediat curaj şi îi făcu să piardă tot ce stăpâneau[1]. Asemenea moduri de procedare arată aşadar slăbiciunea Principelui; căci aceste diviziuni nu vor fi niciodată îngăduite într-un Principat puternic, deoarece ele aduc folos numai în timp de pace, întrucât poți, cu ajutorul lor, să-ți guvernezi supuşii mai uşor; dar când vine un război, se vede cât a fost de înşelător acest mod de acțiune.

Fără îndoială că Principii devin mari când înving dificultățile şi opozițiile care li se fac; aşadar, când soarta vrea să înalțe gloria unui Principe, a unuia nou cu deosebire, deoarece acesta are mai multă nevoie să-şi mărească renumele, iar nu un principe ereditar, ea ridică împotriva lui duşmani şi îl face să întreprindă lupte contra lor pentru ca să aibă prilejul să-i învingă, şi astfel să urce mai sus pe scara pe care i-au întins-o chiar duşmanii săi. Aşadar mulți cred că un Principe înțelept trebuie, când are prilejul, să întrețină pe ascuns şi cu viclenie o duşmănie oarecare împotriva

---

[1] După lupta de la Vailà (1509), venețienii, învinşi de Liga de la Cambrai, pierd Brescia, Verona şi Vicenza.

lui, pentru ca apoi, înăbuşind-o, să se nască pentru el de aici o glorie mai mare. Principii, şi mai ales cei noi, au întâlnit oameni mai credincioşi şi mai folositori între aceia care au fost socotiți suspecți la începutul domniei lor, decât între aceia în care aveau încredere în primele timpuri. Pandolfo Petrucci, principele Sienei[2], guverna statul mai mult cu ajutorul celor care îi fuseseră suspecți, decât cu ceilalți. Dar nu putem vorbi în general despre această chestiune, deoarece aspectele ei variază cu fiecare caz în parte. Voi spune numai aceasta: că oamenii care au fost la început duşmanii unui Principe, dar care au nevoie de un sprijin pentru a se menține, pot fi câştigați cu cea mai mare uşurință de partea Principelui; cu atât mai mult vor fi constrânşi să-l slujească pe acesta cu credință, cu cât îşi vor da mai mult seama că le este necesar să şteargă prin faptele lor părerea rea pe care Principele o avea despre ei. Şi în felul acesta Principele va avea de la ei în tot cazul mai mult folos decât de la aceia care, servindu-l cu prea mare încredere în valoarea lor, nu se grăbesc totuşi prea mult să rezolve chestiunile ce le-au fost încredințate. Şi deoarece punctul tratat acum ne impune şi o altă întrebare, nu vreau să nu amintesc Principilor care au cucerit un stat nou prin ajutorul celor din acel stat chiar, că trebuie să considere cu atenție motivele care i-au îndemnat pe cei care s-au declarat de partea lui, să procedeze astfel; şi dacă nu este vorba de o afecțiune naturală față de el, ci numai de nemulțumirea lor față de guvernarea anterioară, îi va păstra prieteni numai cu multă trudă şi cu mari greutăți, deoarece îi va fi cu neputință să-i mulțumească. Dacă examinăm aşadar cu atenție exemplele pe care ni le oferă evenimentele antice şi moderne şi cercetăm cauza acestui lucru, vom vedea că unui Principe îi este mult mai uşor să câştige prietenia acelor oameni care erau mulțumiți de guvernarea trecută şi care îi erau prin urmare duşmani, decât a acelora care i-au devenit prieteni şi l-au ajutat să ocupe Principatul numai pentru că nu erau mulțumiți de acea guvernare.

A fost un obicei al Principilor ca, spre a stăpâni statul cu mai multă siguranță, să ridice fortărețe care să țină în frâu pe cei care ar fi avut de gând să li se împotrivească, şi care să le servească de asemenea ca adăpost sigur în cazul unei răscoale neaşteptate. Eu laud acest procedeu pentru că este din vechime întrebuințat: cu

---

[2] La 1500, Pandolfo Petrucci îl ucise pe socrul său, Niccolò Borghese şi rămase singur stăpân al oraşului pe care l-a guvernat până în 1512.

toate acestea am văzut că în timpurile noastre, messer Niccolò Vitelli a distrus două cetăţui la Città di Castello pentru a putea să stăpânească ţara[3]. Guido Ubaldo, duce de Urbino, reîntors pe tron după ce fusese alungat de Cezar Borgia[4], a dărâmat din temelii toate cetăţuile provinciei socotind că fără ele îi va fi mai greu să-şi piardă din nou statul. Cei din neamul lui Bentivoglio, odată reîntorşi la Bologna, au procedat în acelaşi fel[5]. Aşadar fortăreţele sunt utile sau nu după timpuri; şi dacă îţi servesc într-o privinţă, îţi fac rău în alta. Iar acest lucru poate fi lămurit în felul următor: Principele care se teme mai mult de poporul lui decât de duşmanii străini, trebuie să ridice fortăreţe; dar acela care se teme mai mult de străini decât de propriul lui popor, trebuie să renunţe la ele. Familia Sforza a avut mai mult de suferit de pe urma Cartelului din Milano, zidit de Francesco Sforza, decât de pe urma oricărei tulburări vreodată produse în statul ei[6]. Aşadar fortăreaţa cea mai bună ce poate să existe este să nu fii urât de popor; căci chiar dacă ai fortăreţe, dar eşti urât de popor, ele nu te vor salva niciodată; deoarece, atunci când poporul ridică armele împotriva ta, este sigur că nu vor lipsi niciodată străinii care să-i vină în ajutor. În vremea noastră putem constata că ele nu au folosit niciunui Principe afară doar Contesei de Forli[7], căci, după ce soţul

[3] Niccolò Vitelli a fost condotier în serviciul Medicilor şi cu ajutorul lor a reocupat Città di Castello (1482), de unde fusese izgonit cu opt ani înainte, de papa Sixt al IV-lea. Cetăţile menţionate de Machiavelli fuseseră zidite de acesta din urmă, iar Vitelli le dărâmă spre a arăta că guvernează prin favoarea poporului, iar nu prin forţă. Cf. şi Discorsi. II, 24, op.cit., p. 351 (Capitolul este intitulat: „Că fortăreţele sunt în general mai mult dăunătoare, decât folositoare”).

[4] Este vorba de Guido Ubaldo da Montefeltro, duce de Urbino, deposedat în 1502 de statul său de către Cezar Borgia; a reocupat tronul la moartea papei Alexandru al VI-lea.

[5] Giovanni Bentivoglio a fost detronat de papa Iuliu al II-lea, care ocupă Bologna în 1506. Urmaşul său reocupă oraşul în 1511 şi distruse fortăreaţa clădită de Papă.

[6] Cf. de asemenea Discorsi, II, 24, op.cit., p. 350: „Şi deşi contele Francesco Sforza, devenit duce al Milanului, este socotit ca om înţelept, nu este mai puţin adevărat că şi-a construit la Milano o fortăreaţă, şi spun că în cazul acesta nu s-a arătat înţelept; iar urmările au dovedit că această fortăreaţă a fost spre răul iar nu spre siguranţa urmaşilor săi”.

[7] Este vorba de Caterina Sforza, soţia lui Girolamo Riario, care stăpânea Forli şi Imola; soţul ei fiind asasinat, ea rezistă conjuraţilor până ce Ludovic Maurul, unchiul ei, îi trimise ajutoare (1488). Faptele se

ei, contele Girolamo, a murit, ea a putut, datorită Cetățuii întărite, să se sustragă furiei poporului şi să aştepte ajutor de la Milano, redobândindu-şi apoi statul; dar timpurile erau pe atunci astfel încât un străin nu putea să vină să dea ajutor poporului; pe urmă însă, cetățuile i-au folosit prea puțin în momentul când a fost atacată de Cezar Borgia, căci poporul, care îi era duşman, s-a aliat cu străinul din afară. Aşadar, atât acum cât şi la început, ar fi fost mai bine pentru ea să nu fie urâtă de popor, decât să aibă fortărețe. Considerând aşadar toate aceste lucruri, voi lăuda atât pe cei care ridică fortărețe cât şi pe cei care nu ridică, şi voi dojeni pe toți aceia care, punându-şi toată încrederea în fortărețe, prețuiesc prea puțin faptul că sunt urâți de popor.

---

găsesc povestite pe larg de Machiavelli în Discorsi III 6 op.cit., p. 401–402.

CAPITOLUL XXI – Cum trebuie să se poarte un Principe spre a fi stimat

Prin nimic nu poate un Principe să dobândească mai multă stimă, decât prin faptele mărețe pe care le săvârşeşte şi prin exemplele rare pe care le lasă urmaşilor. Cunoaştem în timpurile noastre pe Ferdinand de Aragon, actualul rege al Spaniei. Îl putem socoti un Principe nou deoarece prin faima şi gloria pe care şi le-a câştigat a devenit dintr-un rege mic şi slab, regele cel mai de seamă al creştinătății; şi dacă veți considera faptele lui, veți găsi că toate au fost mărețe, iar unele extraordinare. La începutul domniei, a atacat Grenada; iar această acțiune a însemnat temelia statului său. Întâi a purtat războiul fără nicio grabă, şi fără teamă de a întâmpina vreo opoziție din partea cuiva; astfel le-a dat feudalilor lui din Castilia o preocupare, căci, gândindu-se la război, ei nu mai puteau să se gândească la nicio schimbare; iar el câştiga pe această cale autoritate şi putere asupra lor, fără ca ei să bage de seamă. Cu banii Bisericii şi ai poporului, a putut să hrănească trupele, şi prin acest război de lungă durată a pus bazele armatei care i-a făcut cinste de aici înainte. În plus, spre a putea întreprinde acțiuni mai mari servindu-se tot de religie, începu să arate o cruzime plină de cucernicie, alungând pe Marani şi golindu-şi astfel regatul; desigur că nu am putea găsi un exemplu mai nenorocit şi mai rar. Sub acelaşi pretext atacă Africa; întreprinse expediția din Italia, şi în sfârşit se luptă împotriva Franței; şi astfel a săvârşit şi a plănuit mereu acțiuni mărețe care au păstrat mereu vie aşteptarea şi admirația în sufletul supuşilor lui care erau continuu preocupați de rezultatul acestor acțiuni. Iar războaiele lui se năşteau unul din altul în aşa fel încât între unul şi altul nu le lăsa oamenilor timp ca să poată întreprinde în tihnă vreo luptă împotriva lui. Este de asemenea foarte util pentru un Principe să dea pilde rare în ce priveşte guvernarea internă, asemenea acelora care se povestesc despre Messer Bernabò din Milano[1]; iar când se întâmplă ca cineva să săvârşească în viața civilă a statului, ceva cu totul deosebit fie în bine, fie în rău, Principele trebuie să găsească un mod de a-l răsplăti sau de a-l

---

[1] Bernabò Visconti a fost stăpân al Milanului în anii 1354–1385; este vestit pentru cruzimea şi viciile lui.

pedepsi, despre care să se vorbească mult după aceea. Şi mai ales, un Principe trebuie să caute să-ţi creeze prin orice acţiune faima de om mare şi desăvârşit.

Un Principe este de asemenea stimat când este prieten adevărat şi duşman adevărat; adică atunci când, fără să şovăie, se declară de partea unuia şi împotriva celuilalt. Această atitudine este întotdeauna mai utilă decât aceea de a sta neutru; dacă doi dintre vecinii tăi încep să se lupte, sau sunt de aşa fel încât victoria unuia te poate face să te temi de cel care învinge, sau nu sunt. În oricare din aceste cazuri, îţi va fi totdeauna mai de folos să-ţi arăţi pe faţa atitudinea şi să lupţi cu toate forţele; căci în primul caz, dacă nu ţi-ai declarat poziţia, vei fi întotdeauna prada celui care va învinge, şi aceasta spre bucuria, şi satisfacţia aceluia care a fost învins; şi nu vei avea niciun motiv şi nicio scuză pentru care cineva să te apere sau să-ţi ofere un refugiu. Căci cel care învinge nu vrea să aibă prieteni suspecţi şi care să nu-l ajute la nevoie; iar cel care pierde nu te primeşte pentru că nu ai vrut să rişti, cu armele în mână, să ai aceeaşi soartă ca şi el. Antioh trecuse în Grecia, chemat aici de către Etolieni, pentru a-i goni pe romani[2]. Trimise ambasadori la Achei, care erau prieteni ai romanilor, pentru a-i îndemna să rămână neutri; iar pe de altă parte, romanii îi sfătuiau să ia armele în mână pentru ei. Chestiunea trecu spre a fi discutată în Consiliul Acheilor, unde solul trimis de Antioh îi îndemnă energic să rămână neutri: la aceasta, ambasadorul roman[3] răspunse: *„Quod autem isti dicunt non interponendi vos bello, nihil magis alienum rebus vestris est; sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis”*[4]. Şi se va întâmplă întotdeauna ca acela care nu îţi este prieten să-ţi ceară să rămâi neutru, iar cel care îţi este prieten să-ţi ceară să-ţi arăţi pe faţă atitudinea, luptând. Principii nehotărâţi, pentru a evita primejdiile prezente, urmează de cele mai multe ori această cale a neutralităţii şi astfel se prăbuşesc de cele mai multe ori. Dar când un Principe se declară curajos în favoarea unei părţi anumite, dacă învinge acela cu care s-a aliat, chiar dacă acesta e puternic iar el este la

---

[2] Este Antioh, regele Siriei, menţionat în cap. III.

[3] Ambasadorul romanilor era Tilus Quintius Flamininus, învingătorul lui Filip al V-lea, la Cinocefale (197 î. Chr.).

[4] Citat din memorie din Titus Livius (XXXV, 48); „Nam, quod optimum esse dicant, non interponi vos bello, nihil tam vanum, imo tane alienum rebus vestris est; quippe sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis”.

discreția lui, îi va rămâne totuşi îndatorat întrucât s-au legat prin prietenie; iar oamenii nu sunt niciodată atât de necinstiți încât să te doboare în felul acesta care ar fi un exemplu prea grav de ingratitudine. În plus, victoriile nu sunt niciodată atât de complete încât învingătorul să nu trebuie să țină seama de anumite lucruri şi mai ales de dreptate. Dar dacă pierde acela cu care ai luptat alături, vei găsi un refugiu la el şi te va ajuta cât îi va fi cu putință, fiind astfel tovarăşul unei soarte care poate să redevină cea de altă dată. În al doilea caz, atunci când cei care se luptă între ei sunt astfel încât nu ai să te temi de cel care învinge, va fi cu atât mai mare prudența de a te declară de partea unuia din ei; deoarece contribui la înfrângerea unuia cu ajutorul celuilalt care ar trebui să-l salveze dacă ar fi înțelept; şi dacă acesta învinge, rămâne el la discreția ta; şi este imposibil să nu învingă cu ajutorul tău.

Se impune să notăm aici că un Principe trebuie să bage de seamă să nu se alieze niciodată cu unul mai puternic decât el, pentru a-i lovi pe ceilalți, decât dacă nevoia îl constrânge la aceasta, aşa cum am arătat mai sus; căci, dacă învinge, rămâi prizonierul lui: şi Principii trebuie să se ferească atât cât pot de a fi la discreția altora. Venețienii s-au aliat cu Franța împotriva ducelui de Milano; şi ar fi putut să evite această tovărăşie din care n-a urmat altceva decât ruina lor. Dar atunci când nu o poți evita, cum li s-a întâmplat florentinilor când Papa şi Spania au pornit cu armatele să atace Lombardia[5], Principele trebuie să se declare de partea unuia, şi aceasta pentru motivele mai sus arătate. Şi niciun stat să nu creadă că va putea să ia vreodată o hotărâre care să fie lipsită de primejdie; să ştie dimpotrivă că trebuie să le ia pe toate îndoielnice; căci lucrurile sunt astfel orânduite încât dacă încerci să fugi de o situație grea, vei cădea neapărat în alta; totuşi prudența constă întotdeauna în a şti să cunoşti natura situațiilor grele şi s-o alegi pe cea mai puțin rea, drept cea bună.

Principele trebuie de asemenea să arate că iubeşte virtuțile şi să-i onoreze pe cei care strălucesc prin talentele lor într-o artă oarecare. Apoi trebuie să-i susțină pe cetățenii lui ca să-şi exercite în linişte ocupațiile lor, atât în negustorie cât şi în agricultură şi în orice meserie; oamenii să nu-şi lase ogorul necultivat gândindu-se

---

[5] Machiavelli se referă, la războaiele Ligii Sfinte, din care făceau parte papa Iuliu al II-lea şi spaniolii împotriva francezilor; în 1512, florentinii trecură şi ei de partea Ligii, după ce fuseseră aliații Franței, siliți fiind în parte de intrarea trupelor spaniole în Toscana.

cu teamă că le va fi luat, sau să şovăie înainte de a începe un comerț nou de frica dărilor; dimpotrivă, să se pregătească o răsplată pentru cei care fac toate aceste lucruri şi care se gândesc, ori în ce fel, să-şi îmbogățească oraşul sau statul. Afară de aceasta, Principele trebuie, în anumite epoci ale anului, să organizeze pentru popor serbări şi spectacole. Şi cum fiecare oraş este împărțit în bresle sau în cartiere, Principele trebuie să țină seama de aceste grupări ale lor, să ia parte la adunările în care se întrunesc, să dea el însuşi un exemplu de omenie şi generozitate, păstrând totuşi întotdeauna majestatea rangului pe care-l are, deoarece această demnitate nu trebuie să-i lipsească în nicio împrejurare.

CAPITOLUL XXII - Despre secretarii pe care Principii îi au pe lângă ei

Nu este de mică însemnătate pentru un Principe, alegerea miniştrilor lui: aceştia sunt buni sau nu, după cum Principele îi alege sau nu cu înțelepciune. Şi cea dintâi părere pe care ne-o formăm: despre inteligența unui conducător de stat se bazează pe considerarea oamenilor pe care îi are în jurul lui; când sunt suficient de capabili îşi credincioşi, îl putem socoti înțelept, deoarece a ştiut să le recunoască măsura capacității şi să-i păstreze credincioşi. Dar când sunt altfel, putem întotdeauna să-l judecăm aspru; deoarece prima eroare pe care un Principe o poate săvârşi, o săvârşeşte în această alegere. Oricine îl cunoştea pe Messer Antonio de Venafro[1], ministru al lui Pandolfo Petrucci, Principele Sienei, îşi dădea seama îndată că Pandolfo este un om de o valoare deosebită, deoarece îl are pe acesta ca ministru. Există trei feluri de minți omeneşti: unele care înțeleg singure, altele care pricep ceea ce alții înțeleg şi le explică, iar ultimele care nu înțeleg nici singure nici prin alții; cele dintâi sunt desăvârşite, cele de al doilea fel sunt foarte bune, iar a treia categorie este inutilă; trebuia aşadar cu necesitate ca Pandolfo, dacă nu făcea parte din primul fel, să aparțină celui de al doilea; căci dacă cineva posedă o minte capabilă să recunoască binele sau răul pe care celălalt îl face şi îl spune, chiar dacă el însuşi nu poate să creeze nimic, îşi dă seama totuşi de acțiunile rele şi bune ale ministrului, le laudă pe acestea din urmă iar pe celelalte le îndreaptă; iar ministrul nu poate spera să-l înşele şi se menține credincios.

Dar pentru ca un Principe să poată să-şi cunoască ministrul, există acest mijloc care nu dă niciodată greş. Când vezi că ministrul se gândeşte mai mult la el decât la tine, şi că în orice acțiune caută folosul lui propriu, înseamnă că un om de felul acesta nu va fi niciodată un bun ministru şi că nu vei putea avea niciodată încredere în el; căci acela care ține în mâinile lui întregul stat al unui Principe, nu trebuie să se gândească niciodată la el ci totdeauna la Principe, şi să nu-i vorbească despre altceva, decât

[1] Antonio Giordani din Venafro (1459–1530) a fost profesor de drept la Universitatea din Siena şi consilier al lui Pandolfo Petrucci. Machiavelli l-a cunoscut şi ca diplomat, în cursul unei misiuni la Siena (1505).

despre ceea ce îl priveşte pe el. Şi pe de altă parte Principele, spre a păstra bunele însuşiri ale ministrului, trebuie să se gândească la el, onorându-l, făcându-l bogat, îndatorându-l faţă de el, dându-i onoruri şi funcţii pentru ca să-şi dea seama că nu ar putea să existe fără el şi pentru ca onorurile numeroase să-l facă să nu mai dorească altele, bogăţiile mari pe care le-a primit să-l facă să nu mai vrea altele, iar funcţiile numeroase să-l facă să se teamă de schimbări. Aşadar, când miniştrii sunt astfel, iar Principii se poartă tot astfel faţă de miniştri, pot să aibă încredere unii în alţii; dar când sunt altfel, sfârşitul va fi întotdeauna rău fie pentru unul, fie pentru altul.

CAPITOLUL XXIII – Cum trebuie să fugi de linguşitori

Nu vreau să las deoparte o chestiune importantă şi totodată o eroare de care Principii nu se apără uşor, dacă nu sunt foarte prudenţi şi dacă nu ştiu să-şi aleagă bine oamenii. Este vorba de linguşitori, de care sunt pline curţile; căci oamenii se complac atât de mult în lucrurile lor proprii şi se amăgesc în aşa fel, încât se feresc cu greu de pacostea aceasta; iar dacă vor să se ferească de ea, riscă să fie dispreţuiţi. Într-adevăr nu există alt mijloc de a te apăra faţă de linguşiri, decât să-i faci pe cei din jurul tău să priceapă că nu-ţi fac o neplăcere spunându-ţi adevărul; dar dacă oricine va putea să-ţi spună adevărul, va scădea şi respectul faţă de tine. Aşadar un Principe prudent trebuie să urmeze o a treia cale alegându-şi în stat sfetnici înţelepţi şi dându-le numai acestora dreptul de a-i spune adevărul, şi aceasta numai privitor la acele lucruri despre care el îi întreabă, iar nu privitor la altele; dar trebuie să le vorbească de toate chestiunile şi să asculte părerile lor; pe urmă trebuie să hotărască singur, după cum socoteşte el; şi atât în ce priveşte aceste consfătuiri cât şi faţă de fiecare dintre sfetnici, să se comporte în aşa fel încât fiecare să-şi dea seama că, cu cât va vorbi mai liber, cu atât va fi mai bine văzut: afară de aceştia însă, să nu asculţi vorbele nimănui, dar să duci la capăt ceea ce ai hotărât şi să fi perseverent în hotărâri. Cel care lucrează altfel, sau îşi pierde puterea din cauza linguşitorilor, sau îşi schimbă des atitudinea din cauza părerilor schimbătoare pe care le ascultă: şi astfel ajunge să fie prea puţin stimat. Vreau să menţionez în legătură cu aceasta, un exemplu modern. Părintele Luca[1], omul de încredere trimis de Maximilian, actualul împărat, spunea, vorbind de Majestatea Sa, că nu se sfătuieşte cu nimeni şi că totuşi nu face nimic numai după cum crede el; fapt care decurge din aceea că procedează contrar modului arătat mai sus[2]. Căci Împăratul este un om foarte închis, nu-şi împărtăşeşte

---

[1] Prete Luca Rinaldi din Pordenone fusese episcop de Trieste, devenind apoi secretar al împăratului Maximilian. Machiavelli l-a cunoscut în timpul misiunii lui în Germania, în 1507–1508.

[2] Cf. Rapporto delle cose della Magna: „Împăratul nu cere sfat nimănui şi este sfătuit de fiecare, vrea să facă orice lucru singur şi nu face nimic

planurile nimănui, nu se sfătuieşte cu nimeni; dar atunci când vrea să-şi aducă hotărârile la îndeplinire, acestea încep să fie cunoscute şi dezvăluite, astfel că încep să întâlnească opoziție din partea celor care sunt în jurul lui; iar el, fiind un om slab, renunță la ele. Se întâmplă astfel că lucrurile pe care le face azi, le desface mâine, şi de aceea nu înțelegi niciodată ce vrea sau ceea ce are de gând să facă, nici nu te poți baza pe hotărârile lui.

Un Principe trebuie aşadar să se sfătuiască întotdeauna cu cei din jurul lui, dar atunci când vrea el, iar nu când vor alții; şi mai mult, dacă cineva vrea să-i dea un sfat fără ca el însuşi să-l fi cerut, să-l facă să renunțe repede la aceasta. În schimb să ceară mereu părerea celorlalți şi apoi să asculte cu toată răbdarea adevărul cu privire la ceea ce a întrebat; iar atunci când îşi dă seama că cineva din respect nu-i spune tot adevărul, să se supere. Dar întrucât sunt unii oameni care cred că un Principe oarecare, renumit pentru înțelepciunea lui, este astfel nu prin propriul lui caracter, dar mulțumită sfetnicilor buni pe care îi are împrejur, pot spune că cei care afirmă aceasta se înşală. Căci există această regulă generală, care nu dă greş niciodată: anume că un Principe care nu este înțelept el însuşi, nu poate să fie sfătuit cu folos, afară dacă printr-o întâmplare fericită nu a avut norocul să-şi pună toată încrederea într-un singur om care să-l conducă în totul şi să fie el însuşi un om de o înțelepciune desăvârşită. În cazul acesta, lucrurile ar putea să meargă bine, dar totul ar dura prea puțin, deoarece un ministru de felul acesta i-ar lua curând puterea; dacă se sfătuieşte însă cu mai mulți, şi nu este el însuşi un Principe înțelept, negăsind părerile lor unite nu va putea să le pună el însuşi de acord; astfel fiecare dintre sfetnici se va gândi la interesul lui propriu, iar el nu va şti nici să-i îndrepte, nici să le cunoască intențiile. Dar nici nu se găsesc altfel de sfetnici; căci oamenii se vor dovedi întotdeauna răi dacă o nevoie oarecare nu-i constrânge să fie buni. Aşadar ajungem la concluzia că sfaturile bune, ori de la cine ar veni, rezultă din înțelepciunea Principelui, iar nu înțelepciunea Principelui din sfaturile bune ale supuşilor

---

după cum vrea el; căci, deşi nu-şi dezvăluie niciodată secretele nimănui în mod spontan, când hotărârile ies totuşi la lumină de la sine, se lasă condus de cei pe care îi are în jurul lui şi renunță la ceea ce hotărâse la început” (Rapporto delle cose della Magna fatto questo di 17 giugno 1508, în Il Principe, Dell’arte della guerra ed altri scritti politici di Niccolò Machiavelli, con prefazione di Francesco Costèro, Milano, Sonzogno, 1909, p. 244).

lui.

CAPITOLUL XXIV – De ce Principii Italiei **şi**-au pierdut statele lor

Dacă cele arătate mai sus vor fi ținute în seamă în mod înțelept, atunci un Principe nou va putea să pară că este Principe vechi şi va putea astfel să devină mai sigur şi mai stabil în statul lui decât dacă ar fi fost Principe cu drepturi vechi aici. Căci un Principe nou este cu mult mai mult supravegheat în acțiunile lui decât un Principe ereditar; iar dacă acțiunile lui sunt cunoscute ca pline de virtute, ele atrag mai mult pe oameni şi îi leagă mai strâns de el decât dacă ar fi vorba de un Principe de neam vechi. Într-adevăr, oamenii sunt încântați mai mult de lucrurile prezente decât de cele trecute; şi când găsesc în cele prezente ceva bun, se bucură de aceasta şi nu mai caută altceva; îl vor apăra pe un astfel de Principe, în orice ocazie, dacă în celelalte lucruri el nu dezminte aşteptările lor. Şi astfel el se va bucura de o îndoită glorie: aceea de a fi creat un Principat nou şi aceea de a-l fi înzestrat şi întărit prin legi bune, prin armate de valoare şi prin pilde bune; după cum va fi acoperit de o îndoită ruşine acela care, născut Principe, îşi va pierde statul din cauza puținei lui înțelepciuni.

Iar dacă îi considerăm pe acei seniori din Italia, care în timpurile noastre şi-au pierdut statul, cum sunt regele Neapolului, ducele Milanului[1] şi alții, vom găsi la ei, mai întâi, o greşeală comună tuturor în ce priveşte armatele, şi aceasta pentru motivele discutate pe larg mai sus[2]; vom vedea apoi că unii dintre ei, sau au avut poporul ca duşman, sau, dacă acesta le-a fost prieten, n-au ştiut să se asigure împotriva celor mari; căci, dacă nu se săvârşesc aceste greşeli, nu se pierd state care au o putere atât de reală încât pot să trimită o armată în campanie de luptă. Filip al Macedoniei, nu tatăl lui Alexandru, ci acela care a fost învins de Titus Quintus[3], nu avea un stat mare în comparație cu puterea romanilor şi a grecilor care l-au atacat: cu toate acestea, fiind un adevărat războinic şi ştiind să-şi păstreze bunăvoința poporului şi să se asigure împotriva celor mari, a susținut mai mulți ani un

---

[1] Machiavelli se referă la Frederic al III-lea de Aragon şi la Ludovic Maurul.

[2] În cap. XIII-XIV.

[3] Filip al V-lea, învins la Cinocefale.

război contra duşmanilor; şi dacă la sfârşit a pierdut stăpânirea câtorva cetăţi, i-a rămas totuşi regatul.

Aşadar, aceşti Principi ai noştri, care erau de multă vreme stăpâni în statele lor, şi care le-au pierdut astăzi, nu trebuie să acuze pentru aceasta soarta, ci numai propria lor moliciune: deoarece în timpurile de pace nu s-au gândit niciodată că împrejurările acestea s-ar putea schimba (ceea ce este o greşeală comună oamenilor care nu se gândesc la furtună atâta timp cât vremea e frumoasă), astfel că, în momentul în care au început greutăţile, ei s-au gândit să fugă, iar nu să se apere; şi au sperat că popoarele lor, plictisite de îndrăzneala învingătorilor, îi vor rechema. O asemenea hotărâre este bună atunci când îţi lipsesc altele; dar este foarte greşit să renunţi la alte mijloace de scăpare pentru acesta; căci nu e niciodată bine să te laşi să cazi, în credinţa că vei găsi pe cineva care să te ridice. Lucrul acesta sau nu se întâmplă niciodată, sau, dacă se întâmplă, nu este spre siguranţa ta întrucât acest mod de apărare este josnic şi nu atârnă de tine. Dar numai acele mijloace de apărare sunt bune, sunt sigure şi sunt de durată care atârnă de tine însuţi şi de propria ta energie.

CAPITOLUL XXV – Cât de mult poate soarta asupra lucrurilor omeneşti şi în ce fel poţi să-i rezişti

Ştiu desigur că mulți oameni au avut şi au încă această părere, că întâmplările lumii sunt în aşa fel cârmuite de soartă şi de Dumnezeu, încât, cu toată înțelepciunea lor, oamenii nu pot să le modifice şi nu au niciun mijloc de acțiune împotriva lor; s-ar putea crede aşadar că nu trebuie să te trudeşti atât de mult în lume, ci să te laşi dus de soartă. Această părere a găsit mai multă credință în vremurile noastre, din cauza marilor răsturnări care s-au văzut şi se văd încă în fiecare zi, şi care depăşesc orice prevedere. Gândindu-mă aşadar şi eu uneori la aceste lucruri, am înclinat de asemenea spre părerea lor. Cu toate acestea pentru a nu anula cu totul liberul nostru arbitru, socotesc că poate fi adevărat că soarta este arbitră peste jumătate din acțiunile noastre, dar că ne îngăduie, să cârmuim noi singuri cealaltă jumătate, sau aproape. Şi asemăn această situație unuia din acele fluvii distrugătoare care, când se înfurie, inundă câmpiile, distruge copacii şi casele, subțiază într-o parte terenul pentru a-l înălța în altă parte: fiecare fuge dinaintea lui, fiecare cedează violenței lui, fără a-i putea opune însă undeva o rezistență. Şi cu toate că aceste fluvii sunt astfel făcute, nu înseamnă că mai târziu, când vremea este iar liniştită, oamenii nu pot să ia măsuri de apărare, şi prin zăgazuri şi diguri să facă astfel încât, dacă apele vor creşte din nou, ele sau să se scurgă într-un canal, sau furia lor să nu fie cu totul nestăvilită şi dăunătoare. Acelaşi lucru se întâmplă cu soarta; ea îşi arată puterea acolo unde nu există nicio forță bine organizată care să-i reziste; şi de aceea îşi îndreaptă atacul acolo unde ştie că nu s-au făcut nici diguri, nici zăgazuri pentru a o stăpâni. Dacă veți considera acum Italia, care este câmpul acestor schimbări şi este cea care le-a dat naştere, veți vedea că ea este o câmpie fără stavile şi fără apărare de niciun fel; căci dacă ar fi fost apărată de forțe potrivite, aşa cum sunt Germania, Spania şi Franța, atunci sau revărsarea nu ar fi provocat schimbări atât de mari, sau această revărsare însăşi nu s-ar fi produs. Şi vreau să fie de ajuns aceste lucruri pe care le-am spus în general cu privire la lupta pe care trebuie s-o ducem împotriva soartei. Tratând însă lucrurile mai în amănunt, spun că astăzi vedem pe un Principe într-o

situație fericită, iar mâine îl vedem căzut, fără să fi constatat la el vreo schimbare de natură sau de însuşire: cred că faptul acesta decurge mai întâi din motivele pe care le-am expus pe larg până aici, anume că un Principe care se sprijină numai pe soartă, se prăbuşeşte îndată ce ea se schimbă. Cred de asemenea că este fericit acela care îşi conformează acțiunile împrejurărilor timpului, şi de asemenea că este nefericit acela care prin modul lui de acțiune este în dezacord cu timpul. Într-adevăr constatăm că oamenii procedează în moduri variate spre a atinge scopul pe care fiecare şi l-a propus, şi care este gloria şi bogăția: unii înaintează cu grijă, alții năvalnic; unii cu violență, alții cu vicleană pricepere; unii cu răbdare, alții cu contrariul ei; şi fiecare poate să-şi atingă ținta urmând aceste moduri diverse. Dar putem vedea de asemenea că dintre doi oameni care înaintează cu grijă, unul ajunge la ținta propusă, iar celălalt nu, după cum vedem pe de altă parte că doi oameni pot să reuşească în acelaşi fel, deşi au înaintat într-un mod deosebit, unul cu multă grijă iar celălalt năvalnic: ceea ce nu rezultă din altceva decât din felul timpurilor, care sunt sau nu în concordanță cu modul lor de a proceda. De aici decurge de asemenea ceea ce am spus, anume că doi oameni, cu toate că lucrează diferit, obțin totuşi acelaşi rezultat; dacă însă observăm pe alții care lucrează în acelaşi fel, vedem că unul îşi ajunge ținta, iar celălalt nu. De aceasta atârnă de asemenea variațiile binelui; căci dacă cineva se conduce cu băgare de seamă şi cu răbdare, iar timpurile şi împrejurările se desfăşoară în aşa fel încât procedarea lui este bună, ajunge la o situație fericită; dar când timpurile şi împrejurările se schimbă, el se prăbuşeşte dacă nu-şi schimbă modul de acțiune. Nu există totuşi niciun om, oricât de înțelept ar fi, care să ştie să se conformeze acestor lucruri: atât pentru că nimeni nu poate să se depărteze de conduita pe care firea lui i-o impune, cât şi pentru că cel care a avut întotdeauna succese urmând o cale anumită nu poate să se hotărască să renunțe la ea. Aşadar omul prudent, când e momentul să procedeze cu violență, nu ştie cum să înceapă şi din cauza aceasta se prăbuşeşte; dar dacă şi-ar schimba firea odată cu timpurile şi odată cu evenimentele, soarta nu i s-ar schimba. Papa Iuliu al II-lea a lucrat în toate faptele lui cu violență; dar a întâlnit timpuri şi împrejurări atât de conforme modului lui de acțiune, încât rezultatul a fost întotdeauna fericit[1]. Gândiți-vă la prima acțiune

[1] Cf. Discorsi, III, 9, op.cit., p. 411: „Papa Iuliu al II-lea a procedat în

pe care a întreprins-o împotriva Bolognei, pe când trăia încă Giovanni Bentivogli[2]. Veneţienii nu eraţi mulţumiţi de aceasta; regele Spaniei de asemenea; cu Franţa avea o înţelegere în această privinţă; şi cu toate acestea, împins de orgoliu şi de violenţă a pornit el în persoană în această expediţie. Faptul acesta i-a făcut să şovăie şi să stea pe loc, atât pe spanioli cât şi pe veneţieni, aceştia din urmă de frică, ceilalţi din dorinţa de a ocupa întregul regat al Neapolului[3]; în plus, fu atras de partea lui şi regele Franţei; căci văzându-l pornit în acţiunea lui şi voind să-l aibă prieten pentru a-i înjosi pe veneţieni, socoti că l-ar insulta în mod prea evident dacă ar refuza să-i dea armată. Aşadar Iuliu al II-lea, a reuşit să facă prin acţiunea lui violentă ceea ce n-ar fi reuşit niciodată vreun alt Pontifice chiar dacă ar fi avut toată prudenţa omenească; într-adevăr dacă ar fi aşteptat, pentru a pleca de la Roma, ca toate hotărârile să fie bine stabilite şi toate chestiunile în ordine – cum ar fi aşteptat oricare alt Papă –, n-ar fi reuşit niciodată în acţiunea lui; regele Franţei ar fi găsit mii de scuze iar ceilalţi i-ar fi arătat mii de piedici de temut. Nu vreau să vorbesc şi de celelalte acţiuni ale lui care au fost toate asemenea acesteia şi i-au reuşit toate; este adevărat că timpul scurt cât a trăit[4] nu i-a îngăduit să cunoască şi contrariul; căci, dacă ar fi venit alte timpuri în care să fie nevoit să procedeze cu precauţie, ar fi urmat pentru el prăbuşirea; deoarece nu s-ar fi depărtat niciodată de acele moduri de acţiune spre care îl îndemna firea lui. Conclud aşadar că, dacă soarta se schimbă, iar oamenii rămân neschimbaţi în atitudinile lor, sunt fericiţi atâta timp cât sunt în acord cu ea, dar sunt nefericiţi de îndată ce se iveşte o nepotrivire. Mă gândesc şi la aceasta: anume că este mai bine să fii violent decât precaut, deoarece soarta este ca şi femeia; şi dacă vrei s-o stăpâneşti, este necesar s-o baţi şi s-o loveşti. Se şi vede că ea se lasă învinsă mai mult de cei care procedează astfel, decât de cei care procedează în

---

tot timpul pontificalului lui cu violenţă şi furie; şi deoarece timpurile i-au fost favorabile, toate acţiunile întreprinse i-au reuşit. Dar dacă ar fi venit alte timpuri care ar fi necesitat alte iniţiative, s-ar fi prăbuşit cu siguranţă; deoarece nu şi-ar fi schimbat nici modul nici ordinea acţiunii".

[2] Cf. şi cap. XI şi XIX; în plus Discorsi, III, 44, op.cit., p. 483.

[3] Veneţia îl ajutase pe Ferdinand de Aragon în lupta contra lui Carol al VIII-lea, şi pentru aceasta regele Neapolului cedase Republicii o parte din coasta răsăriteană a statului; spaniolii ar fi urmărit acum reocuparea acestei regiuni.

[4] Iuliu al II-lea a fost Papă între 1503 şi 1513.

mod cumpătat. Şi tot pentru că este femeie, e întotdeauna prietenă a celor tineri, deoarece aceştia sunt mai puţin precauţi, mai violenţi şi i se impun cu mai multă îndrăzneală.

CAPITOLUL XXVI
Îndemn spre a cuprinde Italia şi a o libera din mâinile barbarilor.

Considerând aşadar toate acele lucruri pe care le-am discutat mai sus, şi reflectând în mine însumi dacă timpurile sunt astăzi în Italia de aşa fel încât un Principe nou să poată fi onorat, şi dacă împrejurările de asemenea sunt astfel încât un om înțelept şi energic să le poată da o organizare care să fie spre gloria lui şi spre binele tuturor celor care trăiesc în Italia, cred că se arată în mod evident atâtea lucruri favorabile unui Principe nou, încât n-aş putea spune că a existat vreodată un moment mai potrivit pentru aceasta. Şi dacă, după cum am spus[1], era necesar ca poporul lui Israel să fie sclav în Egipt pentru ca astfel să se arate virtutea lui Moise, sau, pentru a cunoaşte spiritul măreț al lui Cirus, era necesar ca perşii să fie asupriți de mezi, iar atenienii trebuiau să fie împărțiți pentru ca valoarea lui Teseu să se arate; tot astfel acum, pentru că voim să cunoaştem energia unui spirit italian, trebuia ca Italia să fie în situația extremă în care se află astăzi; trebuia ca ea să fie mai sclavă decât evreii, mai subjugată decât perşii, mai împărțită decât atenienii; să fie fără conducător, fără ordine, învinsă, jefuită, sfâşiată, cotropită şi să fi îndurat nenorociri de tot felul. Şi cu toate că până astăzi s-a arătat într-adevăr cineva[2], care părea că poartă lumina destinată celui ce a fost ale de Dumnezeu spre a salva Italia, s-a văzut totuşi apoi că soarta l-a respins în momentul cel mai înalt al acțiunii lui. Astfel că, rămasă fără viață, Italia aşteaptă să vadă, pe cel care va putea să-i stingă durerile şi să pună capăt jafurilor din Lombardia, ca şi birurilor grele din Regatul Neapolului şi din Toscana, şi care să-i vindece rănile vechi de multă vreme sângerânde şi adâncite în carnea ei. O vedem cum se roagă Domnului să-i trimită pe cineva care s-o izbăvească de aceste cruzimi şi asupriri barbare. O vedem de asemenea hotărâtă şi gata să urmeze un stindard, numai să se arate cel care să-l înalțe. Dar astăzi nu vedem pe nimeni altcineva în care ea ar putea să spere, decât ilustra Voastră familie[3] care,

---

[1] În cap. VI.

[2] Machiavelli se referă probabil la Cezar Borgia, pe care totuşi nu-l numeşte, lăsând astfel Principelui caracterul unui comentariu filosofic al faptelor vremii.

[3] Este vorba de familia Medicilor, Principele fiind închinat lui Lorenzo

prin soarta şi prin energia ei favorizate de Dumnezeu şi de Biserică – în fruntea căreia sunteți acum[4] –, poate să ia în mâinile ei opera acestei mântuiri. Lucrul nu vă va fi atât de greu dacă veți avea mereu prezente faptele şi viața celor numiți mai sus. Şi cu toate că oamenii de acest fel sunt rari şi admirabili, ei au fost totuşi oameni, şi împrejurările pe care le-au folosit au fost mai puțin favorabile decât cele prezente; căci acțiunea lor nu a fost mai dreaptă decât aceasta nici mai uşoară, iar Dumnezeu nu le-a fost mai prieten decât este familiei voastre. Aici dreptatea este mare: *justum enim est bellum quibus necessarium, et pia arma ubi nulla nisi in armis spes est*[5]. Aici sufletele sunt cu totul pregătite; iar când această pregătire există, greutățile nu pot fi mari, cu condiția să luați ceva din exemplele acelora pe care vi i-am înfățişat. Afară de aceasta, se văd aici semne extraordinare, fără seamăn şi desfăşurate de mâna lui Dumnezeu: marea s-a despicat; un nor v-a arătat drumul; din stâncă a izvorât apa; a căzut mană; toate au contribuit aşadar la gloria voastră. Restul trebuie Voi să-l faceți. Dumnezeu nu voieşte să facă totul pentru ca să nu ne ia libertatea acțiunii şi partea de glorie care ne revine şi nu este de mirare că niciunul dintre italienii numiți mai sus nu au putut să facă ceea ce putem nădăjdui că va face ilustra Voastră familie, şi de asemenea să nu ne mirăm că în atâtea turburări şi mişcări războinice se pare că s-a stins în Italia energia luptei. Aceasta vine din faptul că vechile ei orânduiri nu erau bune, şi din aceea că nu a existat nimeni care să fi ştiut să găsească altele noi: şi nimic nu este mai mult spre cinstea unui om care se ridică pentru prima oară la putere, decât legile noi şi noile orânduiri pe care el le introduce. Dacă acestea sunt bine întemeiate şi cuprind în ele semnul unei gândiri înalte, vor face, ca Principele să fie respectat şi admirat: şi putem spune că în Italia nu lipseşte materia în care să poți introduce orice formă nouă. Aici găsim o energie mare în membre, numai că ea lipseşte capetelor. Priviți luptele şi ciocnirile războinice în întrecerile între puțini oameni, şi veți vedea că italienii sunt cu mult superiori prin forță, prin pricepere şi prin inteligență. Dar de îndată ce intră în joc armatele întregi, niciuna

---

de Medici, duce de Urbino.

[4] Giovanni de Medici, care va deveni Papă sub numele de Leon al X-lea, era unchiul lui Lorenzo.

[5] Citat din memorie din Titus Livius, IX, 1: „Iustum est bellum quibus necessarium, et pia arma quibus nulla nisi în armis relinquitur spes”.

din aceste însuşiri, nu se mai arată. Iar totul decurge din slăbiciunea conducătorilor; căci cei care se pricep nu sunt ascultaţi, şi fiecăruia i se pare că se pricepe, deoarece n-a existat până acum nimeni care să fi ştiut să se impună atât de mult şi prin energia şi prin soarta lui, încât ceilalţi să se plece înaintea lui. Iată de ce, într-un timp atât de lung, şi în atâtea războaie purtate în ultimii douăzeci de ani, când armata noastră a fost în întregime italiană, ea a dat totuşi în luptă dovezi atât de rele întotdeauna. Mărturie stau luptele de la Taro, apoi cele de la Alessandria, Capua, Genova, Vailà, Bologna şi Mestre[6].

Dacă aşadar familia Dumneavoastră ilustră vrea să urmeze pilda acelor oameni admirabili şi să elibereze ţara[7], trebuie, înainte de toate, ca temelie adevărată a oricărei acţiuni ce s-ar întreprinde, să se pregătească o armată proprie; soldaţi mai credincioşi, mai adevăraţi şi mai buni nici nu s-ar găsi. Şi cu toate că fiecare dintre ei este bun în parte, laolaltă vor deveni şi mai buni când vor vedea că Principele lor le este comandant, că el îi onorează şi îi tratează bine. Este necesar aşadar să te pregăteşti cu astfel de armate pentru a te apăra cu energie italică împotriva celor din afară. Şi cu toate că infanteria elveţiană şi spaniolă sunt considerate de temut, ambele au totuşi lipsurile lor, astfel că o a treia organizare de armate ar putea, nu numai să li se opună, dar să aibă încredere că îi va învinge. Căci spaniolii nu pot să reziste cavaleriei, iar elveţienii se tem de infanterie, dacă se ciocnesc în luptă cu oameni tot atât de încăpăţânaţi ca şi ei. Astfel că s-a văzut şi se va vedea prin experienţă că spaniolii nu pot să reziste cavaleriei franceze, iar elveţienii sunt distruşi de infanteria spaniolă. Şi cu toate că nu s-a avut încă o experienţă deplină a acestui din urmă caz, s-a văzut totuşi în bătălia de la Ravenna un exemplu a ceea ce s-ar

---

[6] La Fornovo pe Taro, Italienii, au fost învinşi de Carol al VIII-lea (1496). Alessandria a fost cucerita de Ludovic al XII-lea (1499); la Vailà sunt învinşi veneţienii de acelaşi rege al Franţei (1509); Bologna este ocupată de trapele franceze care îl înving pe Iuliu al II-lea (1511); la Mestre în sfârşit (1513) armatele Ligii de la Cambrai înving pe veneţieni şi ameninţă oraşul.

[7] Urmăm şi aici textul ediţiei lui Angelo Pernicce (op.cit., p. 140): „Volendo dunque la illustre casa vostra seguitare quelli eccellenti uomini e redimere le provincie loro (subliniat de noi)...”. În alte ediţii găsim însă che, în loc de e (cf. A. Michieli, op.cit., p. 164, Plinio Carli, op.cit., p. 112, Antonio Panella, op.cit., p. 94).

putea întâmpla[8]; căci infanteria spaniolă s-a ciocnit cu batalioanele germane care urmează aceeaşi ordine de luptă ca şi cele elvețiene, şi grație îndemânării mişcărilor ei ca şi scuturilor mici de care se servea, a reuşit să se strecoare pe sub sulițele duşmanilor şi oamenii puteau să lovească cu toată siguranța fără ca germanii să poată face ceva împotriva lor; şi i-ar fi distrus pe toți, dacă n-ar fi fost cavaleria care să-i lovească pe spanioli. Aşadar, cunoscând ceea ce lipseşte atât uneia cât şi celeilalte infanterii, se poate alcătui o alta nouă, care să reziste cavaleriei şi să nu se teamă de infanterişti: ceea ce va fi posibil prin felul nou al trupelor şi prin organizarea lor nouă[9]. Acestea sunt lucrurile care, orânduite într-un fel nou, aduc glorie şi mărire unui Principe nou.

Aşadar nu trebuie să lăsăm să treacă prilejul acesta, pentru ca, după atâta vreme, Italia să găsească un salvator al ei. Nici nu pot spune dragostea cu care acesta ar fi primit în toate acele provincii care au pătimit sub invaziile străine; cu câtă sete de răzbunare, cu câtă credință nestrămutată, cu câtă cucernicie, cu câte lacrimi. Care porți i s-ar închide? Care popor i-ar refuza ascultarea? Ce invidie i s-ar împotrivi? Care italian i-ar refuza cinstirea care i se cuvine? Pe fiecare dintre noi ne dezgustă această stăpânire barbară. Ilustra Voastră Casă să-şi ia aşadar această misiune, cu nădejdea şi curajul cu care se încep acțiunile drepte: pentru ca sub stindardul ei, patria aceasta să se înalțe, şi să se adeverească sub auspiciile ei, cuvintele lui Petrarca:

Virtutea! împotriva mâniei
Va lua armele; iar lupta va fi scurtă:
Căci străvechea vitejie
În inimile italice încă nu e frântă[10].

---

[8] Lupta de la Ravenna, cuprinsă în războiul Ligii Sfinte, a fost o victorie a armatelor franceze, conduse de Gaston de Foix (1512).

[9]Atât Ferrari cât şi Rehberg traduc ultima frază cu sens adversativ între cele două părți ale ei; astfel găsim la Ferrari: „...ce qu'on obtiendra non pais par la disposition des armes, mais par le changement d'organisation" (op.cit., p. 186); iar la Rehberg: „Dieses wird nicht durch die Beschaffenheit der Waffen, sondern durch Stellung und Anordnung der Mannschaft bewirkt werden" (op.cit., p. 124). În Yves Lévy (op.cit., p. 168), traducerea este conformă textului: „ce qui se fera par la nouvelle sorte de troupes dont on usera, et par le changement de l'organisation".

[10] Petrarca, Canzona: „Italia mia, benche'l parlar sia indamo...". Strofa VI, v. 93–96.

INDICE [CUPRINSUL]

Introducere

Bibliografie

Lui Francesco Vettori, prea ilustru Ambasador al Florenței pe lângă Marele Pontifice
Niccolò Machiavelli către Lorenzo de Medici Magnificul

PRINCIPELE

I. De câte feluri sunt Principatele şi în ce mod se dobândesc
II. Despre Principatele ereditare
III. Despre Principatele mixte
IV. De ce regatul lui Darius, care a fost ocupat de Alexandru, nu s-a răsculat după moartea acestuia împotriva urmaşilor lui
V. În ce fel trebuie guvernate Cetățile sau Principatele care, înainte de a fi cucerite, se conduceau după legile lor proprii
VI. Despre Principatele noi pe care le dobândeşti cu arme proprii şi cu propria ta energie
VII. Despre Principatele noi care se cuceresc prin armele şi ocazia oferită de altul
VIII. Despre cei care au devenit Principi prin fapte nelegiuite
IX. Despre Principatul civil
X. În ce fel trebuie măsurate forțele oricărui Principat
XI Despre Principatele eclesiastice
XII. De câte feluri sunt armatele şi despre soldații mercenari
XIII. Despre soldații auxiliari, amestecați şi proprii
XIV. Care este datoria unui Principe privitor la pregătirea războiului
XV. Despre acele lucruri pentru care oamenii, şi mai ales Principii, merită să fie lăudați sau dojeniți
XVI. Despre dărnicie şi economie
XVII. Despre cruzime şi milă, şi dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau mai curând să fii temut decât iubit
XVIII. Cum trebuie să-şi țină cuvântul un Principe.

XIX. Cum trebuie să ne ferim de a fi urâţi şi dispreţuiţi
XX. Dacă fortăreţele şi multe alte lucruri pe care Principii le construiesc în fiecare zi, sunt de folos sau nu
XXI. Cum trebuie să se poarte un Principe spre a fi stimat
XXII. Despre secretarii pe care Principii îi au pe lângă ei
XXIII. Cum trebuie să fugi de linguşitori
XXIV. De ce Principii Italiei şi-au pierdut statele lor
XXV. Cât de mult poate soarta asupra lucrurilor omeneşti şi în ce fel poţi să-i rezişti.
XXVI. Îndemn spre a cuprinde Italia şi a o libera din mâinile barbarilor

---

TIPARUL UNIVERSITAR
Elle Radu, 6; Tel. 4.80.66